

RAPPORT 1243

Eindverslag Tongeren - Stadhuis

Begeleiding van de werken

Patrick Reygel
December 2022

EINDVERSLAG
TONGEREN - STADHUIS
BEGELEIDING VAN DE WERKEN

Patrick Reygel

Tongeren
2022

Colofon

ARON rapport 1243 – Eindverslag – Tongeren, Stadhuis

Erkend archeoloog:	Maxim Hoebreckx (OE/ERK/Archeoloog/2015/00090)
Auteurs:	Patrick Reygel
Foto's en tekeningen:	ARON bv (tenzij anders vermeld)
Wettelijk depot:	D/2022/12.651/145
Projectcode:	TO-21-ST AO ; 2021C464
Datum einde veldwerk:	01 oktober 2022
ID archeologierapport:	2086

Op de teksten, foto's en tekeningen geldt een auteursrecht. Gelieve ons de wens om gebruik te maken van de teksten of illustraties schriftelijk over te maken op info@aron-online.be. Zonder voorafgaandelijke schriftelijke toestemming van ARON bv mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, bewerkt, en/of openbaar gemaakt door middel van webpublicatie, druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook.

ARON bv

Archeologisch Projectbureau
Neremweg 110
3700 Tongeren
www.aron-online.be
info@aron-online.be
tel: 012/225.250

INHOUDSTAFEL

INHOUDSTAFEL	1
INLEIDING	2
1. HET ONDERZOEKSGEBIED	3
1.1 Administratieve gegevens	3
1.2 Archeologische voorkennis	5
1.3 De onderzoeksoopdracht	5
1.3.1 De geplande werken en hun impact	5
1.3.2 Vraagstelling	5
1.3.3 Randvoorwaarden	6
1.4 Werkwijze en strategie	6
2. DE ARCHEOLOGISCHE SITE	9
2.1 Het onderzoeksgebied	9
2.1.1 Landschappelijk kader	9
2.1.2 Historische situering	16
2.1.3 Archeologisch kader	28
2.1.4 Gaafheid van het terrein: gekende verstoringsen	32
2.2 De begeleide zones	33
2.2.1 Zone 1	33
2.2.2 Zone 2	37
2.2.3 Zone 3	38
2.3 Synthese	41
2.4 Samenvatting	42
3. DEPONEREN VAN HET ENSEMBLE	43
BIBLIOGRAFIE	44

BIJLAGEN

Bijlage 1: Lijst van afkortingen

Bijlage 2: Periodentabel

Bijlage 3: Lijst van plannen, tekeningen en kaarten

Bijlage 4: Fotolijst

Bijlage 5: Sporenlijst

Bijlage 6: Vondsten- en stalenlijst

Bijlage 7: Het assessmentrapport

Bijlage 8: Dagrappporten

Bijlage 9: Overzichtsplan met de aangelegde proefputten geprojecteerd op de huidige toestand

Bijlage 10: Overzichtsplan met de aangelegde proefputten geprojecteerd op de ontworpen toestand

Bijlage 11: Detailplannen geprojecteerd op de huidige toestand

Bijlage 12: Detailplannen geprojecteerd op de ontworpen toestand

Bijlage 13: Profielen

INLEIDING

De initiatiefnemer plande werken aan het stadhuis te Tongeren (Prov. Limburg). Deze werken omvatten de restauratie van de gevels, het buitenschrijnwerk en consolidatiewerken (fase 2).

Het project valt binnen de perimeter van de sinds 2010 beschermde archeologische site 'Basiliek Onze-Lieve-Vrouw-Geboorte en omgeving'.¹ Ook ligt het projectgebied binnen de in 2016 vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Tongeren'.² Het stadhuis zelf is beschermd als monument onder ID 3458.³

Omwille hiervan werd, in samenspraak met de initiatiefnemer, beslist om een archeologisch onderzoek uit te voeren. Het ging hierbij bijgevolg om archeologisch onderzoek vanuit wetenschappelijke vraagstellingen. Hiervoor werd in eerste instantie een toelating aangevraagd en verkregen van Onroerend Erfgoed (ID 454). Deze aanvraag bestond uit een bureaustudie (2021B368) met als conclusie dat een archeologische werfbegeleiding diende uitgevoerd te worden tijdens de werken.

Deze archeologische werfbegeleiding (2021C464) die met onderbrekingen tussen 31 maart 2021 en 1 oktober 2022 uitgevoerd werd door ARON bv, vulde de verwachtingen van het vooronderzoek in. Tijdens de begeleiding van de werken konden in en rondom het stadhuis diverse restanten van oudere bouwfases geregistreerd worden.

Een archeologierapport met ID 2086 werd ingediend op 4 november 2022.

Voorliggend eindverslag van dit onderzoek geeft een beschrijving van de uitgevoerde werken, een overzicht en een interpretatie van de resultaten. Aangezien de voorafgaande bureaustudie nooit onder de vorm van een archeologienota of nota werd gepubliceerd, is deze volledig mee in het eindverslag opgenomen.

¹ <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/2099>

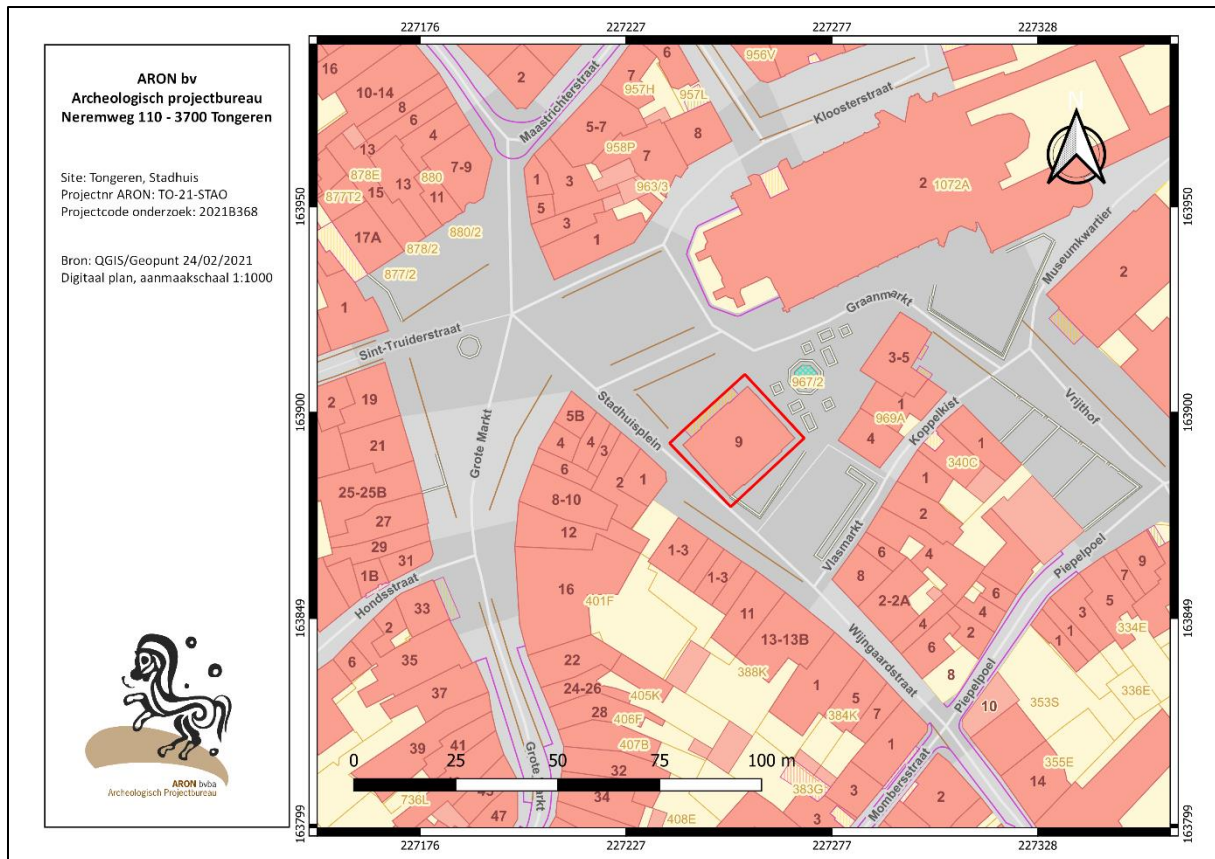
² <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140056>

³ <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/3458>

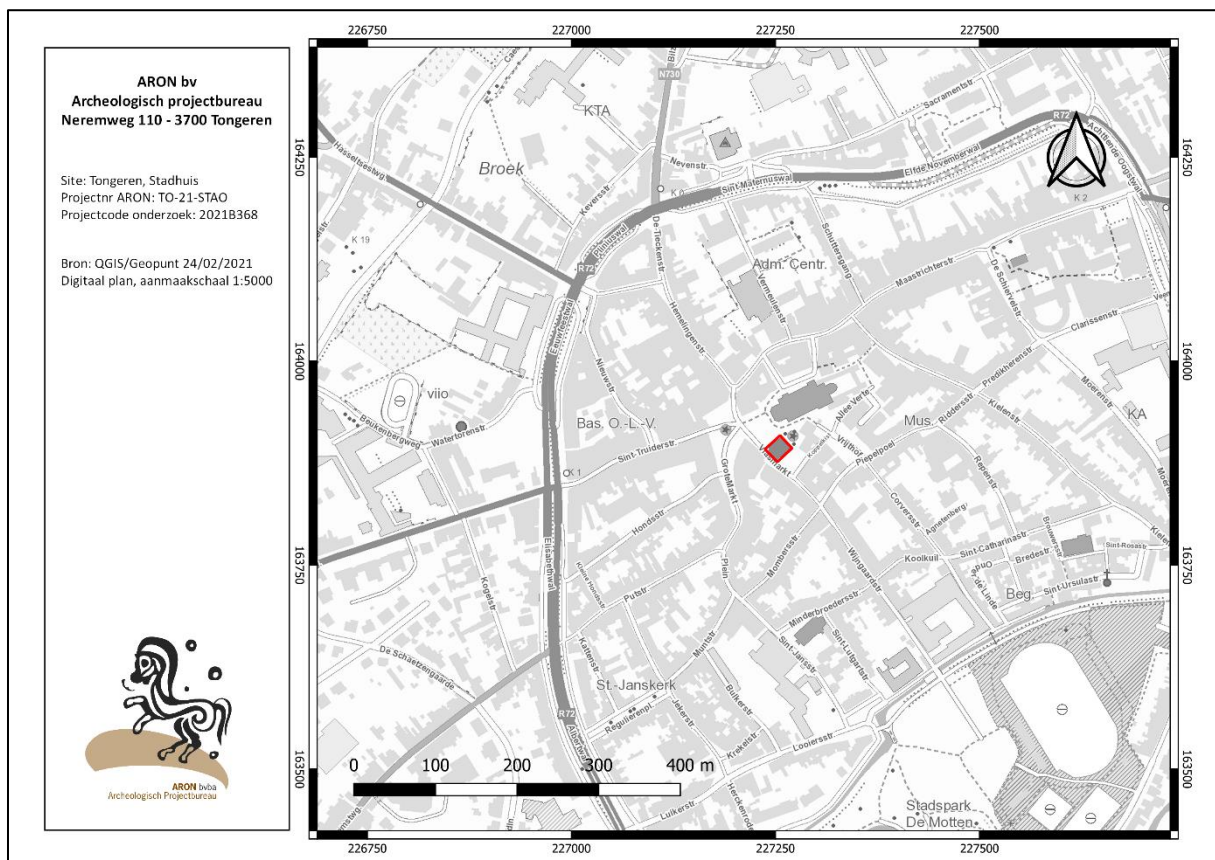
1. HET ONDERZOEKSGEBIED

1.1 ADMINISTRATIEVE GEGEVENS

Projectcodes	Bureauonderzoek: 2021B368 Werfbegeleiding: 2021C464 ; Archeologierapport: ID 2086	
Naam en erkenningsnummer Archeoloog	Maxim Hoebreckx OE/ERK/Archeoloog/2015/00090	
Rechtspersoon	ARON bv Archeologisch Projectbureau, Neremweg 110, 3700 Tongeren OE/ERK/Archeoloog/2015/00006	
Andere actoren en specialisten binnen het project	Functie	Naam
	<i>Projectleiding</i>	Elke Wesemael
	<i>Veldwerkleider</i>	Maxim Hoebreckx & Patrick Reygel
	<i>Assistent-archeoloog</i>	Jordy Moies, Tom Lees & Sebastiaan Augustin
	<i>Topograaf</i>	Joris Steegmans
	<i>Wetenschappelijke begeleiding</i>	Elke Wesemael, Petra Driesen, Natasja De Winter
Extern wetenschappelijk advies	/	/
Adresgegevens	Tongeren, Grote Markt	
Bounding box coördinaten	xMin, yMin: 227237.18, 163876.14; xMax, yMax: 2272270.48, 163909.08	
Kadaster	Tongeren, 1ste afd, sie. C, perceel 967E en openbaar domein	
Oppervlakte	Het totale projectgebied heeft een oppervlakte van ca. 535 m ² (cfr. contour stadhuis + zone van 1,5 m rondom).	
Begin- en einddatum van het veldwerk	31/05/2021 – 1/10/2022	

Afb. 1: Kadastraal plan met perceelgrenzen en afbakening van het projectgebied in het rood.

Afb. 2: Uittreksel uit de topografische kaart met afbakening van het projectgebied in het rood.

1.2 ARCHEOLOGISCHE VOORKENNIS

Voor zover bekend werd binnen het projectgebied zelf nog geen archeologisch onderzoek uitgevoerd. Wel maakt het terrein deel uit van de beschermde archeologische site 'Basiliek Onze-Lieve-Vrouw-Geboorte en omgeving', waarvan de perimeter grotendeels overeenkomt met de grootste omvang van het middeleeuwse ommuurde monasterium aangevuld met de zone van het Vrijthof. Ook maakt de gehele binnenstad sinds 2016 deel uit van de vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Tongeren'. De vaststelling van de archeologische zone en de bescherming van de basilieksite & omgeving site gebeurden beide op basis van hun omvangrijk en goed bewaard bodemarchief dat een tijdsspanne omvat vanaf de Romeinse periode tot de hedendaagse tijd.

In de onmiddellijke omgeving van het projectgebied zijn meerdere CAI-vindplaatsen gekend, die allen de stadsontwikkeling van Tongeren vanaf de Romeinse periode tot in de Nieuwste tijd documenteren. Deze vindplaatsen resulteren enerzijds uit de omvangrijke dataset van de opgravingen van het OLV-basiliekcomplex en anderzijds uit de archeologische begeleiding van rioleringswerken op de publieke pleinen en in de straten rondom de basiliek en het oude stadhuis, zowel in de vorige (jaren 1930 en 1960) als de huidige (2010-2011) eeuw.

1.3 DE ONDERZOEKSOPDRACHT

1.3.1 DE GEPLANEDE WERKEN EN HUN IMPACT

De initiatiefnemer plant de restauratie van de gevels, het buitenschrijnwerk en consolidatiewerken (fase 2) aan het stadhuis te Tongeren (Prov. Limburg), zie BIJLAGEN.

Voor een groot deel van deze werken zijn geen bodemingrepen voorzien. Dit is wel het geval voor de volgende werken:

- De bestaande **trappui**⁴ wordt afgebroken en vervolgens vernieuwd. De huidige toestand met aan één zijde de aanwezigheid van twee toiletten en aan de andere zijde één berging wordt vervangen door een berging aan beide zijdes.
De onderbouw hiervoor is voorzien door middel van een ca. 20 cm dikke vloerafwerking (incl. onderstructuur), bovenop 25 cm gewapende beton en een PE-folie. Onder de draagwanden zal de fundering gebeuren tot op vorstvrije diepte en de draagkrachtige ondergrond (volgens studie ingenieur).
- De oorspronkelijk geplande drainage rondom het stadhuis, door middel van infiltratiekisten, werd uiteindelijk niet uitgevoerd door technische moeilijkheden.

De bijkomende inrichting van de werfzone zal verder geen aanleiding geven tot bijkomende bodemingrepen.

1.3.2 VRAAGSTELLING

Een werfbegeleiding als doel om het archeologische bodemarchief maximaal te registreren en te onderzoeken, daar waar een volwaardige archeologische opgraving niet mogelijk of opportuun is. Het doel van een werfbegeleiding is bijgevolg gelijk aan dat van een archeologische opgraving. Het doel hiervan is het verkrijgen van een inzicht in de aard en de datering van de archeologische site. Uitgaande van de resultaten van het uitgevoerde bureauonderzoek (incl. de resultaten van naastgelegen archeologische onderzoeken) betreft het hierbij de aanwezigheid van de middeleeuwse marktinrichting (lakenhalle) en anderzijds de Romeinse ingebruikname binnen de stadsmuren.

⁴ Een pui is een welbepaalde aankondigingsplaats van een overheidsgebouw.

In onderstaande tekst worden minimaal volgende onderzoeksvragen behandeld:

Werfbegeleiding

- Komen er archeologische sporen voor?
- Wat is de relatie tussen de archeologische sporen en / of lagen en de tot nu toe gekende archeologische gegevens op het onderzoeksterrein of uit de omgeving?
 1. Zijn er Romeinse sporen aanwezig? Aan welke ingebruikname binnen de Romeinse stad kunnen deze gekoppeld worden?
 2. Is de zwarte laag hier aanwezig? Zijn er verschillende niveaus in te onderscheiden? In hoeverre is de zwarte laag nog intact gebleven?
 3. Zijn er sporen aanwezig die kunnen in verband gebracht worden met de brand van 1677?
 4. Zijn er sporen aanwezig die aan de ingebruikname voor deze brand, met name de middeleeuwse inrichting van de markt (met inbegrip van de lakenhalle) kunnen gekoppeld worden?
- Tot welke vondsttypes en vondstcategorieën behoren de vondsten, om welke aantallen gaat het en wat is hun conserveringsgraad?
- Wat zijn, bondig samengevat, de resultaten van het natuurwetenschappelijk onderzoek?
- Hoe kaderen de resultaten van dit onderzoek binnen onze kennis van de stadsgeschiedenis/stadsontwikkeling van Tongeren?

1.3.3 RANDVOORWAARDEN

De toelating voor archeologisch onderzoek met het oog op wetenschappelijke vraagstellingen aan of in het beschermd onroerend goed Stadhuis Tongeren met het bijhorende programma van maatregelen (ID 454) werd van het *Agentschap Onroerend Erfgoed* verkregen met voorwaarden. Deze bijkomende voorwaarden betroffen het gebruik 5, 2 en 0,5 mm zeven voor de staalnames, naast de vermelde 1 mm zeef.

1.4 WERKWIJZE EN STRATEGIE

Op 25/02/2021 werd een toelating aangevraagd tot het uitvoeren van een archeologisch onderzoek met het oog op wetenschappelijke vraagstelling (ID 454). Op 03/03/2021 werd deze toelating verkregen met voorwaarden. Deze bijkomende voorwaarden betroffen het gebruik 5, 2 en 0,5 mm zeven voor de staalnames, naast de vermelde 1 mm zeef.

Op 30 maart 2021 werd via het archeologieportaal bij het Agentschap Onroerend Erfgoed een melding van de aanvang van de opgraving ingediend met referentie ID 4553.

Gedurende de werken aan het stadhuis werden de archeologen door de opdrachtgever op de hoogte gehouden van eventuele ingrepen in de bodem. De begeleiding van bouwwerken die ondergronds erfgoed verstoorden, vonden uiteindelijk plaats in drie zones (*Afb. 3*).

Zone 1: Ter hoogte van de bestaande stadhuistrap en de omliggende bestrating (werkput 1). Uitgevoerd op 31 maart 2021.

Zone 2: Ter hoogte van een nutsleidingput tegen de noordoostelijke buitengevel (proefput 1). Uitgevoerd tussen 4 maart 2022 en 26 april 2022.

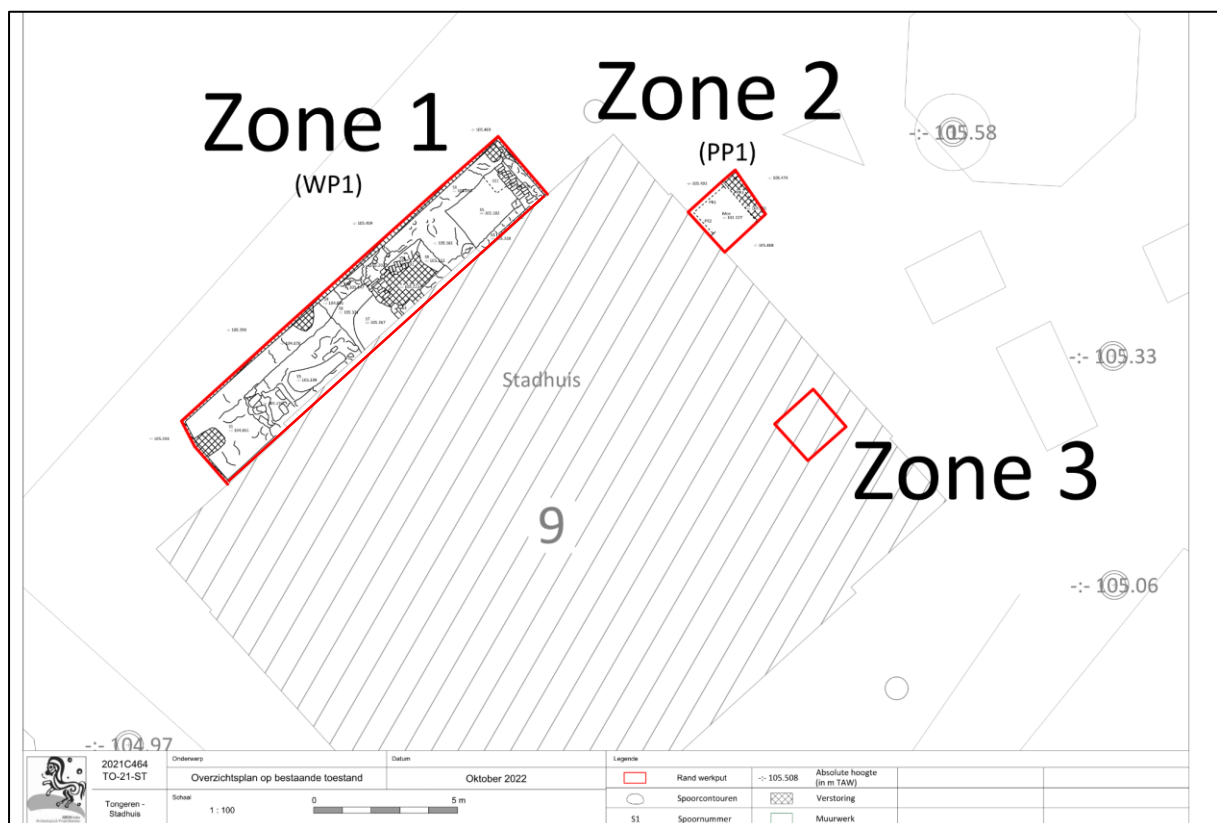
Zone 3: In de zuidoostelijke gelijkvloersruimte, alwaar een ondergrondse doorgang gecreëerd werd voor nutsleidingen. Uitgevoerd op 18 augustus 2021.

De oorspronkelijk geplande drainage rondom het stadhuis, door middel van infiltratiekisten, werd uiteindelijk niet uitgevoerd door technische moeilijkheden.

Op 1 oktober 2022 werd na onderling overleg met de opdrachtgever vastgesteld dat er geen bijkomende bodemingrepen zouden plaatsvinden. Het einde van het veldwerk werd dan ook op deze datum vastgesteld.

De volledige werfbegeleiding werd uitgevoerd volgens de strategie, de methoden en technieken die werden beschreven in de *Aanvraag voor een toelating tot het uitvoeren van een archeologisch onderzoek met het oog op wetenschappelijke Vraagstelling* (ID 454). Het onderzoek werd volledig uitgevoerd.

Maxim Hoebreckx en Patrick Reygel (*Aron bv*) waren afwisselend veldwerkleider, Jordy Moies, Tom Lees en Sebastiaan Augustin (*Aron bv*) waren afwisselend aanwezig als assistent-archeoloog. Joris Steegmans (*Aron bv*) stond in voor de digitale opmetingen. Elke Wesemael (*Aron bv*) volgde het project intern en op het terrein op. De opdrachtgever stond in voor de machinale werken.

Afb. 3: Plan bestaande toestand met aanduiding van de drie onderzoekszones.

Tijdens de duur van de opgraving werd doorlopend een metaaldetector (Garrett ACE400i) gebruikt door het opgravingsteam. De sporen werden conform de CGP (CGP 14.7) geregistreerd. De analoge registratie werd op het terrein uitgevoerd conform CGP 14.4. Daarnaast had het veldteam de beschikking over een Leica Viva GPS. Het opgravingvlak, de sporen en de coupes werden ingemeten door middel van deze GPS, met de planimetrie in Lambert coördinaten (ESPG:31370), en de altimetrie ten opzichte van de Tweede Algemene Waterpassing, conform CGP 14.3. De GPS opmetingen werden uitgelezen in AutoCAD. De gegevens werden verwerkt om de gevraagde plannen op te leveren die conform CGP 14.3 werden opgesteld. De coupe –en profieltekeningen werden gedurende de verwerking gedigitaliseerd in AutoCAD, conform CGP 14.4 en CGP 14.5. GIS-bestanden

werden opgemaakt in QGis. Er werd een fotolijst opgesteld, conform CGP 14.11.4. De sporen werden opgenomen in een sporenlijst opgemaakt conform CGP 14.11.7. De sporen werden beschreven en geïnterpreteerd door middel van een assessment conform CGP 22.3.4. Daarnaast werd er ook een vondstenlijst opgesteld conform CGP 14.11.5 en 14.11.6. Er werden geen stalen genomen tijdens de opgraving.

Op 4 november 2022 werd een archeologierapport ingediend met ID 2086.

De situering van het onderzoeksgebied in een landschappelijk, historisch en archeologisch kader werd geschreven door Inge Van de Staey op basis van reeds bestaande onderzoeken uit de omgeving, die door Dirk Pauwels (stadsarcheoloog van de stad Tongeren) werden geschreven. Het huidige eindverslag werd geschreven door Patrick Reygel (ARON bv).

2. DE ARCHEOLOGISCHE SITE

In dit hoofdstuk wordt eerst dieper ingegaan op het landschappelijke ligging van de site en wordt het historisch en archeologisch kader van de site en haar omgeving geschetst (2.1). Vervolgens volgt een beschrijving van de begeleide werken per zone.

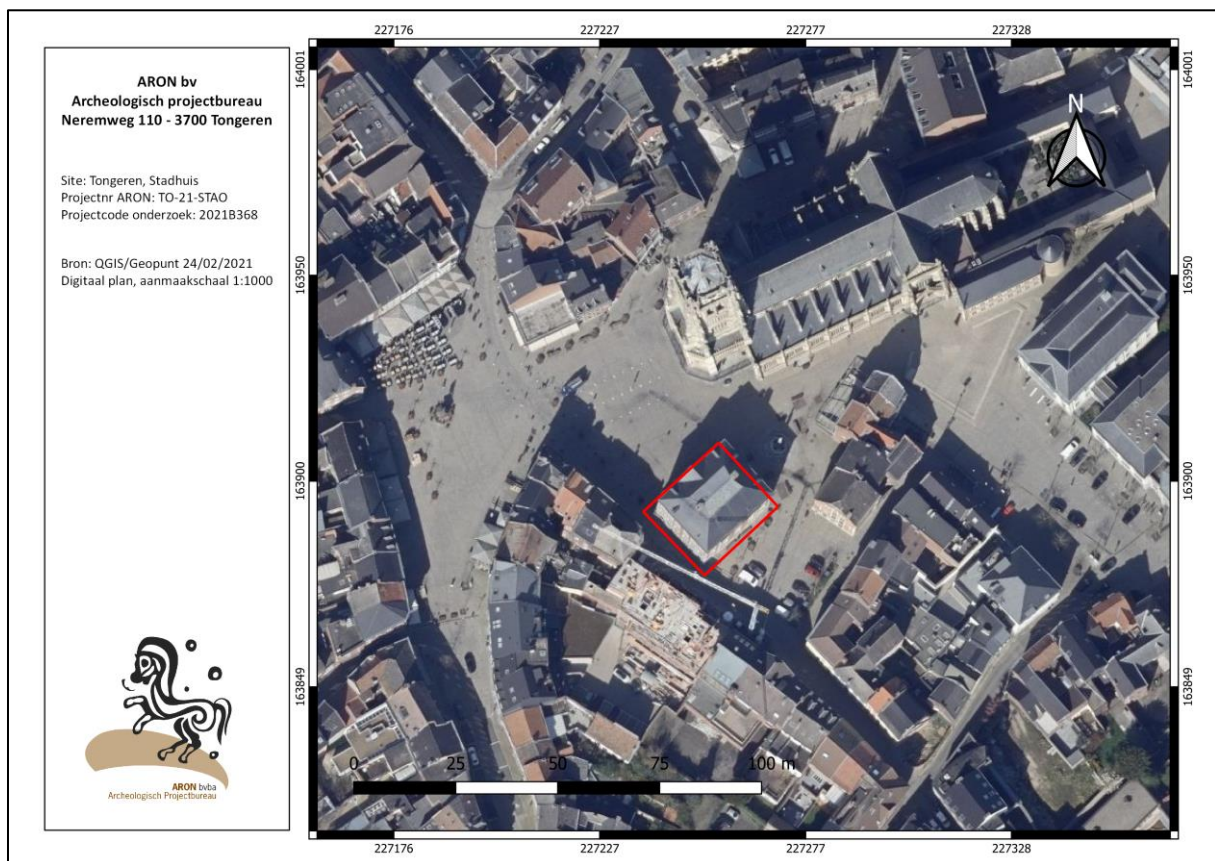
Voor het beknopte assessmentrapport wordt verwezen naar het document in bijlage 7.

2.1 HET ONDERZOEKSGBIED

2.1.1 LANDSCHAPPELIJK KADER

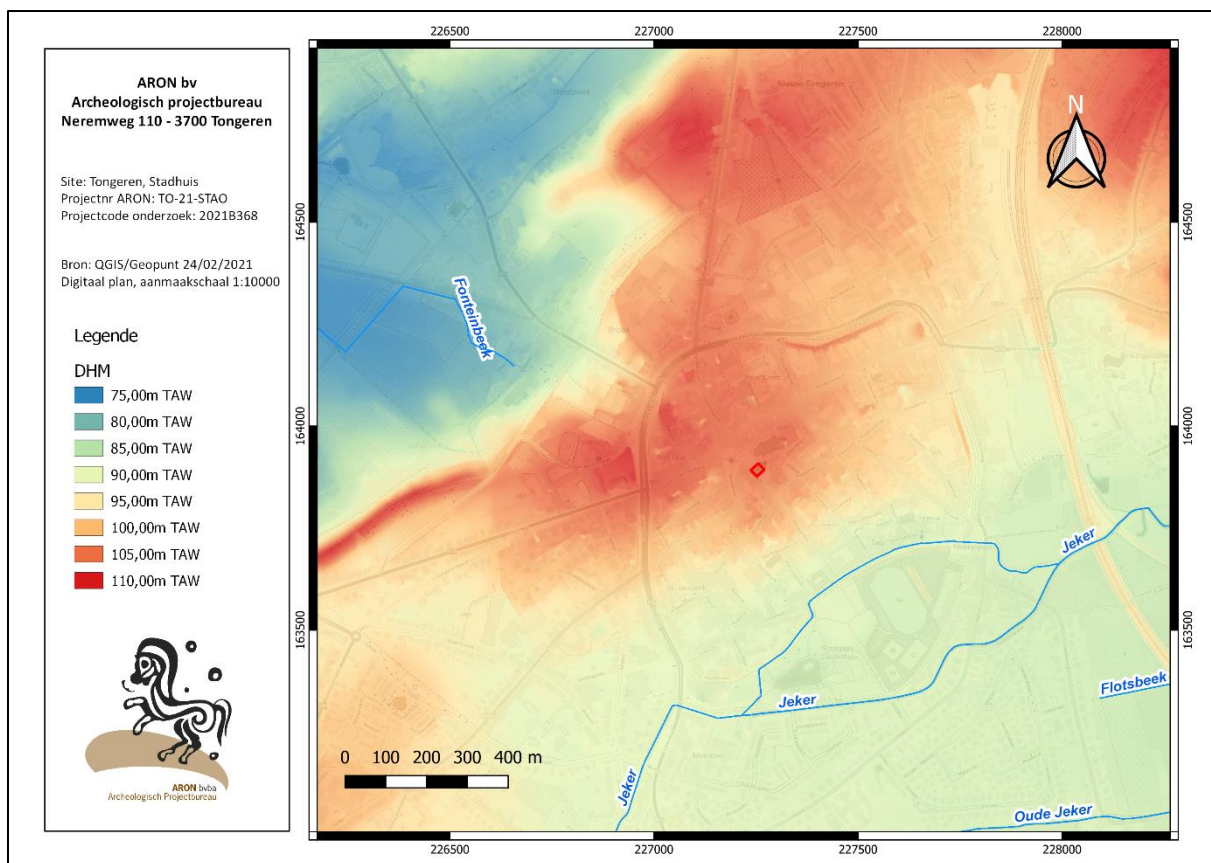
Het oude stadhuis van Tongeren ligt in het historische hart van de stad en wordt omgeven door het Stadhuisplein (N-NW), de Graanmarkt (NO-O) en de Vlasmarkt (ZO-Z). De OLV-Basiliek situeert zich net ten NNO van het terrein.

Het pand is kadastraal geregistreerd als Tongeren, 1ste afd, sie. C, perceel 967E. Een kleurenorthofoto (Afb. 4) biedt een beeld van het huidige uitzicht.

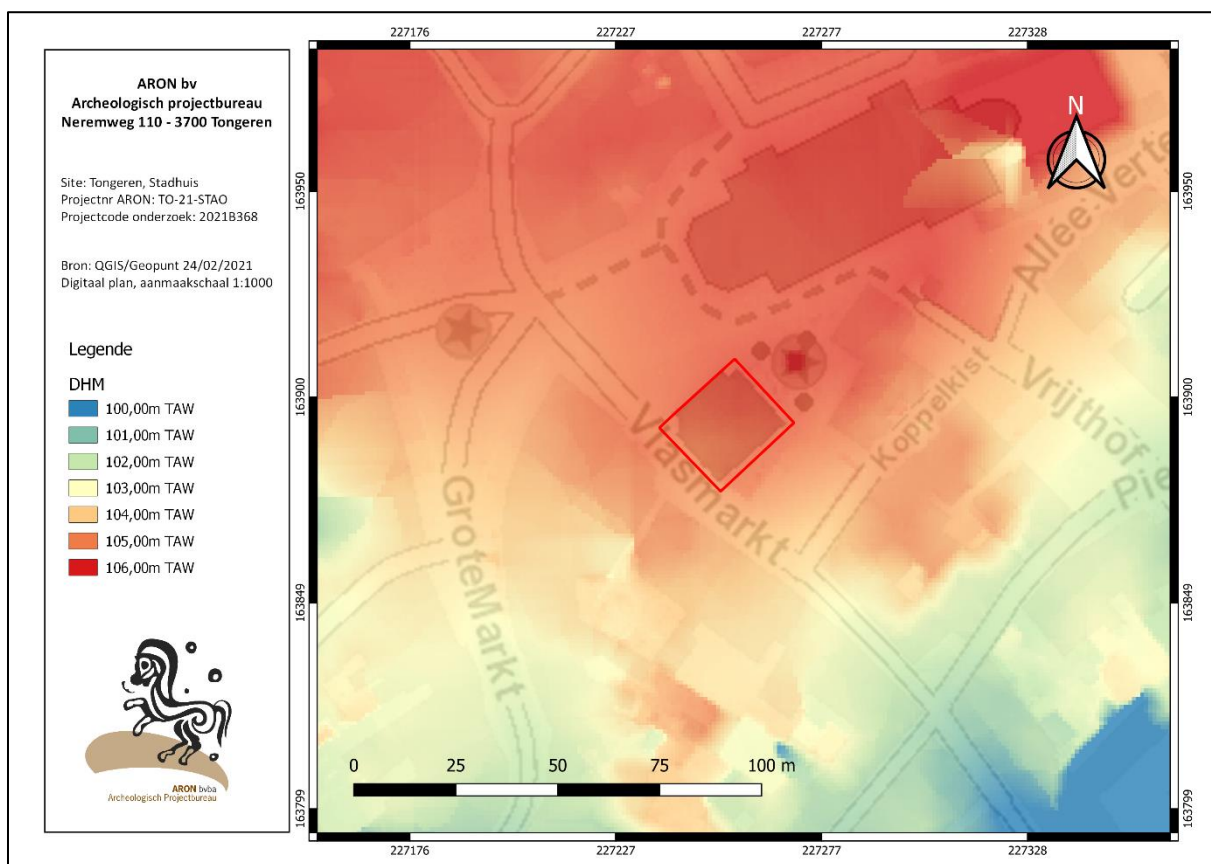

Afb. 4: Kleurenorthofotomozaïek ('meest recent') met aanduiding van het projectgebied (rood).

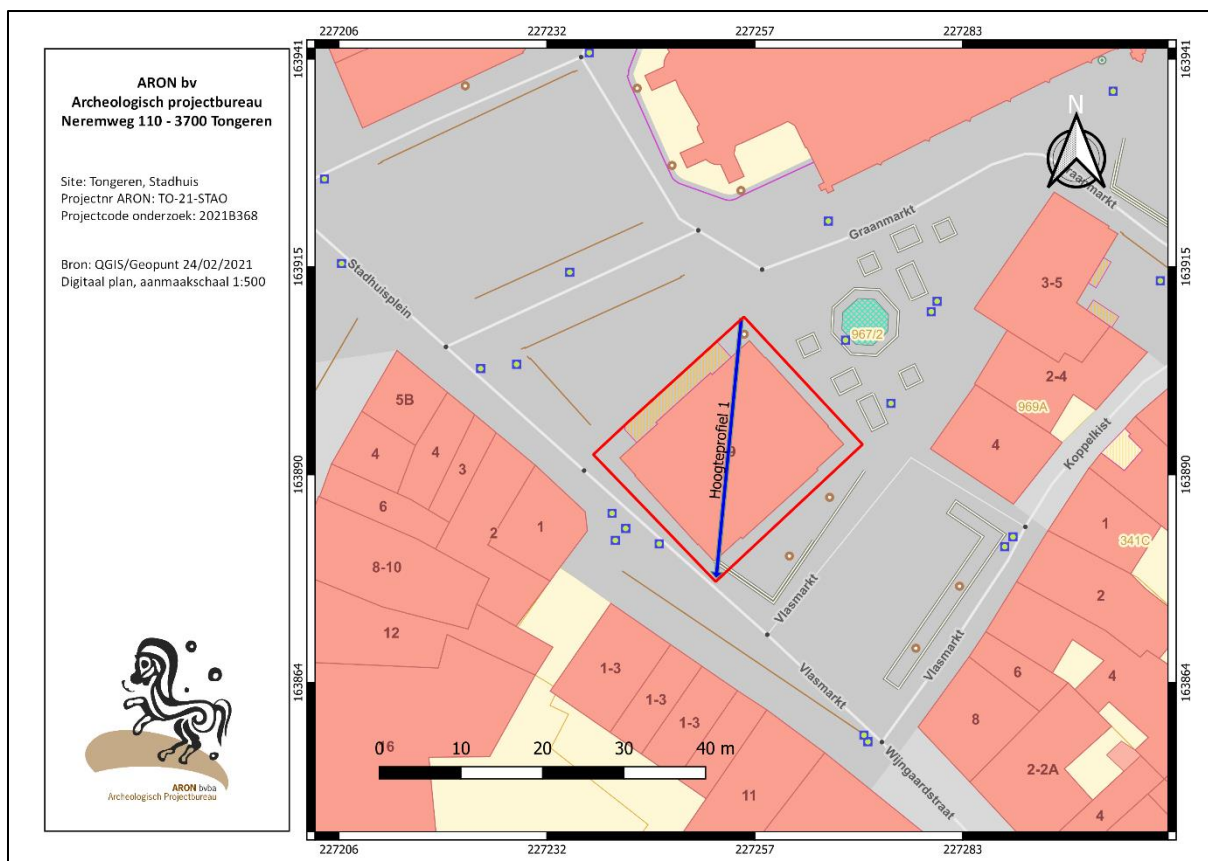
Het projectgebied ligt op de heuvelrug waarop de Romeinse en middeleeuwse stad zich ontwikkelde en die de waterscheidingslijn vormt tussen het Demerbekken aan de noordkant en het Maasbekken ten zuiden ervan. Aan de noordzijde is de overgang tussen rug en lagergelegen brongebied (Fonteinbeek) vrij abrupt, in het zuiden daarentegen is de overgang naar de Jekervallei meer geleidelijk (Afb. 5). Het hoogste punt in de stad nabij de Watertorenstraat haalt een hoogte van ca. 110 m TAW. Het projectgebied ligt ca. 315 m ten oost-zuidoosten hiervan. Het terrein daalt in zuidwestelijke richting en ligt op een hoogte tussen ca. 105,5 m in het noordoosten en 104,5 m TAW in het zuidwesten (Afb. 6-7).

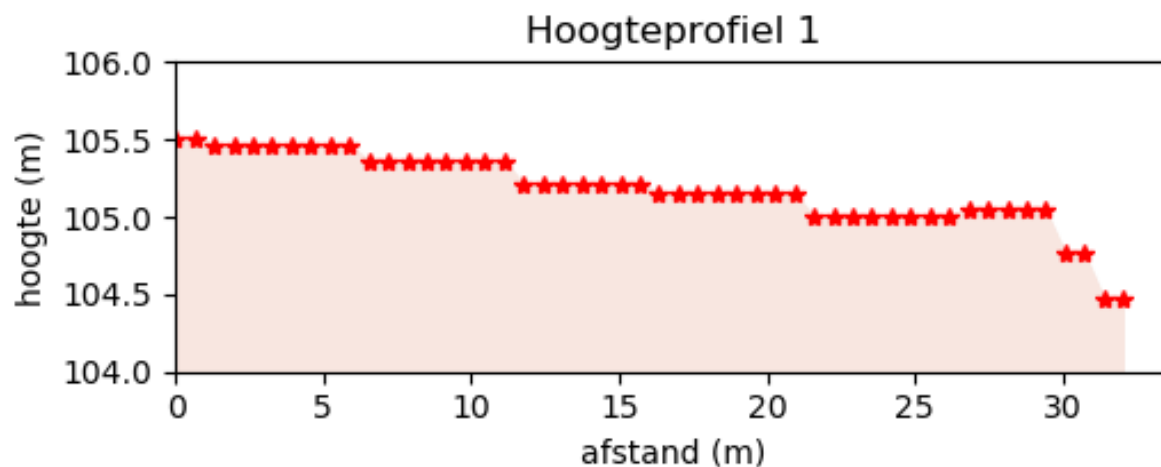
Afb. 5: Uittreksel uit het digitaal hoogtemodel Vlaanderen II met afbakening van het projectgebied in het rood.

Afb. 6: Uittreksel uit het Digitaal Hoogtemodel Vlaanderen II met afbakening van het projectgebied in het rood.

Afb. 7.1: Situering hoogteprofielen op projectgebied (rood).

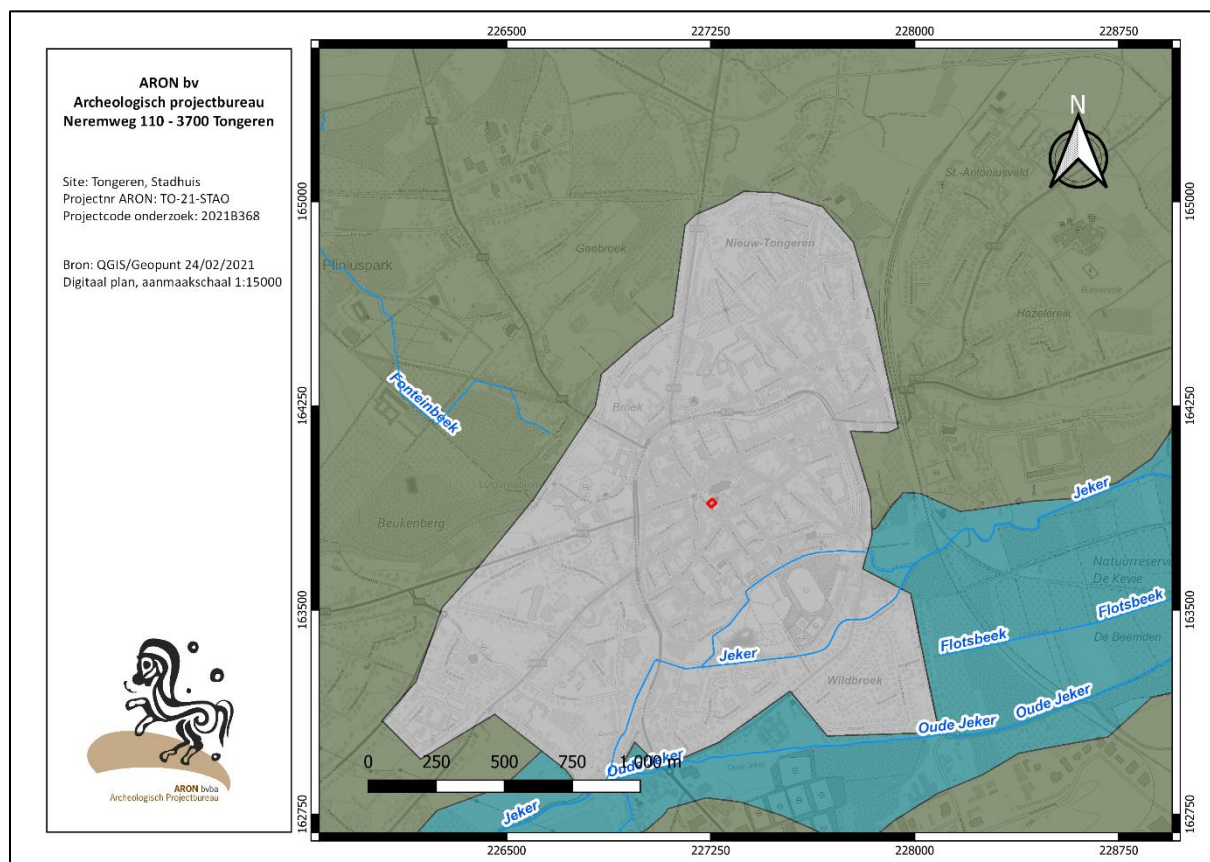

Afb. 7.2: Hoogteprofiel van het projectgebied (QGis/Geopunt, dd. 24/02/2021, 2021B368).

Volgens de traditionele classificatie van landschappen in Vlaanderen ligt Tongeren in Droog Haspengouw, meer bepaald in het zgn. boomgaardengebied van Borgloon-Tongeren. De huidige stedelijke agglomeratie ligt vnl. ten noorden van de Jekervallei, met uitbreidingen in de vallei zelf (*Afb. 8*). De overgang van droog naar vochtig Haspengouw ligt noordwaarts van Tongeren, grosso modo op een oost-west lijn tussen Bilzen en Sint-Truiden.

In termen van geomorfologische eenheden vertegenwoordigt de Jekervallei – zelf ook een kleine geomorfologische eenheid -, de scheidingslijn tussen ‘Het Plateau van Droog-Haspengouw’ ten zuiden en ‘Vochtig Haspengouw’ ten noorden. Het eerstgenoemde landschap is eerder vlak met weinig actieve rivieren en een

netwerk van ZZO-NNW georiënteerde droogdalen, het laatstgenoemde gekenmerkt door brede vlakdalen met soms een moerassige alluviale vlakte. De Tertiaire klei onder het leemdek doet talrijke bronnen ontstaan.⁵

Afb. 8: Detail uit de topografische kaart in combinatie met de traditionele landschappen, met aanduiding van het projectgebied (rood) bruin = Droog-Haspengouw, turquoise = stedelijk gebied, wit = Maasbekken, meer bepaald de Jekervallei (Uittreksels uit Cartoweb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18008 – www.ngi.be)

In de herindeling van het Vlaamse landschap volgens ecoregio's en -districten werd Tongeren ondergebracht in de ecoregio van de krijt- en leemgebieden, d.i. een sterk heuvelachtig gebied met vnl. zandige Tertiaire ondergrond en/of Krijt bedekt met (zand)leembodems. Deze ecoregio, die grotendeels overeenkomt met droog-Haspengouw, is gekenmerkt door twee districten, met Tongeren op de geleidelijke overgang tussen beide: noordelijk ligt het 'Golvend Haspengouws leemdistrict', een sterk glooiend gebied met vnl. ZZO-NNW georiënteerde droogdalen, en soms metersdikke Quartaire leembodems op zandige en kalkhoudende Tertiaire sedimenten. Hieronder liggen Krijtafzettingen die occasioneel dagzomen. Op de overgang tussen Quartaire lagen en Tertiaire sedimenten komt vaak een grindlaag voor.

Dit gebied gaat zuidwaarts geleidelijk over in het 'Haspengouws leemplateaudistrict', een vlakker gebied omdat het Tertiaire reliëf sterk gemaskeerd is door een zeer dikke Quartaire leemlaag op een ondergrond uit silexkrijt (met dikke vuursteenpakketten door de ontkalking van het Krijt). Dit Quartair pakket omvat Pleistocene eolische afzettingen, Holocene colluvium in de droogdalen en alluvium & veen in de actieve rivier- en beekdalen. In de Jekervallei met brede dalbodem bereikt dit alluviaal pakket 5-10 m. Behalve in de valleien ligt de grondwatertafel zeer diep.⁶

⁵ Verstraelen A. (2000).

⁶ Sevenant M. e.a. (2002).

Tijdens het Laat-Krijt en in het Tertiair (66,0 tot 2,58 miljoen jaar geleden) werd in een transgressieve fase het gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as in eerste instantie bedekt met continentale en kustgebonden mariene zanden en kleien, en later met pakketten krijt. Zeespiegelschommelingen en tektoniek zorgden echter voor een ingewikkelde opeenvolging van zanden (marien en continentaal), kleien, mergel en krijt. De eerste grote mariene transgressie van het Tertiair resulteerde tijdens het Paleoceen in de afzetting van mergels (Lid van Gelinden) en zanden (lid van Orp) van de *Formatie van Heers*. Een volgende transgressie met bijhorende sedimentatie geeft in het Boven-Eoceen aanleiding tot de vorming van de *Formatie van Sint-Huibrechts-Hern (Sh)*, die de Tertiaire ondergrond van het projectgebied uitmaakt (Afb. 9). Deze Formatie, samen met de Formatie van Borgloon onderdeel van de groep van Tongeren, omvat het Lid van Grimmeringen en van Neerrepn. Beide leden zijn zandige afzettingen: de oudere zeer fijne zanden van Grimmeringen zijn afgezet in de zee en zijn kleilig, glauconiet- en glimmerhoudend, de jongere groenige zanden van Neerrepn daarentegen zijn afgezet tijdens een opheffingsfase en zijn grover, losser, zandiger en vertonen stromingsstructuren. De Tertiaire lagen hellen globaal genomen naar het noorden en zijn ongeveer noordwest-zuidoost georiënteerd.

Tijdens het jongere Pliocene komt dit hele gebied definitief boven zeeniveau te liggen en ondergaat het intensieve erosie. Dit landschap krijgt vervolgens in het Quartair verder vorm.

Het Tertiaire landschap van het gehele gebied ten noordwesten van de Ardennen-Eifel as komt tijdens het jongere Pliocene definitief boven zeeniveau te liggen en ondergaat intensieve erosie. Dit landschap krijgt vervolgens in het Quartair verder vorm door de afzetting van eolische lemen en zanden en van alluviale zanden en grinden. De eolische sedimenten werden tijdens de laatste twee ijstijden aangevoerd vanuit het noordoosten: de leem bestaat door de wisselende aanvoer uit verschillende pakketten gescheiden door bodems (Henegouwenleem-Rocourtbodemp-Haspengouwleem-Kesseltbodemp-Brabantleem), de zanden werden ten noorden van de Demer afgezet en zijn licht leemhoudend. De alluviale afzettingen bestaan meestal uit een basis van residueel tertiair grind en veel silex waarboven grove, herwerkte zanden. De Quartaire landschappelijke vormgeving is hier vooral te begrijpen als een afzwakking van het Tertiaire reliëf: de eolische sedimenten zijn het dunst op de heuveltoppen en steile hellingen, en dikker op de zwakke hellingen en in de dalen. De alluviale afzettingen in de vorm van colluvium en van rivier- en beekalluvium zorgen voor een opvulling van depressies en dus en afzwakking van de hellingen.⁷

De Quartairgeologische kaart geeft ons een inzicht in de opbouw van het huidige landschap, nl. de formaties die werden afgezet tijdens het Quartair. Het Quartair is in de geologische tijdschaal de jongste periode en in de stratigrafische kolom het bovenste systeem. Het Quartair (2,58 miljoen jaar geleden tot heden) is de jongste, bovenste of laatste onderverdeling van het Cenozoïcum. Het volgt op het Neogeen en is onderverdeeld in twee series: het Pleistoceen en het Holoceen.

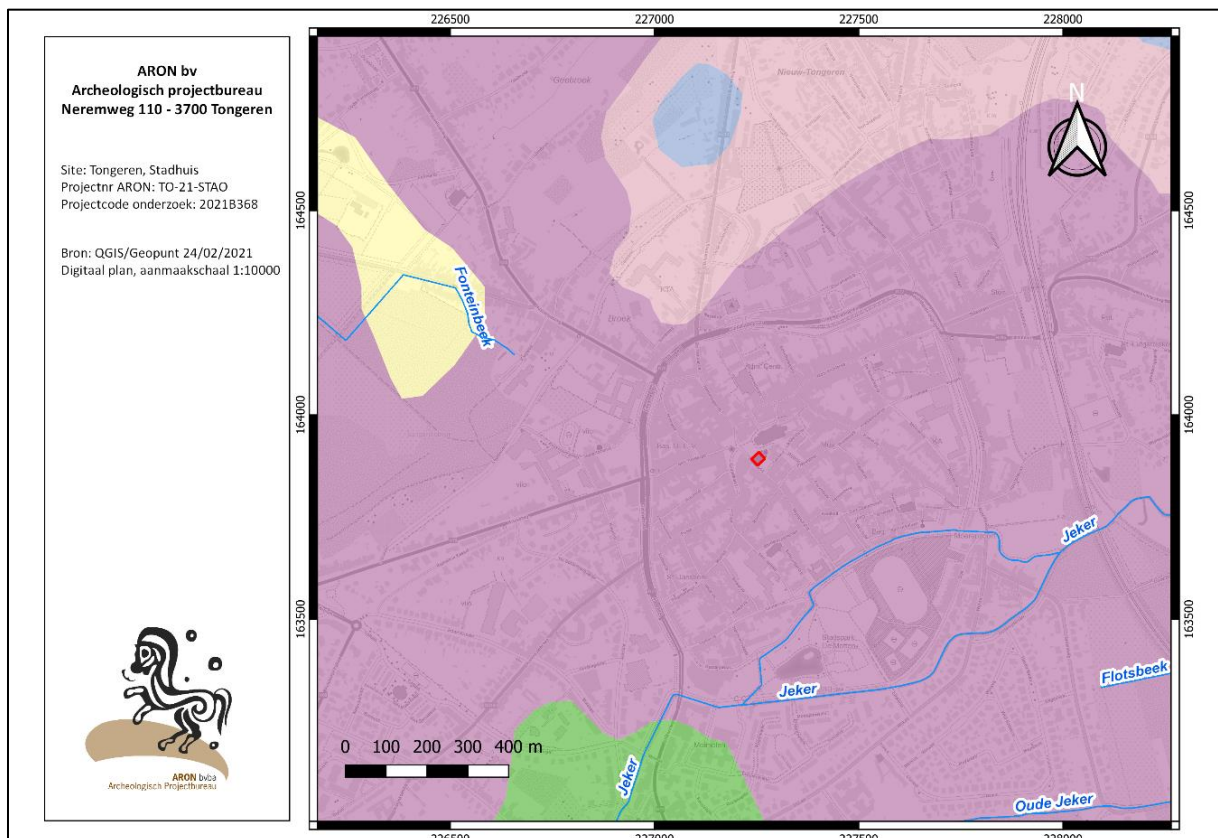
Uit deze kaart (Afb. 10) blijkt dat het projectgebied volledig in een zone ligt met een leempakket tussen 4 en 10 m dik dat zich over onder de volledige historische stadskern uitstrekt, met uitzondering van de lagergelegen zone van de Jekervallei. De boven genoemde leempakketten uit Pleistoceen en Holoceen hebben elke hun karakteristieken. De Henegouwenleem uit het Saalien is zandig en heeft een bandenstructuur met rode, beige en lichtgrijze kleuren. Talrijk aanwezige zwarte deeltjes wijzen op mangaanneerslag. In deze leem vormt zich tijdens het Eemien de roodbruine Rocourtbodemp. Deze bodem wordt afgedekt door het volgende leempakket, de zgn. Haspengouwleem. Deze leem, of löss, uit het Weichseliaan is gelaagd, gekenmerkt door talrijke vorstbodems en grijzer in voorkomen dan de voorgaande. Bovenaan deze leem komt de Kesseltbodemp voor. Beide pakkettenleem zijn zeer gelijkend en niet altijd van elkaar te onderscheiden, zeker wanneer de karakteristieke bodemvormig ontbreekt. Tenslotte vermelden wij als jongste leempakket de Brabantleem, een bruine korrelige leem met verschillende herkenbare horizonten (zoals bijv. de Eltviller Tuf-aslaag of de Tongenhorizont van Nagelbeek). Het bovenste pakket van de Brabantleem is een ontkalkte bruine leem.

⁷ De Geyter G. (2001).

In de Jekervallei is er sprake van Jekeralluvium (met veensubstraat), dat bovenop de Tertiaire basis vooral bestaat uit lemen en kleien.

Noordelijk van de stadskern, en hier ongeveer samenvallend met het tracé van de Romeinse 2de eeuwse stadsmuur, komt zandige leem voor. Het betreft hier een afwisseling van lemen en zanden, met een groter aandeel aan leem dan aan zand.⁸

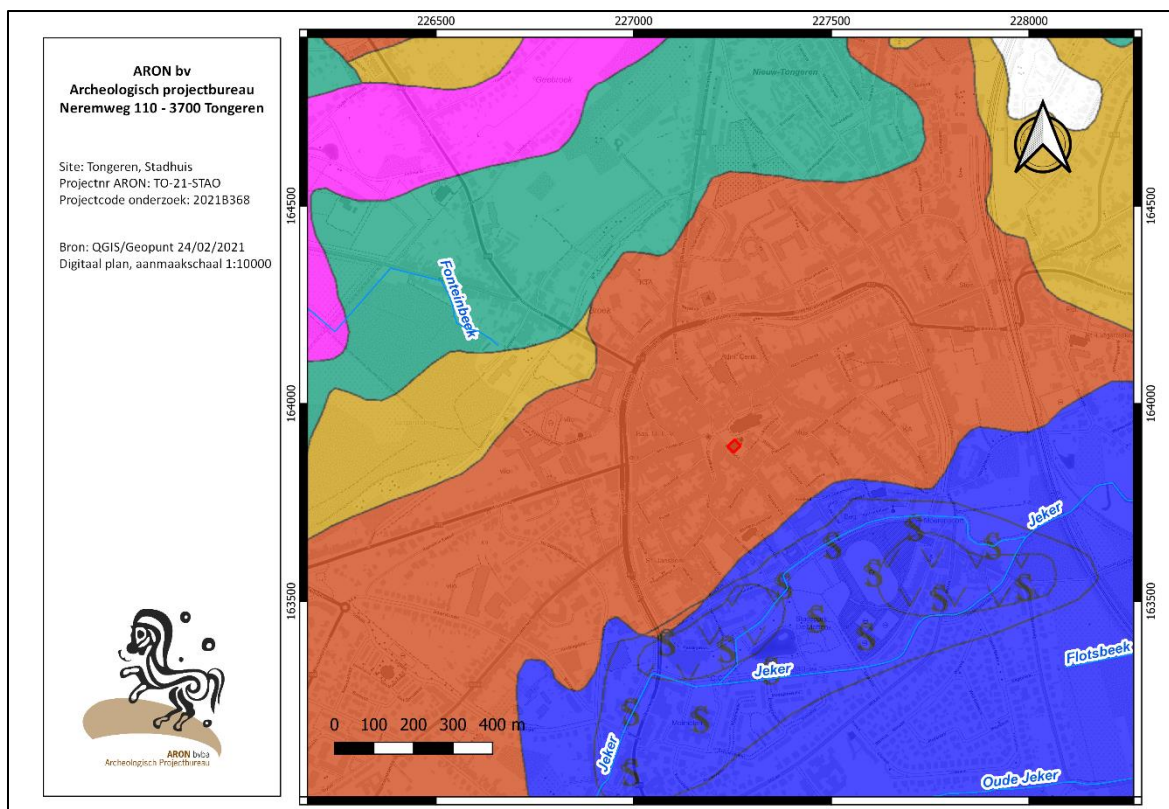
De bodemkaart geeft voor het projectgebied enkel OB-gronden weer, dit zijn antropogeen gewijzigde - in dit geval bebouwde - gronden (Afb. 11). De archeologische registraties tijdens de rioleringswerken in 1934-1935 en opnieuw in 2010-2011 illustreren afdoende de omvang van dit antropogene pakket.⁹

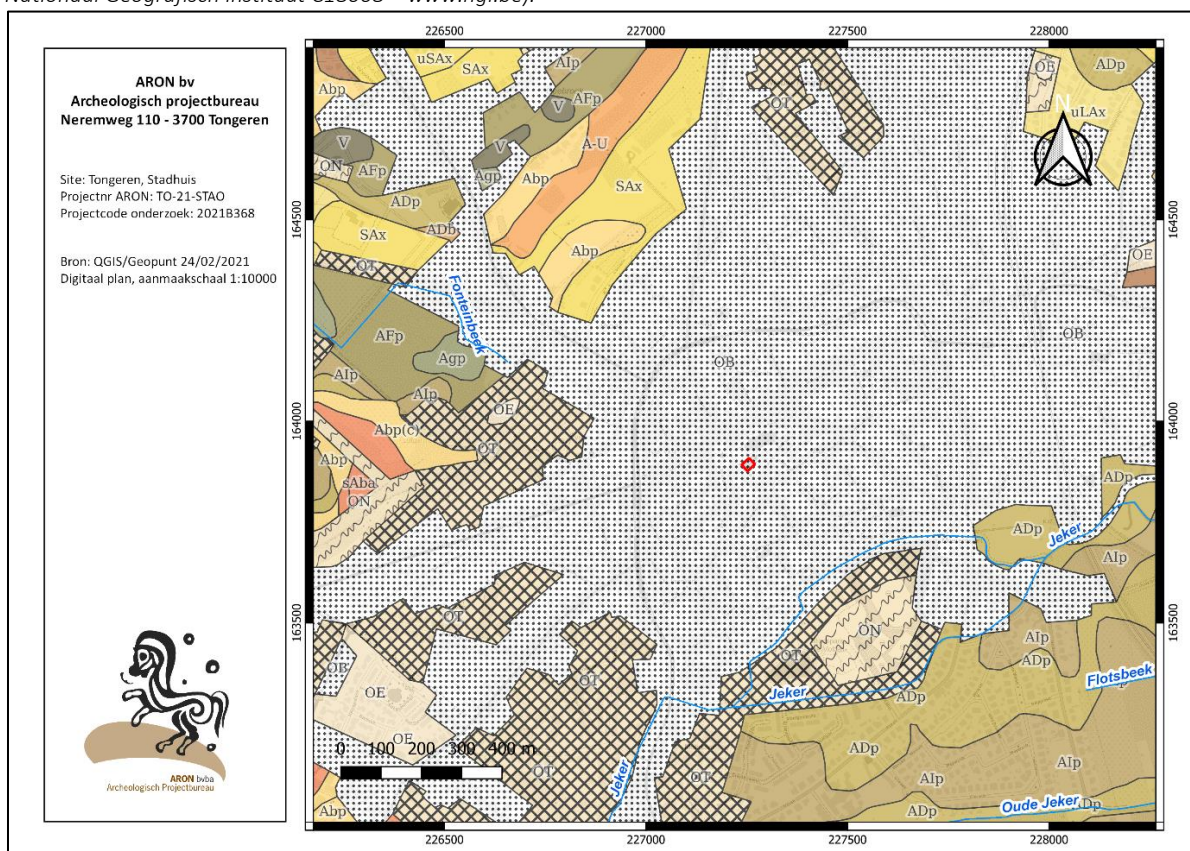
Afb. 9: Detail uit de topografische kaart in combinatie met de Tertiaire kaart met aanduiding van het projectgebied in het rood, de Formatie van St.-Huibrechts-Hern (paars), de Formatie van Maastricht (groen), de Formatie van Borgloon (roze), de Formatie van Heers (geel) en de Formatie van Bilzen (blauw) (Uittreksels uit Cartoweb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18008 – www.ngi.be).

⁸ De Geyter G. (2001); Verstraelen A. (2000).

⁹ SAT-archeologische fiches bij de aanleg van de riolering 1934-1935; Wesemael E. e.a. (2012).

Afb. 10: Detail uit de topografische kaart in combinatie met de Quartair profieltypekaart kaartblad 34-35 Tongeren met aanduiding van het projectgebied in het rood, het leempakket van 4-10 m dik (oranjebruin), het leempakket van 1-4 m dik (oker), het Jekeralluvium (blauw), beekalluvium (roze) en zandige leem (groen). (Uittreksels uit Cartoweb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18008 – www.ngi.be).

Afb. 11: Bodemkaart met aanduiding van het projectgebied in het rood (Uittreksels uit Cartoweb.be met toelating van het Nationaal Geografisch Instituut C18008 – www.ngi.be).

2.1.2 HISTORISCHE SITUERING

2.1.2.1 Beknopte geschiedenis van Tongeren met aandacht voor het projectgebied en onmiddellijke omgeving¹⁰

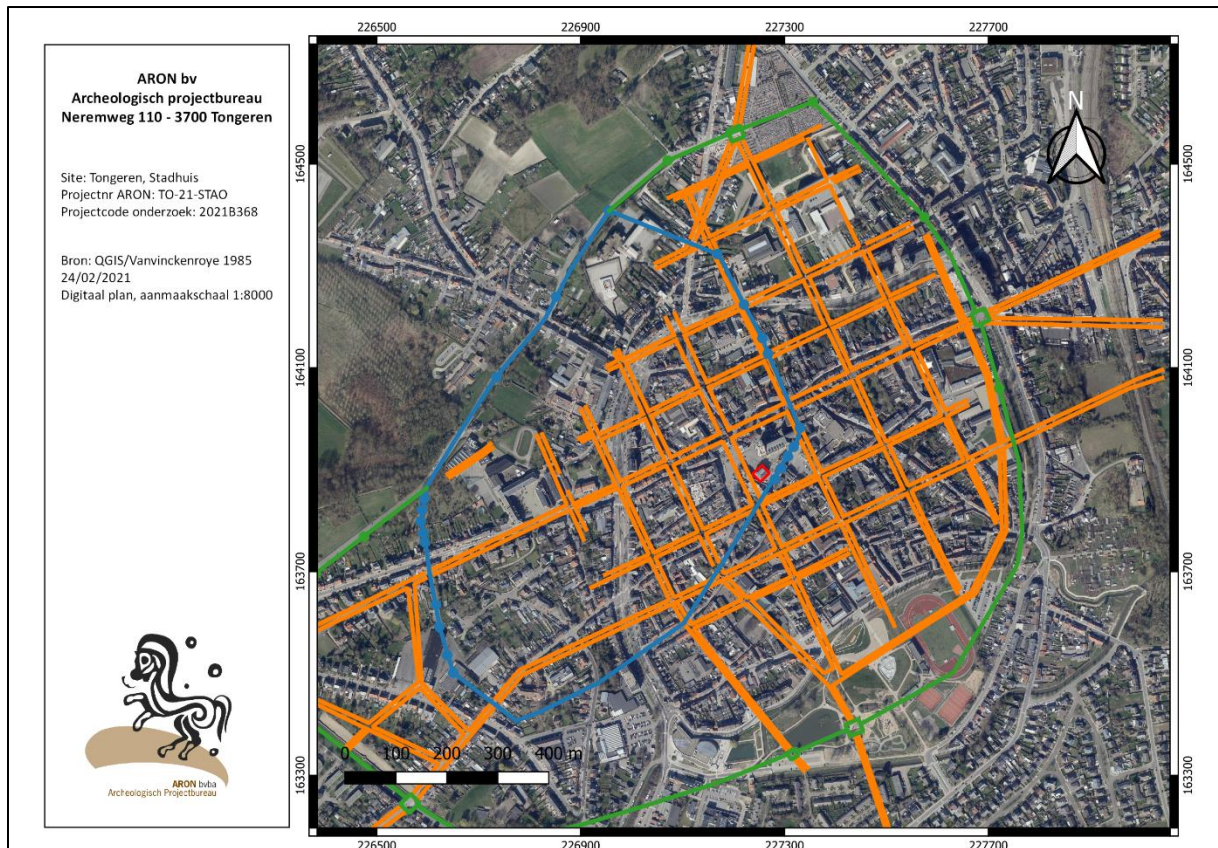
Van groot belang voor de geschiedenis van het projectgebied is de ‘stadsstichting’ van Tongeren rond 10 v. Chr. m.b.v. Romeinse militairen, een fenomeen dat door zijn impact op de onmiddellijke omgeving zijn gelijke niet kent. Er is momenteel een wetenschappelijke consensus dat de stad *ex nihilo* werd gesticht, m.a.w. dat er geen pre-Romeinse voorgangersnederzetting is geweest. Nochtans was er lang vóór de Romeinen opdoken bewoning of menselijke activiteit op de plaats van of in de nabijheid van die latere stad: archeologisch onderzoek van het Tertiaire zand onder de Romeinse niveaus leverde op verschillende locaties in het hoger gelegen deel van de Romeinse stad lithische artefacten op uit het Meso-Neolithicum, terwijl bewoningssporen en/of artefacten uit de ijzertijd aan het licht kwamen ten westen, noorden en oosten van de stedelijke perimeter.¹¹

Onder Octavianus (de latere keizer Augustus, 27 v. Chr. – 14 na Chr.) werd Tongeren één van de vele civitashoofdsteden die de provincie *Gallia Belgica* telde: *Atuatuca Tungrorum* werd hoofdplaats van de civitas *Tungrorum* (Afb. 12). In de volgende decennia werd de stad steeds verder uitgebreid. De dichtheid en verspreiding van de bebouwing op niveau van zowel de individuele loten als de stad in haar geheel is niet duidelijk. Het stedelijk stratenet, geënt op de grote verkeersas Boulogne-Keulen, kende een ‘verkiezeling’ onder de regering van keizer Claudius. Deze operatie is misschien te correleren met de aanleg – of verdere uitbouw – van het forum van de stad. De O-W as van de stad verplaatste zich noordwaarts. Ondanks de occasionele calamiteiten, die zich archeologisch weerspiegelen in brandlagen in het bodemarchief, ontwikkelde de stad zich tot in de 3de eeuw verder. Hoe die ontwikkeling zich concreet vertaalde in de stadstopografie is nog relatief onduidelijk wegens het fragmentaire zicht op publieke en private gebouwen in de stad. Van de eerste categorie zijn een aantal gebouwen / constructies welbekend omdat ze bovengronds bewaard zijn gebleven (het *aqueduct*, de 2de eeuwse stadsmuur) en/of gedeeltelijk archeologisch zijn onderzocht (tempel, *horreum*). De tweede categorie is enkel gekend via archeologisch onderzoek op sites zoals bijv. de Kielenstraat, Clarissenstraat, Vermeulenstraat, Vrijthof en Elfde Novemberwal. De verwerking van de archeologische data uit deze laatste opgravingen is echter nog niet gebeurd, waardoor cruciale informatie nog onontgonnen is.

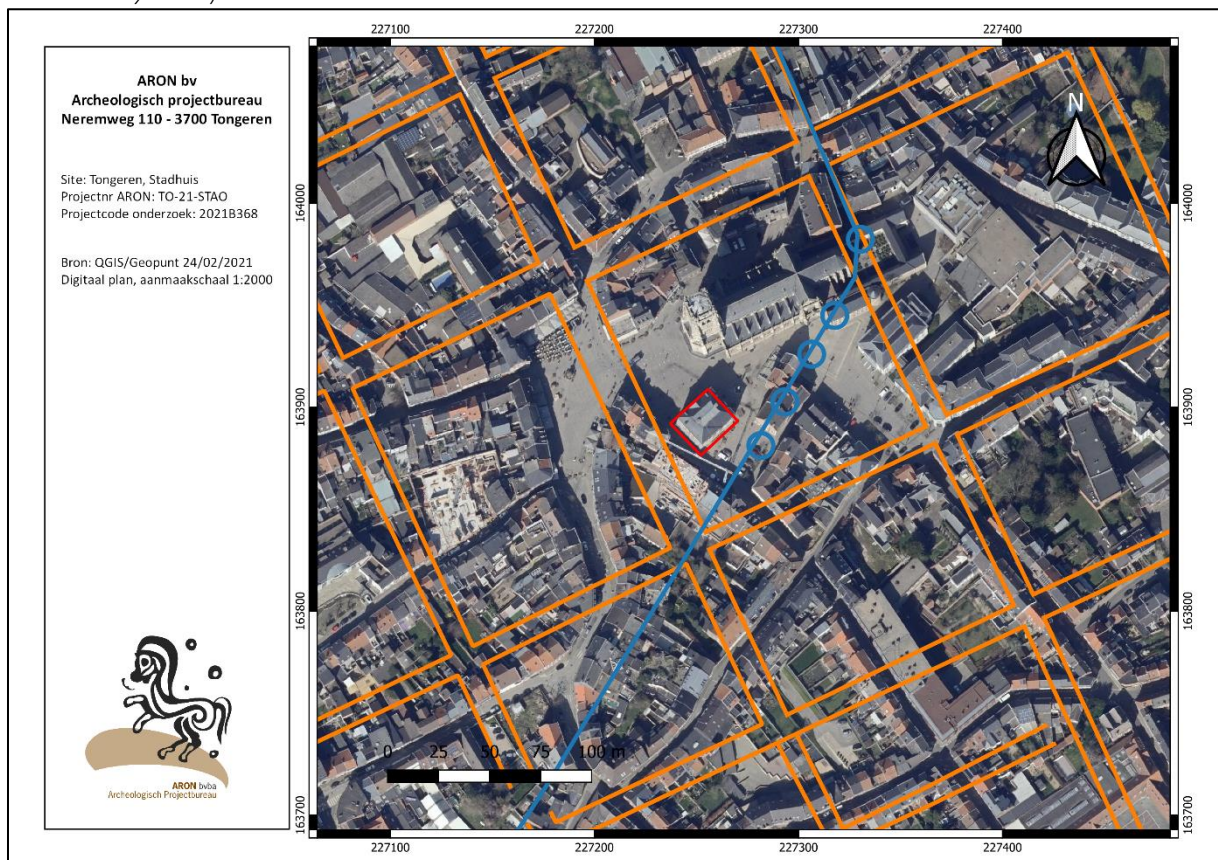
Het projectgebied ligt in de vroege keizertijd een 130-tal meter heuvelopwaarts van de grote weg Bavay-Keulen die in deze periode de oost-west hoofdas doorheen de stad vormt (Afb. 12-13). Het ligt net ten oosten van het veronderstelde tracé van de *cardo maximus*, op de westrand van een insula.

¹⁰ Baillien D. (1995); Baillien H. (1948); Baillien H. (1954a); Baillien H. (1954b); Baillien H. (1976); Baillien H. (1979); Bink M. (2007); Borgers K., e.a. (2008); Borgers K., e.a. (2009a); Borgers K., e.a. (2009b); Borgers K., M. Steenhoudt (2010); Breuer J. & H. Van de Weerd (1935); Defresne S. (1996); De Schaetzen G. (1943); De Winter N. (2009); Driesen ea. (2008); Engelen (1987); Eryvynck A., e.a. (2014); Gerits J. (1989); Geukens (1990); Helsen ea. (1988); Hoebreckx ea. (2015); Huybrigts F., (1904); Janssen G. (1865); Marinis T. (2004); Mertens J. (1986), 143-148; Nouwen R. (2012); Pacquay J. (1934); Raepsaet-Charlier M.-Th. & A. Vanderhoeven (2004); Reaygel ea. (2011); Scheepers (2009); Steenhoudt M. & M. Smeets (2014); Thys (1888); Ulrix F. (1904); Ulrix F. (1958); Ulrix F. (1963); Van de Weerd (1919); Vanderhoeven A. e.a. (1992); Vanderhoeven A. e.a. (1993); Vanderhoeven A. (1996); Vanderhoeven A. (2001); Vanderhoeven A. (2007); Vanderhoeven A. (2012), 135-146; Vanderhoeven A. (2017); vanderhoeven (2018); Vanderhoeven ea. (1992); Vanderhoeven A. e.a. (1994); Vanderhoeven A. & M. Vanderhoeven, (2004); Vanderhoeven A. & G. Vynckier, (1995, 1998, 2009, 2010); Vanderhoeven & Eryvynck (2016, 2017); Vanvinckenroye W. (1971); Vanvinckenroye W., (s.d.); Vanvinckenroye W. (1985); Vanvinckenroye W. (1995); Verhelst K. (s.d.); Wesemael ea. (2011); Wesemael ea. (2012); Wyns S. (2010).

¹¹ Steentijdvondsten: zie bijv. voor de Elfde Novemberwal Vanderhoeven, A. & Vynckier, G. (1998), voor de Vermeulenstraat I, II en III Vanderhoeven A. & Vynckier G. (2009), Vanderhoeven A. & Vynckier G. (2010) en Borgers K., e.a. (2010), voor de Bilzersteenweg De Winter, N. (2009); voor ijzertijdsporen en -vondsten: Bink, M. (2007), Steenhoudt M. & Smeets M. (2014), Verelst, K. (s.d.).

Afb. 12: Orthofotomosaïek ('meest recent') met aanduiding van het projectgebied (rode polygoon), de 1ste (groene lijn) en 2de (blauwe lijn) Romeinse stadsmuren, en het Romeins stratennet (oranje lijnen) (op basis van en met aanvullingen op Vanvinckenroye 1985)

Afb. 13: Detail uit het Romeinse stadsplan van Tongeren met aanduiding van het projectgebied (rood) net ten oosten van het tracé van de cardo maximus. (Bron: Vanvinckenroye 1985).

Hoe wij ons de invulling van deze *insula*, en bij uitbreiding andere *insulae*, in de vroege keizertijd moeten voorstellen, is bij gebrek aan voldoende opgravingsdata niet duidelijk. Zowel bij de opgravingen onder de OLV-basiliek als bij de opgraving vóór het zuidelijk transeptportaal konden deze vroegste bewoningsniveaus net niet of nauwelijks worden opgegraven.¹² Indien bij opgravingen de oudste bewoningsniveaus worden bereikt en onderzocht, dan is het sporenbestand vaak grondig verstoord door latere ingrepen en is het derhalve moeilijk een coherent beeld van de occupatie in deze vroege periode van de stadsontwikkeling te krijgen. Een voorbeeld hiervan zijn de diverse vroeg-Romeinse greppels, kuilen en paalkuilen die bij de opgraving Vermeulenstraat IV aan het licht kwamen maar voorlopig niet op een betekenisvolle manier met elkaar in verband kunnen worden gebracht.¹³ Bij terreinonderzoek n.a.v. een vondstmelding werd ietwat ten westen van het projectgebied weliswaar vroeg-Romeinse bewoningssporen (en een brandlaag) geregistreerd, maar enkel in een klein stukje bewaard profiel.¹⁴

Een duidelijker beeld van bewoningssporen uit deze vroege periode kon worden gepuurd uit archeologisch onderzoek ten oost-zuidoosten van het projectgebied waar de meest uitgebreide stratigrafische opgraving tot nog toe in Tongeren werd uitgevoerd. De Kielenstraat-opgravingen van 1986-1995 en 2006 zijn de enige stratigrafische opgravingen waar de bewoningsevolutie aan weerszijden van een *cardo* vanaf de vroeg-Romeinse periode in detail werd gedocumenteerd. Dit onderzoek is dan ook de referentiesite geworden voor (dit deel van) het stadsbeeld in de eerste decennia na de stadsstichting. Op basis van het slechts gedeeltelijk uitgewerkte sporen- en vondstenbestand¹⁵ werden vier preflavische bewoningsfasen onderscheiden (Afb. 14), gaande van kuilen, paalkuilen en greppels van tenten/lichte barakken geassocieerd met een militaire aanwezigheid bij de aanleg van het oorspronkelijke stratennet (periode I: augusteisch), over inheemse woonstalhuizen van het Alphen-Ekerentype tot de transformatie van dit traditionele inheemse grondplan naar een meer zuiders getint plan (perioden II-IV: laat-augusteisch-tiberisch – neronisch). Pas vanaf de flavische periode gebeurde geleidelijk de omschakeling van houtbouw naar steen(sokkel)bouw (periode V-VI: flavisch - 3de eeuw).

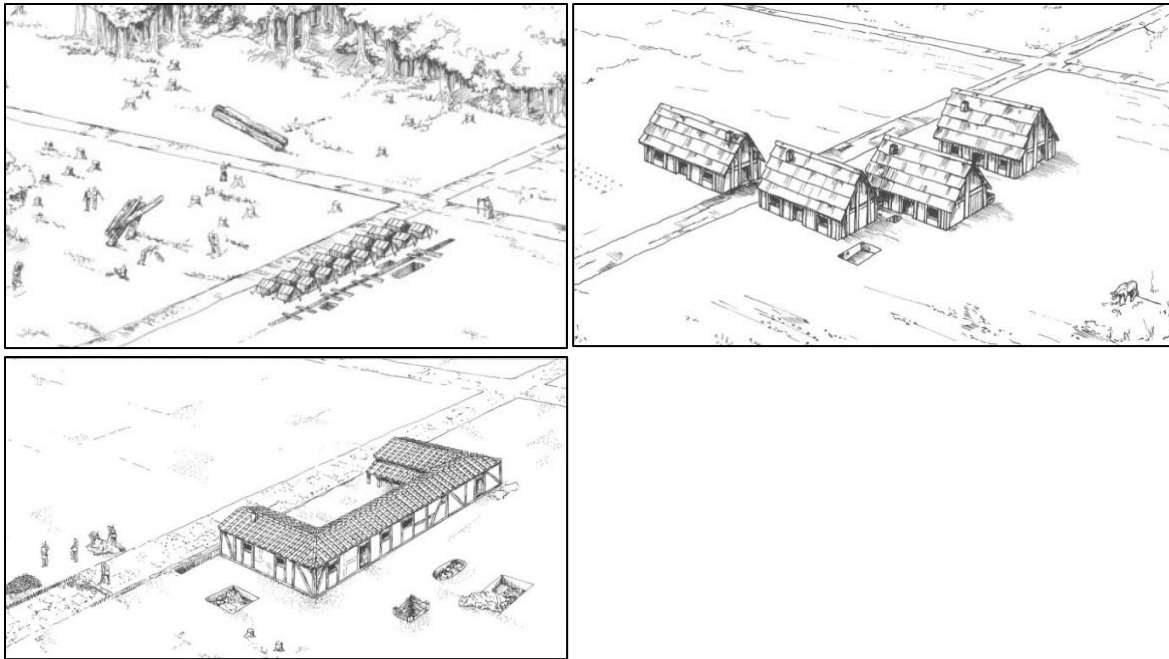
Voor een beeld van de bebouwing in de *insulae* van het projectgebied in de midden keizertijd zijn opnieuw de opgravingsgegevens van netgenoemde opgraving, aangevuld met de informatie uit de Vrijthof-opgraving van 1994 (Vanderhoeven & Vynckier 1995), direct relevant. De opgravingen onder de basiliek legden delen van rijk uitgeruste 2de en 3de eeuwse stadswoningen bloot die zich ook verder noord- en zuidwaarts uitstrekken (Afb. 15). Aan de zuidzijde leverden de kleine opgravingen van 1994 en 2010 vóór het zuidelijk transeptportaal hiervan rechtstreeks getuigenis af: muurfragmenten van Romeinse vertrekken uit deze twee opgravingen sluiten quasi naadloos aan op bewaarde muren van de basiliekopgravingen. Ook de rijkdom aan beschilderde muurfragmenten komt mooi overeen met de rijke decors gekend uit de woningen onder de basiliek.

¹² In beide opgravingen lagen de oudste niveaus grotendeels of helemaal onder de ondergrens van de bodemingreep en werden dus bij 'gebrek' aan bedreiging niet opgegraven. In het geval van de opgraving onder de OLV-basiliek werden de oudste lagen slechts in één werkput aangesneden (Ervynck e.a. 2014), tijdens de opgraving vóór het zuidelijk transeptportaal wezen sonderingen in het laatste opgravingsvlak uit dat dit oudste bodemarchief nog 60-70 cm dik was (Reygel P. & Wesemael E. (2011)).

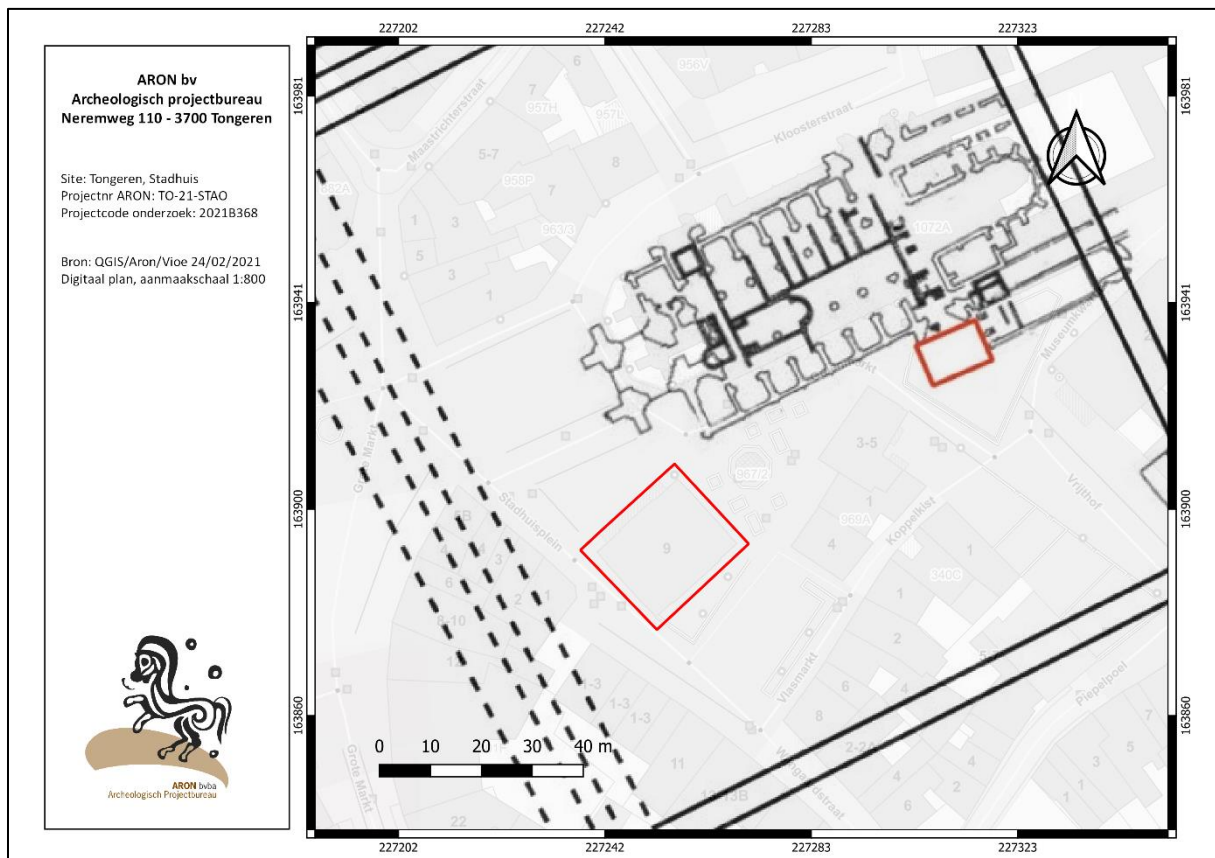
¹³ De Winter N. (2018).

¹⁴ Vynckier G. (2016).

¹⁵ Van de opgraving Kielenstraat 1986-1995 en Kielenstraat 2006 – fase 2 (beide uitgevoerd door het IAP/VIOE) is geen definitieve rapportage voorhanden, van Kielenstraat 2006 – fase 1 (uitgevoerd door Aron bv) is de eindrapportage in 2019 gepubliceerd in de reeks *Atuatuca* van het Gallo-Romeins Museum te Tongeren: Driesen P. (2018).

Afb. 14: Reconstructietekening van de 4 preflavische occupatieperioden aan de Kielenstraat (linksboven: periode I, rechtsboven: periode II, onderaan: periode III en IV) (bron: Vanderhoeven 2001).

Afb. 15: Ligging van het projectgebied (rode polygoon) in het detail van de insula waarin de O.L.V. gelegen is, met in het rood de aanduiding van de opgraving van 2010 aan het Vrijthof (bron Aron/Vioe e.a. 2014/Reygel & Wesemael 2011).

Dichter bij het projectgebied leverde de archeologische opvolging van de herinrichtingswerken in het centrum in 2010,¹⁶ nog Romeinse bewoningssporen uit deze periode op. De aard van de werken – registratie van sleufwanden – is niet bepaald bevorderlijk voor de beeldvorming van de specifieke ruimtelijke context waarvan de sporen deel uitmaken. Ondanks de soms verregaande graad van verstoring van het Romeinse bodemarchief door latere activiteiten, wijzen de bewaarde bewoningslagen en muur-/funderingsresten ook hier op Romeinse bewoning.

Bewoningssporen in het projectgebied zullen georiënteerd zijn op de openbare infrastructuur die in het projectgebied te verwachten is: de Romeinse *cardo maximus* die het terrein in het westen begrensd.

De stad verandert in belangrijke mate in de laat-Romeinse periode. En is daarmee geen uitzondering: overal in Gallië worden in deze periode stedelijke centra versterkt, waarbij de nieuwe versterking vaak slechts een deel van de oude stad omvatte. De idee van een centraal, keizerlijk bouwinitiatief dat hieraan ten grondslag ligt, is heel plausibel. De bouw van de muur in Tongeren gebeurde in de periode van de tweede helft 3de -1ste helft 4de eeuw, en kan in die zin zowel passen in een herformulering van keizerlijk gezag na de onderwerping van het afgescheurde Gallische Rijk door keizer Aurelianus (270-275 n. Chr.), als in de omvattende administratieve en militaire reorganisatie van de provinciale verdediging onder de Tetrarchie (294-305 n. Chr.). Of hij dateert nog later in de 4de eeuw, onder keizer Constantijn (308-337 n. Chr.).

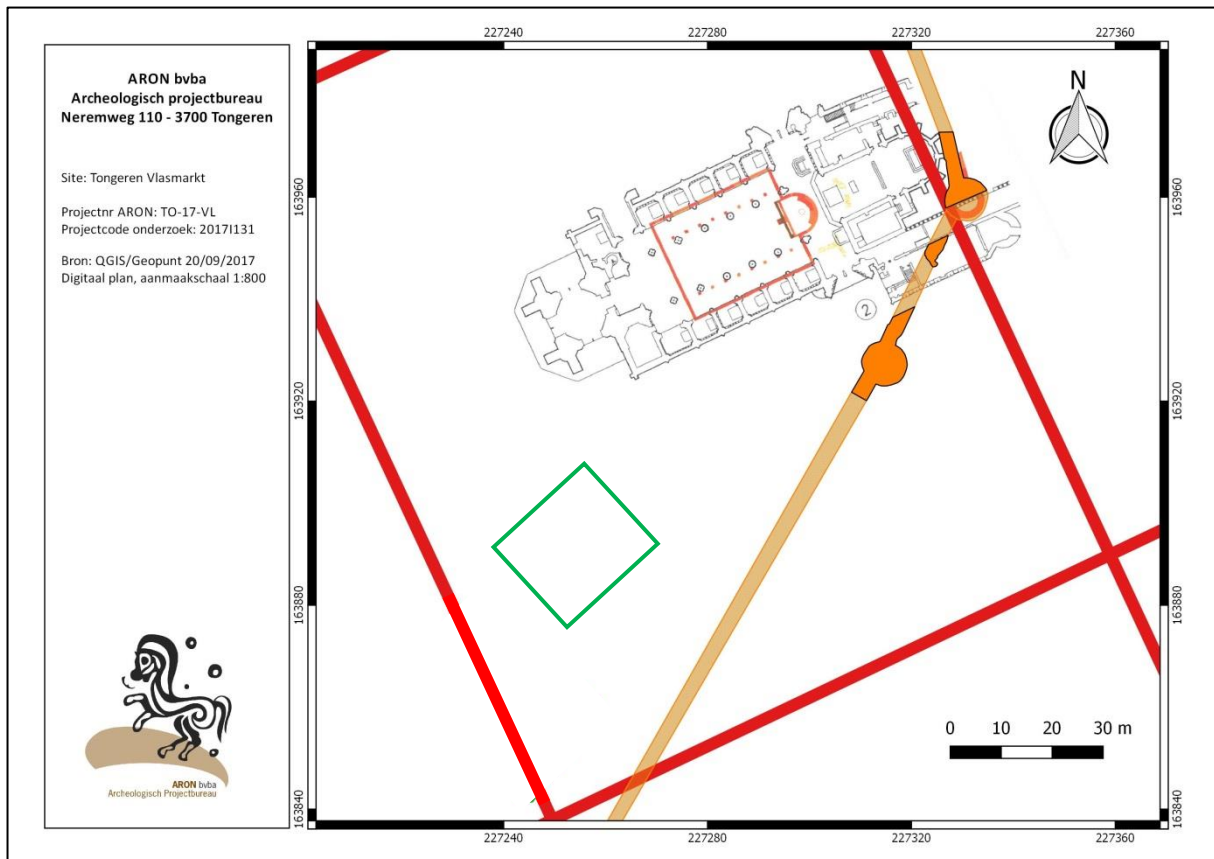
De versterking van dit ‘kernareaal’ betekent hoegenaamd niet dat in de zone tussen de nieuwe muur en (wat nog restte van) de 2de eeuwse muur geen mensen meer woonden en werkten, zoals het archeologisch onderzoek aan de Minderbroedersstraat trouwens duidelijk maakte.¹⁷

Het projectgebied ligt in deze periode net binnen de laat-Romeinse stadsmuur (Afb. 16). Waarschijnlijk zal minstens in het areaal binnen de nieuwe stadsmuur het bestaande Romeinse stratennet in grote lijnen in gebruik zijn gebleven. Een aantal straten liep onvermijdelijk dood tegen dit bouwwerk, zoals waarschijnlijk het geval was met de *cardo* meer in oostelijke richting: deze straat werd bij het gotische koor van de OLV-basiliek geblokkeerd door de nieuwe stadsmuur. Een poort is op deze plek niet aannemelijk, vermits er één in deze muur was voorzien op de *decumanus maximus* (Maastrichterstraat), slechts 70 m noordwaarts. Of er in de nieuwe stadsmuur net ten zuidwesten van het projectgebied een poort was voorzien is nog een open vraag. Het feit dat dit de noord-zuid hoofdas door de stad was, pleit misschien voor de aanwezigheid van een poort in de nieuwe stadsmuur. Zoals net bleek gebeurde immers hetzelfde op de oost-west hoofdas, de *decumanus maximus*.

In deze periode was er in de *insula* met het projectgebied zeker bouwactiviteit, al roept de interpretatie van de gebouwrresten vraagtekens op. Op het puin van de brandlaag van ca. 275 na Chr. duiken in de westelijke zone van de basiliek resten van een *hypocaustum* en waterbekken op (Afb. 16: het plan met de 2de-3de eeuwse gebouwrresten), en wordt in de zone ten oosten hiervan in de 4de eeuw een *basilica* opgetrokken (Afb. 16: plan met 4de eeuwse *basilica*). Het verband tussen deze gebouwen, zo er überhaupt één was, is vooralsnog onduidelijk. De opgraving vóór het zuidelijk transeptportaal registreerde geen duidelijke steenbouwsporen in deze periode, een afwezigheid die hier hoogstwaarschijnlijk te koppelen is aan de aanleg van de vlakbijgelegen stadsmuur.

¹⁶ Wesemael E. e.a. (2012).

¹⁷ Vanderhoeven A. e.a. (1994).

Afb. 16: Ligging van het projectgebied (groene polygoon) t.o.v. het Romeinse stratenet van Tongeren (rode lijnen), de 4de eeuwse stadsmuur (voloranje = opgegraven, lichtoranje = gereconstrueerd tracé) en van de 4de-eeuwse basilica onder de OLV-basiliek (oranjerood). De nummer 2 op deze afbeelding komt overeen met de locatie van de Aron-opgraving van 2010, die op haar beurt aansluit op de noordgrens van de 1994-opgraving van de laat-Romeinse stadstoren door het IAP. (bron QGIS/Ervynck e.a. 2014/Reygel & Wesemael 2011/Vanderhoeven & Vynckier 1995/Hoebreckx & Wesemael 2015).

Met de voor Tongeren archeologisch moeilijk te duiden 5de en 6de eeuw maken wij de overstap van laat-Romeins naar vroegmiddeleeuws Tongeren. Vroeger onderzoek ging uit van een uitdoofscenario van de Romeinse stad, waarbij de stad in deze periode werd verlaten was en het zwaartepunt verplaatst naar Maastricht, residentiestad van de bisschoppen. Vooral de archeologische data uit recente opgravingen (o.m. in de Vermeulenstraat en onder de OLV-basiliek) nopen deze veronderstelling te herzien. In het begin van de 5de eeuw worden er nog gewerkt aan stadswoningen binnen de laat-Romeinse stadsmuur en gedurende de 5de eeuw is de laat-Romeinse basilica nog steeds in gebruik. De doden worden nog steeds begraven in de grafvelden bij de stad. Op de locatie van de laat-Romeinse basilica verrijst rond het midden van de 6de eeuw een nieuwe, kleine kerk op die in de loop der jaren de nodige verbouwingen onderging. Voor dit kerkgebouw werd de apsis van de laat-Romeinse basilica herbruikt, wat impliceert dat (dit deel van) het gebouw nog (gedeeltelijk) overeind stond of minstens dat de locatie ervan nog gekend was. Behalve dit kerkgebouw wijzen de opgravingen ook op de aanwezigheid van graven bij de kerk en van een ronde structuur (toren?) ten noordoosten ervan. Mogelijk was er een soort verdediging voorzien rond het complex.

Veel concreet kan er over de schaal en aard van de bewoning in de stad niet worden gezegd. Er was continuïteit, maar wij tasten nog in het duister wat wij ons hierbij moeten voorstellen. De bouw van een kerk, zelfs één van beperkte afmetingen, getuigt alvast van de aanwezigheid van een geloofsgemeenschap die door het bisschoppelijk bestuur voldoende belangrijk werd geacht om te voorzien van een gebedshuis. Misschien gaat het om een gereduceerde bewoning te midden van en gebruikmakend van deels verlaten/ruïneuze publieke en private gebouwen. Mogelijk gaat het om verspreide kleine groepjes over het voormalige stedelijke landschap die met elkaar in contact staan deels via nog bestaande Romeinse straten en deels via nieuwe assen die zich los van het

vroegere dambordpatroon ontwikkelen. De Merovingische vondsten en graven die de laatste jaren op de site van de OLV-Basiliek en verspreid binnen de perimeter van de 2de eeuwse Romeinse stad aan het licht kwamen, zijn voorlopig de enige getuigenissen van deze bewoners. Eén van deze vindplaatsen, met twee Merovingische graven, kwam aan het licht tijdens de opgravingen van het Julianuscomplex, in het oosten van de stad.

Gelet op de ligging van het projectgebied in het hart van het middeleeuwse Tongeren, binnen de nog bestaande laat-Romeinse muur en in de onmiddellijke nabijheid van de Merovingische kerk (met eventueel bijhorende gebouwen), is bewoning op deze plek in deze periode zeker aannemelijk.

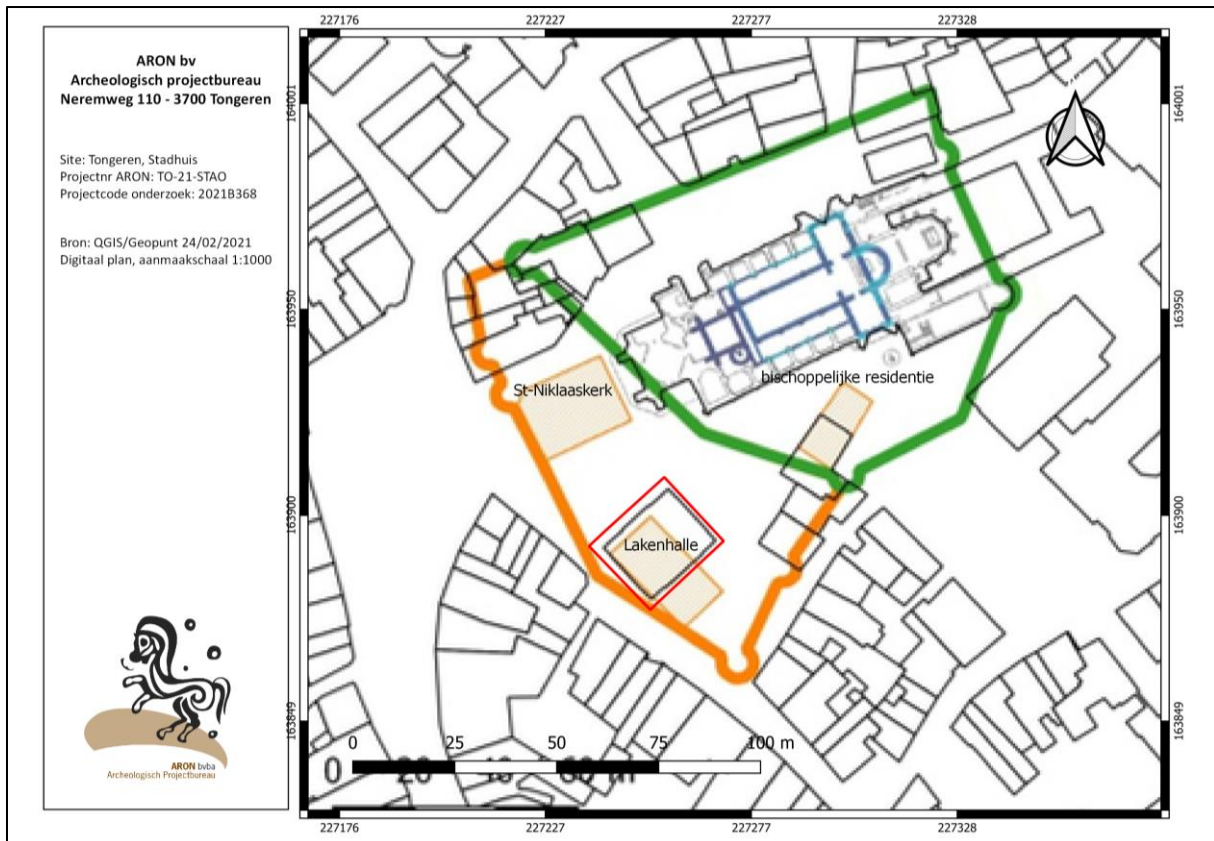
Onder de Karolingers was Tongeren aanvankelijk kroondomein maar werd waarschijnlijk in de 8ste eeuw geschonken aan de kerk van Luik. Einde 9de eeuw/begin 10de eeuw wordt op de plaats van de huidige basiliek een Karolingisch gebedshuis opgetrokken. Uit het archeologisch onderzoek is echter gebleken dat deze kerk nooit werd voltooid. Al vrij snel werd voor de tweede maal begonnen met de bouw van een kerk, maar ook hiervan staat niet vast dat ze werd afgewerkt.

In de 10de eeuw verwierven de Luikse bisschoppen de macht in Tongeren toen ze vanaf 980 immuniteit over hun domeinen kregen. Er werd in deze eeuw ook begonnen met de bouw van een nieuwe kerk, de zgn. driebeukige Ottoonse kerk (*Afb. 17, blauw*). Tegelijkertijd hiermee, of eventueel nog in de vorige eeuw, werd ook het kapittel gesticht.

Het bouwproject omvatte schijnbaar niet enkel de bouw van een nieuwe kerk maar tegelijkertijd ook de oprichting van een adequate verdediging ervan. Rondom de kerk en bijhorende kloostergebouwen, waarvan nog alle sporen ontbreken, werd een stenen muur opgetrokken uit een allegaartje van grotendeels herbruikte Romeinse bouwmaterialen. Welke gebouwen er behalve de kerk allemaal stonden binnen deze omheining is onduidelijk. Men kan minstens behuizing voor de kanunniken en andere functionele gebouwen veronderstellen, zoals bijv. een noodzakelijke voorziening als een waterput. Dit minimale bestand kan men aanvullen met de in 1803 afgebroken Sint-Maternuskapel, die op de 4de eeuwse stadstoren ten zuiden van de huidige OLV-basiliek was opgetrokken. Het bestaan van de kapel in deze periode wordt afgeleid uit de knik die de versterking, de zgn. *monasteriummuur*, om dit ronde gebouw maakte. Het tracé van de *monasteriummuur* lijkt sinds Baillien's overzichtswerk van 1979 zowat algemeen aanvaard (*Afb. 17, groen*). Nochtans is er sinds de opgravingen aan het Vrijthof in 1994 en de archeologische opvolging van de rioleringswerken van 2010 zeker ruimte voor nuancering/herziening voor wat betreft het westelijk en zuidelijk tracé.

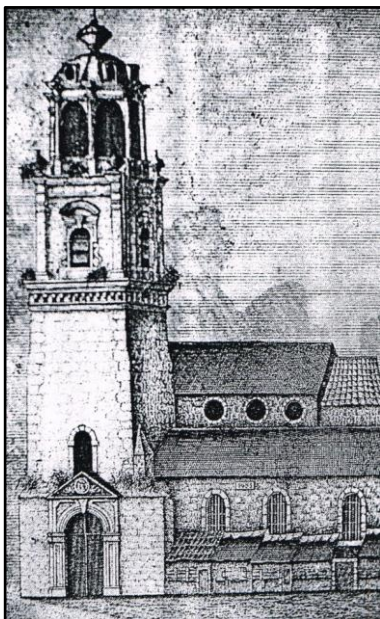
Deze ommuurde zone vormde in deze periode het hart van de middeleeuwse stad, die voor het overige grotendeels een onbekende blijft. Wel is gekend dat er in deze eeuw in Tongeren munt werd geslagen.

Het projectgebied ligt slechts op een 15-tal m ten zuidwesten van deze 10-11de eeuwse bouwwerf (*Afb. 17, groen*), bij en net ten noorden van wat men aanneemt de middeleeuwse noord-zuid as doorheen de stad was (Hemelingenstraat-Vlasmarkt-Wijngaardstraat) die iets oostelijker lag dan de Romeinse noord-zuid as.

Afb. 17: Ligging van het projectgebied (rood) t.o.v. de 10de eeuwse Ottoonse kerk mét de eind 12de-13de eeuwse westertoren onder de OLV-basiliek (blauw), de eerste monasteriummuur (groen), de 12de eeuwse uitbreidingsmuur van het monasterium (oranje), en de locatie van de St-Niklaaskerk (zeker), de lakenhalle (verondersteld) en de bisschoppelijke residentie (verondersteld) (Bron QGIS/ Eryvynck e.a. 2014/Baillien 1979).

De Luikse bisschop en het kapittel zijn twee factoren die de stad stilaan naar haar bloeiperiode brachten, samen met het handelskwartier dat zou groeien bij het *monasterium*. Symptomatisch hiervoor is dat rond het midden

Afb. 18: Ets van de Sint-Niklaaskerk. (Bron: Stadsarchief Tongeren).

van de 12de eeuw niet enkel een nieuwe bisschoppelijke residentie werd opgetrokken in dit *monasterium*, maar dat dit versterkt complex ook werd vergroot (ca. 85 are) (Afb. 17) om plaats te bieden aan de bouw van een lakenhal ter hoogte van het huidige projectgebied (latere stadhuis) en een parochiekerk, de St.-Niklaaskerk (Afb. 18), pal tussen de *monasterium*poort en de grote kerk. De bouw van deze kerk is niet gedateerd, maar gebeurde in elk geval vóór 1248. De bestaande munsterkerk werd in deze periode (einde 12de eeuw-begin 13de eeuw) voorzien van een zware westertoren.

Met de westelijke uitbreiding van het *monasterium* verliep het zuidwestelijk segment van de *monasterium*muur aan de overzijde van de straat, pal langs het projectgebied (Afb. 17, oranje).

Naast de aanwezigheid van het *monasterium* is het ontstaan van een marktplein in die 12de eeuw cruciaal in de ontwikkeling van de stad. *Monasterium* en handelskwartier waren de motor voor activiteit. Samen met de OLV-kerk en de Sint-Niklaaskerk binnen de *monasterium*muur vormde de Sint-Janskerk ten zuiden ervan in deze periode de derde parochiekerk.

Een definitieve stap in de middeleeuwse stadsontwikkeling werd gezet na de plunderingen van 1180 en 1213 toen er werk werd gemaakt van de aanleg van nieuwe stadsmuren (*Afb. 19*), verstevigd met een aarden wal en voorafgegaan door een diepe gracht. De stad zou zich binnen de nieuwe verdediging en rond het sinds lang versterkte *monasterium* (eind 9de-10de eeuw, uitbreiding 12de eeuw) verder ontwikkelen. In Bailliens fasering van de stadsmuren (*Afb. 20-21*) werd eerst de noordwestelijke en westelijke front van de stadsmuur aangelegd, waarmee de nieuwe muur aansloot op de het tracé van de laat-Romeinse muur. Dit deel werd uitgerust met drie poorten, de Kruis-, Hemelingen- en Steenderpoort. Vervolgens kwamen de noordoostelijke en oostelijke segmenten aan de beurt, telkens voorzien van een poort, m.n. de Maastrichter- en Moerenpoort. Tenslotte werd de zuidrand van de stad, langsheen de noordelijke oever van de Jeker, versterkt. In dit deel werd één poort, de Jekerpoort/Luikerpoort, opgetrokken. De hele perimeter werd behalve van poorten ook voorzien van torens. Met de bouw van deze muur in de 13de eeuw verschoof de perimeter van de versterkte stad, die in de laat-Romeinse tijd hellingopwaarts was verschoven, terug richting Jekervallei.

Parallel met een dergelijke langdurige werf liep ook een groot bouwproject in het *monasterium*: de afbraak van de Romaanse kerk (met uitzondering van de westtoren) voor de bouw van een nieuwe Gotische kerk. Deze bouw ging vanaf 1240 van start en begon met het optrekken van een nieuw koor, ter hoogte van het huidige vooroor. Pas tegen 1286 was ook het schip voltooid. De bouw van het grotere koor impliceerde dat de *monasterium*muur aan deze zijde diende te verdwijnen. Hoe dan ook was deze versterking in haar totaliteit sinds de aanleg van de nieuwe stadsversterking overbodig geworden en zou dan ook, ongetwijfeld gespreid over een langere periode, worden geslecht.

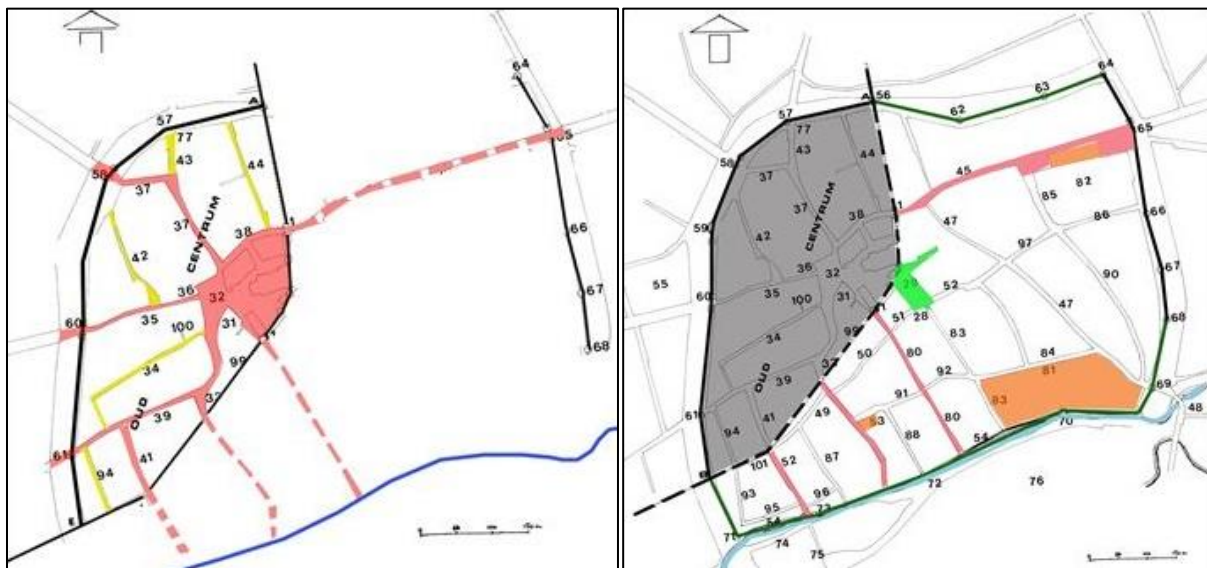
Op de bloei die de stad vanaf de 13de eeuw kende, volgde onvermijdelijk een periode van troebelen. De gevolgen van de belegeringen die de stedelingen in de komende eeuwen ondergingen, probeerden zij steeds weer te boven te komen.

Ondanks alle problemen werd er verder gebouwd aan de basiliek en vanaf het midden van de 15de eeuw werd een aanvang genomen met de bouw van de gotische toren. Tijdens de bouw ervan, en zelfs nadat de toren was voltooid, bleef de Romaanse westtoren nog staan: de skyline van Tongeren werd gedurende lange tijd gedomineerd door drie naast elkaar staande torens. De Romaanse westertoren, de Gotische toren en de toren van de St-Niklaaskerk. Pas in 1529 wordt er in de bronnen melding gemaakt van de afbraak van de Romaanse westertoren.

Een laatste uitbreiding van de stadsversterkingen gebeurt in de 16de eeuw wanneer uiteindelijk het Looiers-/Leurenkwartier, dat waarschijnlijk al sinds de 14de eeuw was beschermd met een aarden wal en palissade, definitief wordt opgenomen in het versterkte stadsareaal. Bij deze uitbreiding werd aansluitend op de Velinxtoeren, de hoektoren van de 13de eeuwse omwalling, de 'nieuwe' Luikerpoort gebouwd. Het grootse plan om de Velinxtoeren via een nieuwe stenen muur te verbinden met zijn tegenhanger op de zuidoosthoek van de stad zou nooit volledig worden gerealiseerd. De muur bleef beperkt tot de twee uiteinden: enerzijds een gebogen segment van ca. 200 m lang vanaf de Luikerpoort tot de lijn van de Herckenrodestraat, anderzijds een muurstuk vanaf de hoektoren bezuiden de Moerenpoort tot net over de Jeker met aansluitend een westwaartse stuk van een 50tal meter. Tussenin werd enkel een aarden wal (Kastanjewal) gerealiseerd.

Afb. 19: Zicht uit 1957 op de stadsmuur en -gracht aan de Elfde Novemberwal, vóór de demping van de gracht. Genomen van nabij de hoek Achttiende Oogstwal-Elfde Novemberwal, op de voorgrond de Schaetzentoren (SAT 12.03.02-II-087B).

Afb. 20-21: De fasering van de aanleg van de middeleeuwse stadsmuur van Tongeren met aanduiding van de grote verkeersassen (rood) (Bron: Marinis 2004, o.b.v. Baillien 1979).

De 16de tot 18de eeuw wordt voor Tongeren ook wel omschreven als de periode van de belegeringen en bezettingen. Tongeren en het hele prinsbisdom Luik vormden één grote corridor voor de rondtrekkende legers van de toenmalige geopolitieke grootmachten in afwisselende rollen van rivalen en bondgenoten. Los van het menselijk leed resulteerde dit in inkwartieringen van militairen en materiële verwoestingen. Gelet op de militaire context mag niet verwonderen dat met name de stadsversterkingen keer op keer in het middelpunt van de storm lagen. Kenschetsend is bijv. de toestand waarbij de Fransen in 1673 de stadspoorten opbliezen en delen van de stadsmuren lieten afbreken, om het jaar nadien deze in allerijl te laten herstellen als verdediging tegen de

Hollanders. Een tragisch 17de eeuwse hoogtepunt werd bereikt voor Tongeren toen diezelfde Fransen er in 1677 niet voor terugschrokken om de stad in brand te steken, een voorval dat naast kerken en kloosters ook honderden huizen verwoestte. Deze wandaad werd vereeuwigd in het schilderij 'De grote brand van Tongeren' van 1687. Ook de oude lakenhal en naastgelegen kleerschijderskamer gingen op in de net vernoemde brand van 1677.¹⁸

Aangezien ook het oorspronkelijke stadhuis, gelegen op de hoek van de markt met de Sint-Truiderstraat bij deze brand werd verwoest, werd een nieuw stadhuis te bouwen op de Vlasmarkt, op de plaats van de eveneens verwoeste lakenhal. De eerste steen wordt gelegd in 1737, door de burgemeesters Willem-Abraham Cours en Jacob Grouwels. Het grootste gedeelte der werken is in 1738 uitgevoerd. Het uitbreken van de Oostenrijkse Successieoorlog onderbreekt het werk, zodat de afwerking pas in 1750 kan gebeuren; de stenen pui wordt in 1750 aangebracht, de binnendeuren in 1755. De architect is waarschijnlijk Pascal Barbier van Luik. Qua stijl sluit het gebouw sterk aan bij het paleis van de prins-bisschoppen te Seraing (begonnen in 1724) en de abdij Sint-Laurent te Luik (verblijf van de abt, begonnen in 1727).¹⁹

In de 18de eeuw, waarin ook Tongeren weer niet gespaard bleef van rondtrekkende legers die elkaar bevochten, werd toch ook gewerkt aan de heropbouw van de stad. Gedurende het tweede kwart van de eeuw liet het stadsbestuur de stadsmuren en –poorten heropbouwen in baksteen. In deze eeuw werden ook al steenwegen aangelegd, zoals bijv. de Hasseltssteenweg die dateert van 1737 en vanaf 1739 werd gekasseid.

Het einde van deze eeuw betekent ook het einde van het Ancien Régime en de komst van de Franse revolutionaire troepen. Na hun intocht in 1794 volgde in 1795 de aanhechting bij Frankrijk en de daarbij horende bestuurlijke reorganisatie. Deze 'herstart' bleef niet zonder gevolgen op het bouwkundig patrimonium van de stad: kerkelijke goederen, zoals bijv. de talrijke kloostergebouwen, werden systematisch verkocht en verdwenen al snel onder de sloophamer.

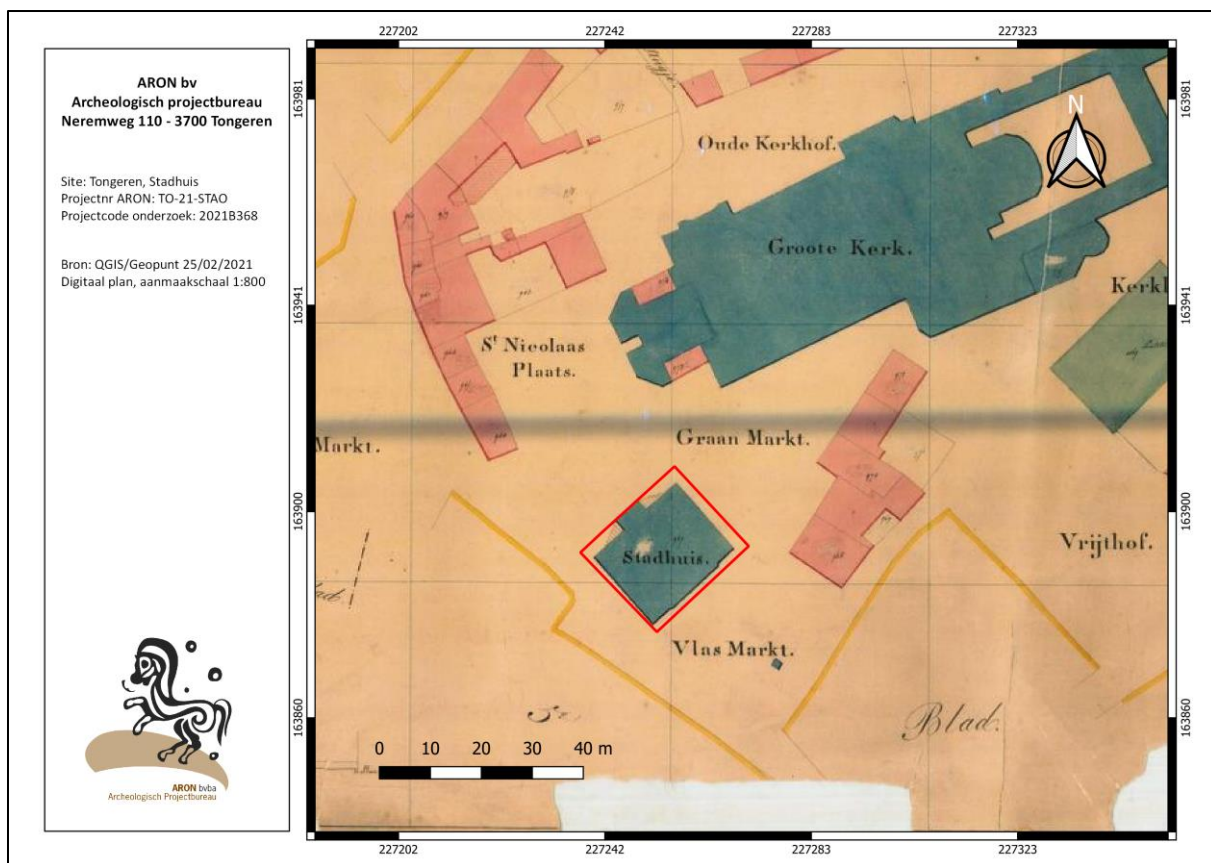
Tongeren zette de 19de eeuw in onder Frans bewind maar kwam na de slag bij Waterloo in Nederlandse handen en werd deel van Limburg, om vervolgens vanaf 1830 definitief in het nieuwe België te liggen. Net als vele andere steden deelde Tongeren in deze eeuw in een gevoel van modernisering en groei. Dit uitte zich bijv. in de verdere aanleg van steenwegen. Een ander - pijnlijk - gevolg was echter de slechting van stadsmuren en/of de demping van stadsgrachten: op enkele muurpanden, torens en de Moerenpoort na verdween de stadsverdediging tussen 1817 en 1876 uit het stadsbeeld. Ondanks deze 'opening' van de stad zou tot in het begin van de 20ste eeuw de bebouwing in beperkte mate uitdeinen over de voormalige wallen en bleef het landelijk karakter buiten de historische kern nog grotendeels bewaard. Na Wereldoorlog II zou de stedelijke ontwikkeling pas echt een hoge vlucht beginnen nemen.

2.1.2.2 Beknopte historiek van het projectgebied op basis van historische, cartografische, fotografische en iconografische bronnen

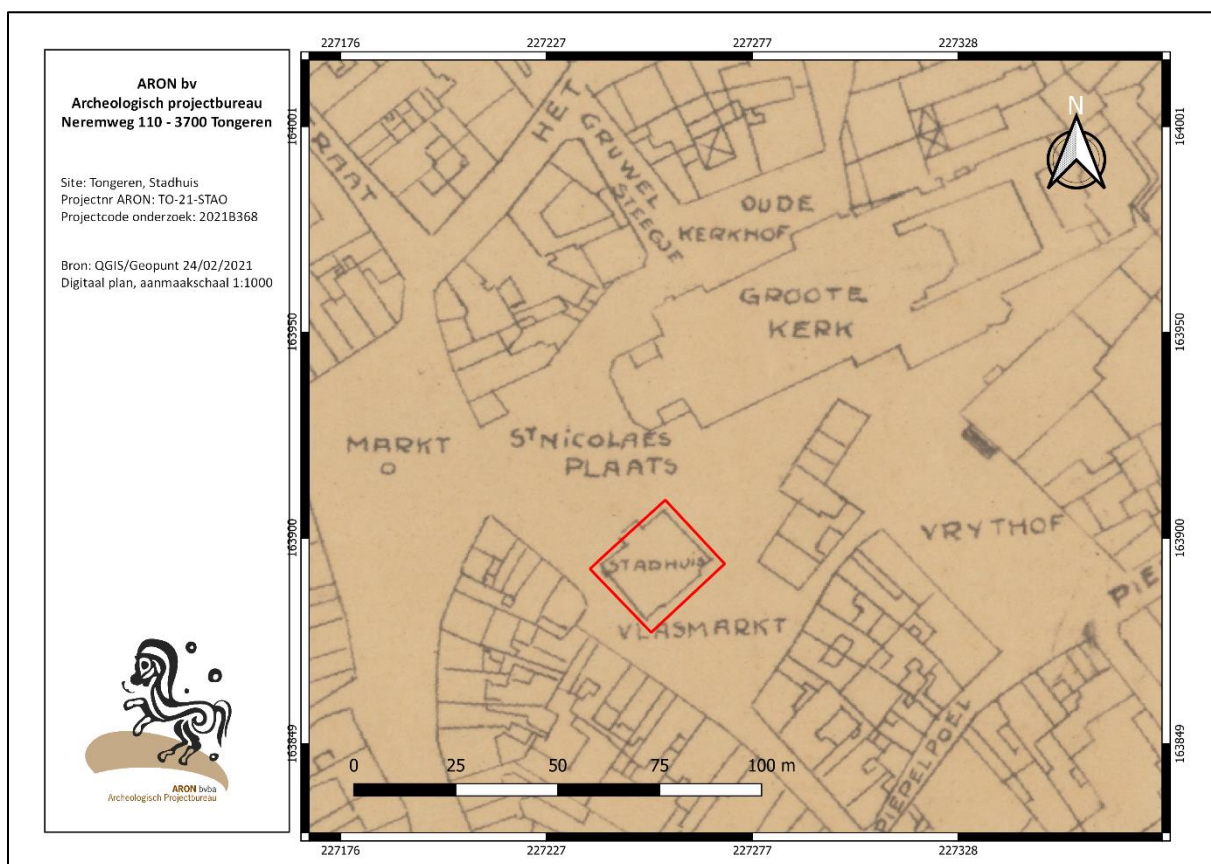
De iconografische bronnen voor Tongeren uit de 16de en 17de eeuw, waaronder het bekende schilderij van 'De grote Brand van Tongeren' van 1687, zijn niet bruikbaar voor het projectgebied wegens te weinig gedetailleerd. Ook de kopergravure van *Remacle Le Loup* in het werk van de *Sauméry* (1738-1744), die een zicht op de stad biedt vanuit het westen, is onbruikbaar.

¹⁸ Persoonlijke informatie van de stadsarchivaris Steven Vandewal, gebaseerd op archiefbronnen.

¹⁹ Agentschap Onroerend Erfgoed 2021: Stadhuis Tongeren [online] <https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten/37396> (Geraadpleegd op 24-02-2021)

Afb. 22: Primitieve kadasterkaart ca. 1840-1843 met aanduiding van het projectgebied (rood).

Afb. 23: Detail uit het kadasterplan van 1946 met aanduiding van het projectgebied (rood).

Samen met *de kaart van Jean Villaret* van 1748 is de zgn. *Kabinetskaart van graaf Ferraris* de eerste cartografische bron die ons ter beschikking staat, maar beide zijn voor informatie over bebouwing voor het stadscentrum nauwelijks bruikbaar. De gestandaardiseerde intekening van de stadstopografie is mede oorzaak van de problematische georeferentie die de kaart met zich meebrengt. Dezelfde vaststelling gaat ook op voor de ietwat oudere kaart van *Jean Villaret* van 1748. Ook de *Atlas der Buurtwegen* (ca. 1841) of de ongeveer gelijktijdige topografische kaart van *Vandermaelen* (1846-1854) bieden weinig detail op niveau van het projectgebied.

Het stadhuis is duidelijk zichtbaar op de eerste echt bruikbare en meest accurate kaart die voor het projectgebied ter beschikking staat, nl. de primitieve kadasterkaart van Tongeren van 1827, die in 1829 werd ingekleurd in de 'Alignement'-versie. Gezien de kaart van ca. 1840-1843 quasi dezelfde toestand weergeeft, wordt enkel deze opgenomen (*Afb. 22*). Deze toestand verandert niet en vinden wij een 60-tal jaar later ook terug op het kadasterplan van 1946 (*Afb. 23*).

2.1.3 ARCHEOLOGISCH KADER

Vertrekpunt voor archeologische informatie over het projectgebied is de Centrale Archeologische Inventaris van Vlaanderen (CAI).

In de onmiddellijke buurt van het projectgebied zijn in de CAI een hele reeks locaties opgenomen (*Afb. 24*). De overgrote meerderheid hiervan resulteert uit de archeologische begeleiding door *Aron bv* van de herinrichtingswerken in het centrum van Tongeren.²⁰ De locaties in kwestie zijn alle terug te brengen tot profielregistraties tijdens de (her)uitgraving van sleuven voor nutsleidingen en riolering. Een aantal locaties rondom (51945, 51946, 51948 en 51950) zijn aangeduid op basis van oudere waarnemingen zoals het originele rioleringsproject van de jaren 1934-1935.

Het betreft de volgende CAI-nummers:

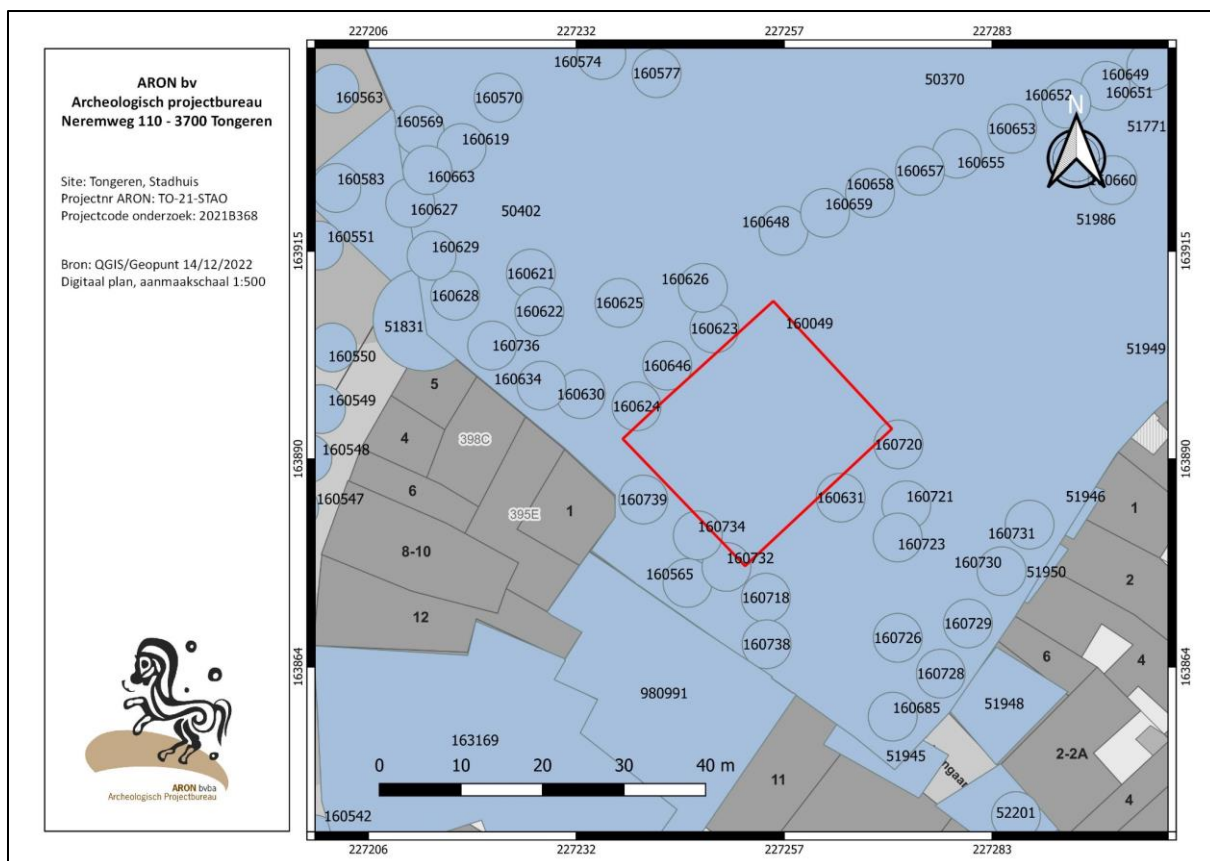
- Ten westen van het stadhuis: 160565, 160738, 160739, 160734, 160732, 160718 en 160738;
- Ten zuiden van het stadhuis, op de Vlasmarkt: 160720, 160631, 160721, 160723;
- Ten noorden van het stadhuis, langsheen de zuidrand van de markt: 160623, 260624, 160630, 160634 en 160624

Uit de archeologische waarnemingen van 2010 kan stratigrafische informatie worden afgeleid die ook voor het projectgebied enige relevantie heeft. Hoewel uit deze observaties blijkt dat de bodemstratigrafie de nodige verstoringen heeft ondergaan, zijn lokaal niettemin enkele stratigrafische ankerpunten te bepalen: in één profiel (I129 = CAI 160738, zie *Afb. 25*) is de onderkant van de 'zwarte laag' (bovenop een opeenvolging van bewoningshorizonten) vastgesteld op ca. 103 m TAW.

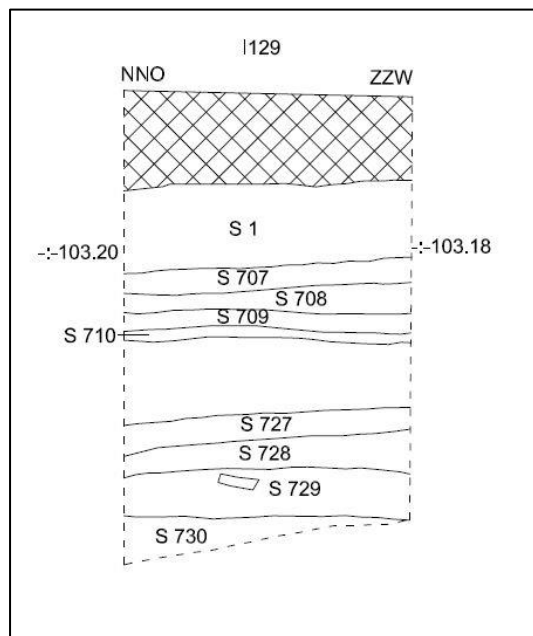
Net en zuidwesten van het stadhuis duiken in een ander profiel (I117, = CAI 160718, *Afb. 26*) – onder een verstoring – leemlaagjes op vanaf ca. 102, 75 m TAW. Naast een waarschijnlijk noord-zuid restant van een Romeinse muur (I16 = CAI 160565) was in een aantal profielen langsheen het projectgebied ook de goed bewaarde (12de eeuwse) *monasterium*muur aanwezig: met een breedte van 90 cm is deze muur in silexbrokken soms tot 2,60 m hoog bewaard. De bovenkant lag in één interventie (I130, sp. 712 = CAI 160739; zie *Afb. 27*) op 104,10 m TAW. Diezelfde *monasterium*muur werd al in 1966 door Mertens opgemerkt tijdens de toenmalige rioleringswerken aan de Vlasmarkt (*Afb. 28*): de muur was op 1,10 m onder het toenmalige loopvlak nog 1,40 m dik.²¹

²⁰ Wesemael E. e.a. (2012).

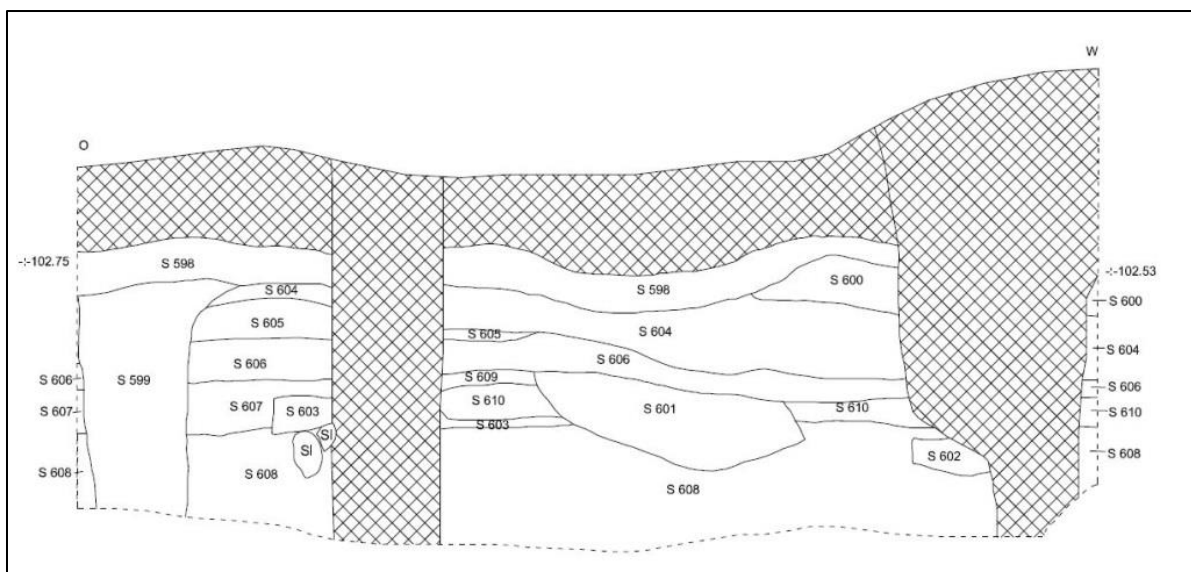
²¹ Schets met vermelding 'Werken Marktplaats 7.11.66' waarop een aanduiding van drie sleuven op de Vlasmarkt: twee dragen de vermelding 'negatieve sleuven', bij een derde is 'muur monasterium' geschreven. Hoewel de schets geen naam draagt, is het handschrift zonder twijfel van J. Mertens.

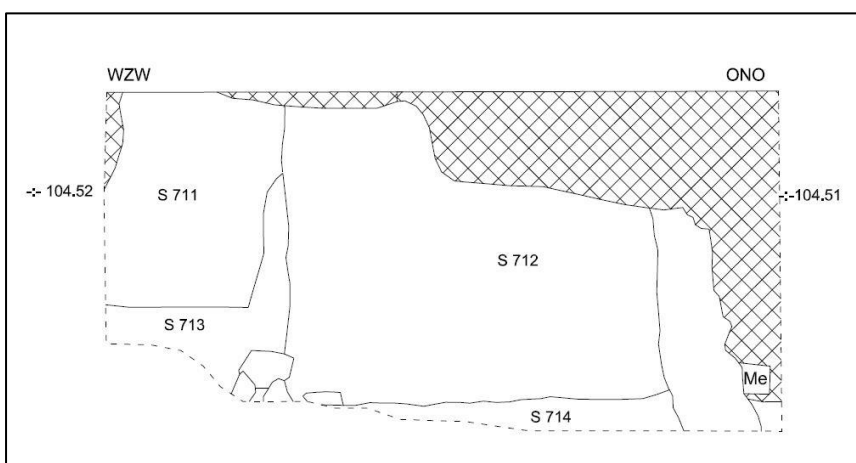
Afb. 24: Detail uit de Centrale Archeologische Inventaris met aanduiding van de omliggende vindplaatsen (lichtblauw) en het projectgebied (rood). De grote blauwe polygoon geeft een deel weer van de beschermde archeologische site.

Afb. 25: Interventie 129: ZO-profiel (Wesemael 2012).

Afb. 26: Interventie 117: Z-profiel (Wesemael 2012).

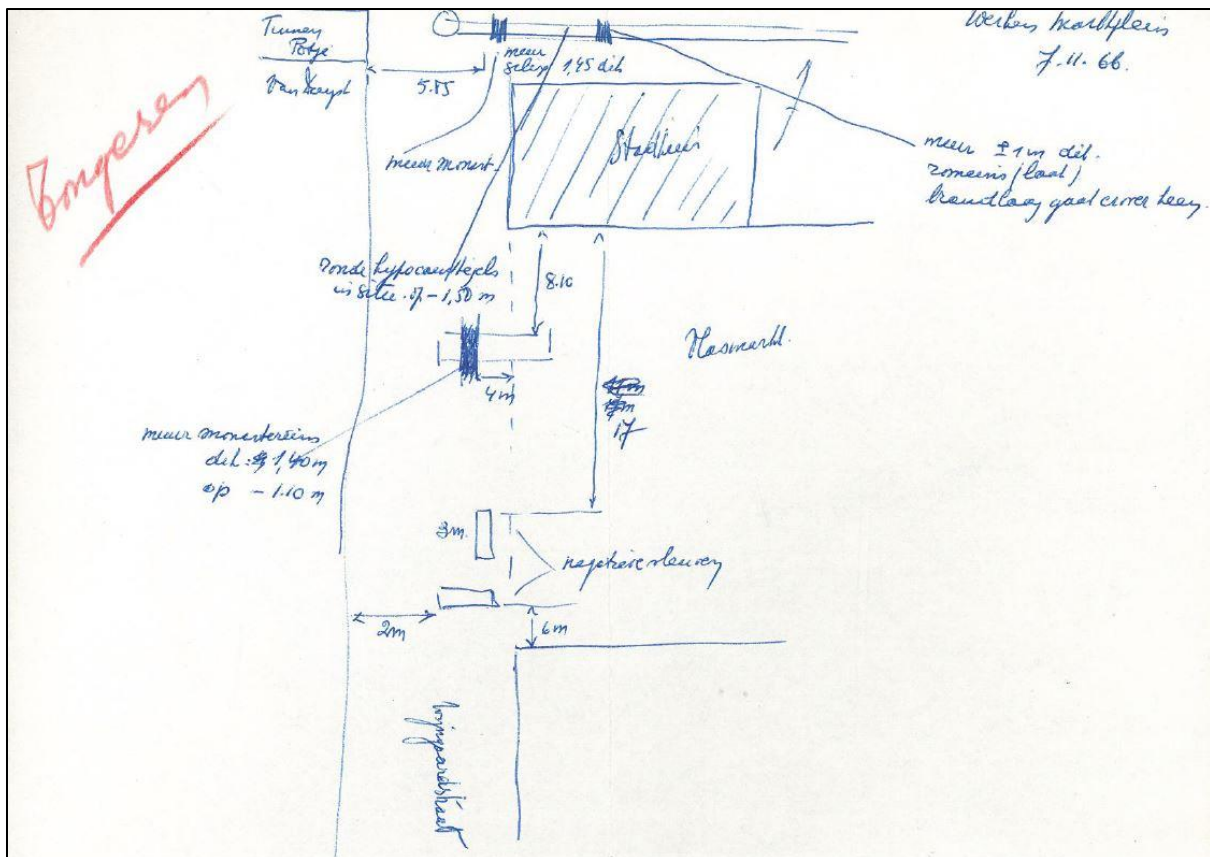

Afb. 27: Interventie 130: ZO-profiel (Wesemael 2012)

Aan de zuidrand van de Vlasmarkt werd de aanwezigheid van de laat-Romeinse stadsmuur bevestigd: de bovenkant van het niet-uitgebroken stadmuurdeel ligt rond 102,50 – 103 m TAW, de bovenkant van het bewaarde gedeelte van de 'zwarte laag' op ca. 103,30 m TAW (I116 = CAI 160685). Misschien is de grotere mate van versterking en de minder complexe gelaagdheid in de rioleringsprofielen te linken aan de bodemingreep die de aanleg van deze muur betekende. Dat niet alle oudere muurresten door die ingreep zijn verstoord blijkt uit een bewaard stuk Romeinse muur dat in 2010 werd geregistreerd (I121 = CAI 160726) maar dat ook al in 1962 werd ingemeten. De bij de schets horende brief van toenmalig stadsarchivaris H. Baillien vermeldt 'geverfd plakwerk' aan de binnenzijde van het muurfragment en regelmatig metselwerk aan de buitenzijde.²²

Ook werden nog een aantal profielen geregistreerd aan de noordzijde van de Vlasmarkt, waar de bovenkant van de bewaarde zwarte laag rond 104 m TAW ligt (ca. 60 cm onder het maaiveld) (oa. I75 = CAI 160631). Opmerkelijk waren hier vooral de sporen die doorheen de zwarte laag gaan, zoals twee muurpanden in mergelblokken van wat waarschijnlijk een toren was en een afwateringskanaaltje in hetzelfde bouw materiaal. Mogelijk zijn dit structuren die moeten worden gekoppeld aan de middeleeuwse lakenhalle, die in de onderzoekstraditie onder het oude stadhuis wordt gelokaliseerd.

²² Brief van H. Baillien aan G. Swinnen, Directeur van het Gallo-Romeins Museum, dd 12 januari 1962, n.a.v de vondst van een Romeinse muur die op 8 januari 1961 op de Vlasmarkt werden blootgelegd bij 'peilingen'. Bijgevoegd was ook een opmetingsplan door stadsarchitect Willemaers. Een handgeschreven toevoeging op het plan identificeert vlakbij de muur een 'middeleeuwse put' (GRM, collectie dossiermappen van Willy Vanvinckenroye).

Afb. 28: Schets van J. Mertens van zijn sleuvenonderzoek op de Vlasmarkt in 1966 met vóór het projectgebied de aanduiding van de sleuf waarin de 'muur monasterium' (Bron: SAT).

De zwarte laag werd ook vastgesteld ten noorden van het Stadhuis, onder een dunne leemlaag (I82 = CAI 160646). Verder werden hier bij twee interventies elk drie muren in het vlak blootgelegd (I67 en I68, = CAI 160623 en CAI 160624, Afb. 29).

De oplijsting van vindplaatsen in de onmiddellijke omgeving kadert het projectgebied een romeinse insula. Tot het begin van de 4de eeuw lag het net ten oosten van de grote noord-zuid as van de stad, op ca. 80 m ten zuiden van het centrale kruispunt met de oost-west hoofdas. Beide straten worden gekenmerkt door een dubbel wegdek. Bouwresten zullen normaliter op deze verkeersas georiënteerd zijn. Voor de best gedocumenteerde maar onvermijdelijk fragmentaire restanten van tweede/derde eeuwse Romeinse woningen kan worden verwezen naar de opgravingen onder de OLV-basiliek (*supra*, Afb. 15), met aanvullingen op dit gebouwenbestand dankzij de aansluitende opgravingen op het Vrijthof, vóór het zuidelijk transeptportaal.²³

In de 4de eeuw ondergingen de *insulae* ingrijpende wijzigingen. In de eerste helft van deze eeuw werd nl. de nieuwe stadsmuur gebouwd, met een poort nabij de hoek van de Maastrichterstraat en Kloosterstraat. De nieuwe muur volgde ongeveer de oostrand van de *insula* tot bij het huidige Gotische koor van de basiliek, om vervolgens in zuidwestelijke richting af te buigen (*supra*, Afb. 16). Misschien gelijktijdig met dit bouwproject werd op een deel van de vroegere stadswoningen onder de huidige basiliek een *basilica* opgetrokken. De bouw van deze stadsmuur vertegenwoordigt een ingrijpende transformatie van het stedelijke weefsel. Omdat hier de *cardo maximus* verliep, is een poort ten zuiden te verwachten.

²³ Door het I.A.P. in 1994-1995 (Vanderhoeven A. & Vynckier G. (1995)) en Aron bvba in 2010 (Reygel P. & Wesemael E. (2011)).

Afb. 29: 167: sporen van de voormalige bebouwing op het Stadhuisplein (Wesemael 2012, Afb. 64).

Voor het stedelijk kader van het projectgebied in de volgende eeuwen is weinig informatie ter beschikking. Het terrein lag natuurlijk dicht bij het versterkte monasterium en na de 12de-eeuwse uitbreiding hiervan erin. Ter hoogte van het projectgebied, op de markt, lag de lakenhalle. Over de lakenhal is zeer weinig bekend en de archiefdocumenten over de bouw van het stadhuis geven geen enkele informatie over de omvang of de aard van het voorgaande gebouw die een indicatie kan geven over het al dan niet nog aanwezig zijn van sporen van de lakenhal. Verschillende auteurs spreken elkaar tegen over de ligging van de Lakenhal. De documenten over de bouw van het stadhuis geven geen details over de bouwgrond, er is alleen een niet-gespecificeerde rekening voor het afvoeren van grond en puin. Op basis van de bronnen is de locatie van de lakenhal niet exacter te bepalen dan 'in de zone van het stadhuis en de Graanmarkt'.²⁴

2.1.4 GAAFHEID VAN HET TERREIN: GEKENDE VERSTORINGEN

Uit het bovenstaande overzicht van de beschikbare bronnen kunnen minimaal de volgende verstoringen worden afgeleid:

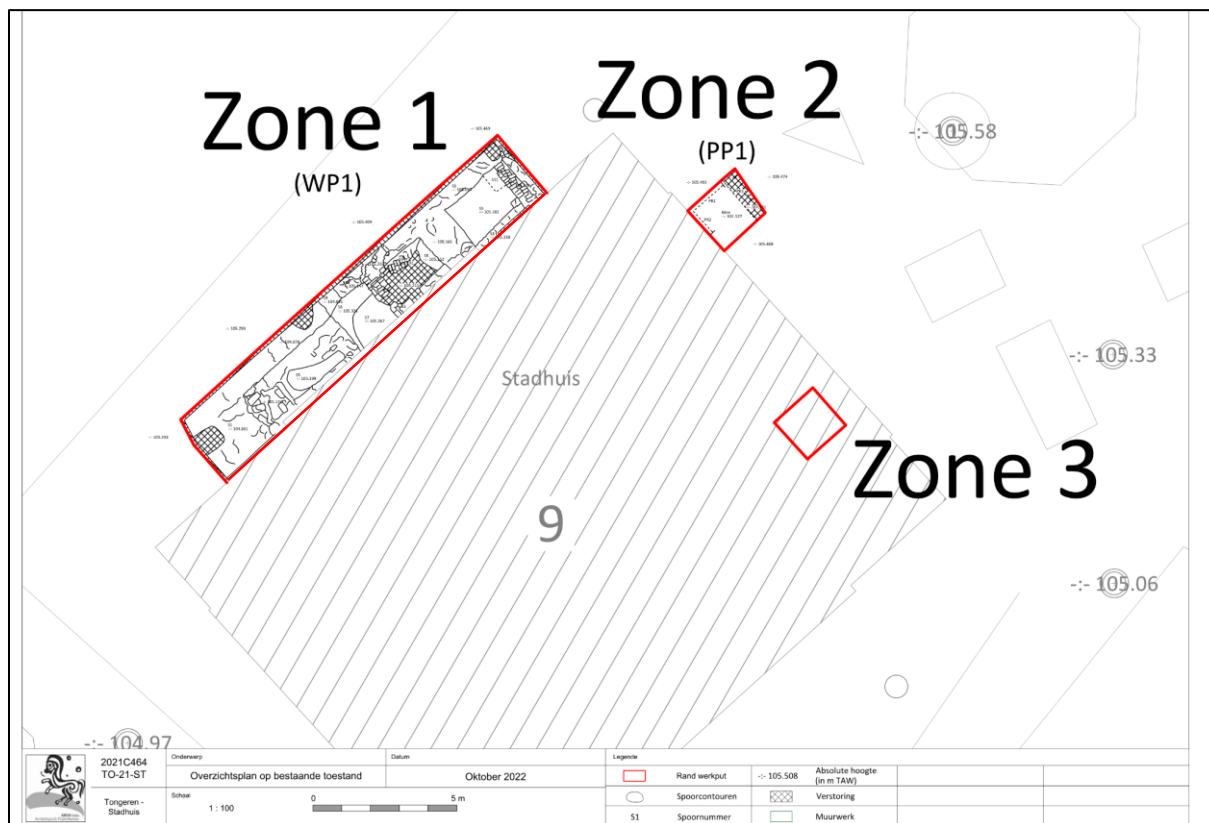
- de funderingen van het bestaande gebouw;
- de verharding van de wegenis rondom incl. meerdere nutsleidingen

De diepte van verstoringen is niet volledig gekend. Op basis van de hierboven besproken archeologische interventies wordt evenwel duidelijk dat archeologische sporen onmiddellijk onder de huidige verhardingen kunnen worden aangesneden.

²⁴ Wesemael E. e.a. (2012): 71.

2.2 DE BEGELEIDE ZONES

Onderstaand hoofdstuk bespreekt de drie zones waar er werken begeleid werden. Eerst volgt steeds een beschrijving van de drie zone (Afb. 30) en de aangetroffen sporen. Vervolgens worden deze resultaten geïnterpreteerd en indien mogelijk vergeleken met de bestaande kennis zoals hierboven beschreven.

Afb. 30: Plan bestaande toestand met aanduiding van de drie onderzoekszones.

2.2.1 ZONE 1

2.2.1.1: Beschrijving

Voor de façade van het stadhuis werd één vlak aangelegd met een oppervlakte van 42 m² op een gemiddelde diepte van 105 m TAW (ca. 40 cm onder de huidige bestrating) (Afb. 31-33). Initieel werd de bestaande trap en bestrating met betonfundering machinaal uitgebroken. Het vlak werd nadien handmatig opgeschoond. In dit vlak werden postmiddeleeuwse funderingen (voornamelijk van de trappui) en enkele lagen vastgesteld.

Afb. 31: Een overzicht van zone 1 (WP1) met aanduiding van de voornaamste sporen.

Afb. 32: Zone 1 (westelijke helft), ter hoogte van de façade van het stadhuis en de afgebroken trap.

Afb. 33: Zone 1 (oostelijke helft), ter hoogte van de façade van het stadhuis en de afgebroken trap.

Ter hoogte van de ingang, centraal in de gevel gesitueerd, was het vlak verstoord bij het aanleggen van recente nutsvoorzieningen. Gezien de beperkte diepte van de bodemingrepen was verder verdiepen niet noodzakelijk.

Nadat het vlak was geregistreerd, werd dit afgedekt met geotextiel. Er werden geen vondsten of stalen uit deze zone ingezameld.

Een groot deel van het vlak werd ingenomen door de fundering van het stadhuis (S2/S3) en van de oude trappui (S1 en S10), dewelke net voor de opgraving werd afgebroken (*Afb. 33*). De fundering van de trappui bestond uit grijze mortel met enig baksteenpuin aan de bovenzijde (S1) met hieronder in verband gelegde baksteen en bruinigrijze mortel (S10). Aan de noordoostzijde van de gevel werd ouder muurwerk aangetroffen (*Afb. 33, 34: S4*). Deze muur bestond uit onregelmatige baksteenfragmenten en een lichtbruinigrijze mortel met kalkspikkels. Gezien de ligging werd deze muur later ook mee verwerkt in de stadhuis- en puifunderingen.

Tussen deze funderingen werden verschillende puinlagen aangetroffen. S5, een donkere gevlekte laag met veel stukjes baksteen, lesteen, kalk en mortel, was een relatief jong puinpakket dat deels op de funderingen S1 en S4 lag. Hieruit kan afgeleid worden dat het een egalisielaag betreft. S6, een rode tot donkerbruine laag van baksteen, mortel en kalk, was eveneens als egalisielaag te interpreteren maar bevatte beduidend meer bouwpuin. Onder S5 werd in de noordoosthoek de aanzet van een gewelf (*Afb. 33-34: S11*) vastgesteld. Gezien hiervan maar enkele bakstenen in het vlak zichtbaar waren, was het niet mogelijk om uitspraken te doen over de aard en oorsprong van dit gewelf. Ook de onderlinge relatie met muur S4 kon niet vastgesteld worden.

Ter hoogte van de ingang van het stadhuis werd een opeenvolging van drie lagen vastgesteld (*Afb. 35*). S7 was het jongste pakket en bestond uit donkergrijze zandleem met bouwpuin. Hoogstwaarschijnlijk hoort deze laag bij de egalisielaag S5. Laag S7 dekte een grijs, kiezelrijk pakket af (S8). Ten slotte werd op een dieper uitgebroken punt een zwarte laag (S9) waargenomen onder muurfundering S10. Deze bestond uit donkerbruinigrijze leem met een bijmenging van houtskool en baksteenspikkels.

2.2.1.2: Interpretatie

De meerderheid van de aangetroffen sporen betroffen fundering van het stadhuis (S2/S3) en van de oude trappui (S1/ S10). Deze konden makkelijk herkend worden aan hun ligging net ter hoogte van de voormalige trap en onder de nog aanwezige stadhuismuren.

De ouder muur S4 en het mogelijk bijhorende gewelf S11 zijn moeilijk te interpreteren. Het lijkt onlogisch dat deze tot een oudere en bijgevolg grotere bouwfase van het stadhuis zouden behoren. Mogelijk kunnen ze wel aan de lakenhalle gekoppeld worden. Echter, gezien de grote onduidelijkheid over het uitzicht en de omvang hiervan (Zie *H. 2.1.3*), blijft dit hoogst onduidelijk.

De diverse puin en egalisielagen (S5-S8) zijn allen vermoedelijk van postmiddeleeuwse datering. Het oudste spoor, S9, kan echter niet als de laat-Romeinse 'zwarte laag' geïnterpreteerd wordt, aangezien deze zich op 104,9 m TAW bevindt. De laat-Romeinse 'zwarte laag' werd vlakbij eerder op 104 m TAW aangetroffen en ten zuiden van het stadhuis eerder op 103 m TAW. Ook laag S9 kan dus vermoedelijk als (post)middeleeuws gedateerd worden.

Afb. 34: Zone 1: noordoosthoek met oudere muur S4 en gewelfaanzet S11.

Afb. 35: Zone 1: Centrale deel met zwarte laag S9.

2.2.2 ZONE 2

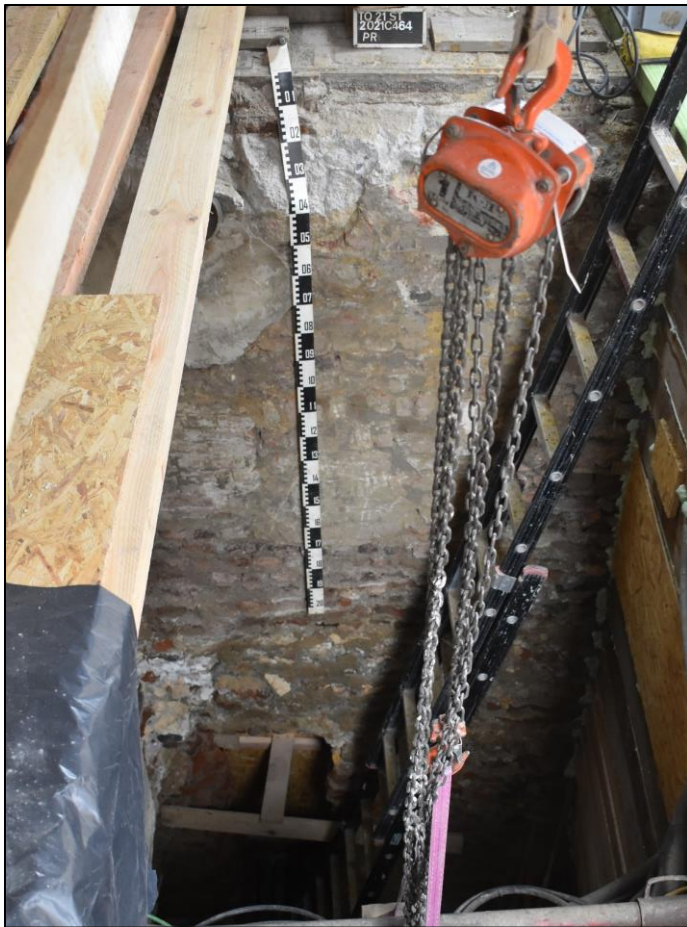
2.2.2.1: Beschrijving

Ter hoogte van zone 2, aan de noordoostelijke buitengevel, lag in het verleden reeds een put voor nutsleidingen. Deze diende echter verbreed en verdiept te worden, hetgeen de kans gaf om de diepere stratigrafie te registreren tot ca. 4,5 m onder het huidige straatniveau. De proefput van ca. 4 m² in omvang toonde aan de west- en noordzijde de postmiddeleeuwse fundering van het stadhuis (S12 en S13) tot op een diepte van 3,5 m onder straatniveau (*Afb. 36*). Deze bestonden aan de bovenzijde voor ca. 1 tot 1,5 m diepte uit bakstenen gevat in grijze kalkmortel. Hieronder bevond zich een in mortel gestort fundament bestaande uit brokken maastrichtersteen, kalkmortel, silex, baksteen en spikkels houtskool.²⁵

De oost- en zuidprofielen bestonden uit losse vulling van de oude put, gestut door beschoeiingen die voor de veiligheid werden aangebracht. De enige registreerbare stratigrafie bevond zich tussen 3,8 en 4,6 m diepte en toonde een zuiver leempakket met hieronder een grindlaag waarvan het einde niet bereikt werd (*Afb. 37*). De onderzijde van de put bevond zich op ca. 101 m TAW of ca. 4,5 m onder het huidige straatniveau.

2.2.2.2: Interpretatie

Aangezien de fundering van de buitenmuur van het stadhuis en de aansluitende zijmuur (S12/S13) éénzelfde spoor waren, was het duidelijk dat het hier niet om een ouder bouwwerk ging, zoals de lakenhalle. De grote verstoring, veroorzaakt door de oudere nutsleidingput, maakte dat de stratigrafie met eventuele oudere sporen niet zichtbaar was, ondanks de grote diepte. De leem en grindlaag aan de onderzijde van het profiel kan herkend worden als een restje van het quartaire leempakket met residueel basisgrind op de overgang naar de tertiaire gelaagdheid.

Afb. 36: Zone 2: ca. 4,5 m diepe nutsleidingput met oude fundering.

²⁵ Uit dit fundament werden drie vondsten ingezameld: twee fragmenten kalkmortel en een dakpanfragment (V1).

Afb. 37: Zone 2: natuurlijke leembodem met residueel basisgrind onderaan de 4,5 m diepe nutsleidingput.

2.2.3 ZONE 3

2.2.3.1: Beschrijving

Na uitbraak van de bestaande vloertegels op de gelijkvloers van het stadhuis, diende een doorgang voor nutsleidingen gecreëerd te worden van de zuidoostelijke ruimte naar bestaande nutsleidingen aan de buitenzijde. Onder de vloertegels van de zuidoostelijke ruimte bevond zich een bakstenen gewelfde ruimte die, naar analogie met de nog aanwezige kelders in andere ruimtes, tot een voormalige kelder moest behoren. Deze oude kelderruimte, waar nu een gedeelte zichtbaar van was, was echter volledig opgevuld met bouwpuin (Afb. 38-39; Afb. 41: *groen*) en moet in het verleden ook een doorgang naar buiten hebben gehad, waar momenteel enkel nog een klein verluchtingsgat aan de buitenzijde het restant van was (Afb. 40). Gezien er zich op diverse andere plaatsen in de buitenwand gelijkaardige luchtgaten aanwezig waren (Afb. 41: *rode pijlen*), kunnen we veronderstellen dat er meerdere gelijkaardige gaten waren die met kelders verbonden waren. De kelder onder de noordelijke ruimte van de gelijkvloers - de enige resterende kelder van het stadhuis maar ontoegankelijk tijdens het moment van registratie - gebruikte deze toegang ook nog als doorgang voor nutsleidingen. Uit de diepte en opmeting van de oorspronkelijke toestand (Afb. 42) kunnen we veronderstellen dat ook de oostelijke kelder ca. 2,56 m diep was en de kelderopening onderaan een oorspronkelijke breedte had van 90 cm.

Het huidige bakstenen gebouw vertoont diverse scheuren, vermoedelijk door verzakkingen van de oudere niveaus. De ondergrondse ruimte is opgebouwd uit onregelmatig gemetste baksteen van verschillende formaten, gevat in cement. Net boven het keldergat bevindt zich een gebogen rij streks rechtopstaande bakstenen. Vanaf deze hoogte begon oorspronkelijk de licht gewelfde overkoepeling van het keldergat. In de muur zijn enkele recentere gaten zichtbaar, vermoedelijk van een nog onbekende constructie die zich tot voor kort op deze locatie bevond.

De oorspronkelijke vloer van de binnenruimte op het gelijkvloers is niet meer aanwezig. Momenteel is in de ruimte een bakstenen vloer aanwezig: onregelmatig gemetst en gelegen op een stabilisélaag met witte kalkmortel. Onder deze stabilisé bevindt zich een donkerbruin grondpakket en verschillende puinlagen (soms met keien, soms met

kalkmortel) die de kelderruimte opvullen. Met uitzondering van de bovenste 20 cm is de rest van het keldergat recent dichtgemaakt met straatkasseien en kalkmortel. Aan de zuidoostelijke muur van de ruimte was een tweede keldergat zichtbaar. Vermoedelijk kwam dit oorspronkelijk ook op dezelfde kelder uit. Er werden geen vondsten of stalen uit deze zone ingezameld.

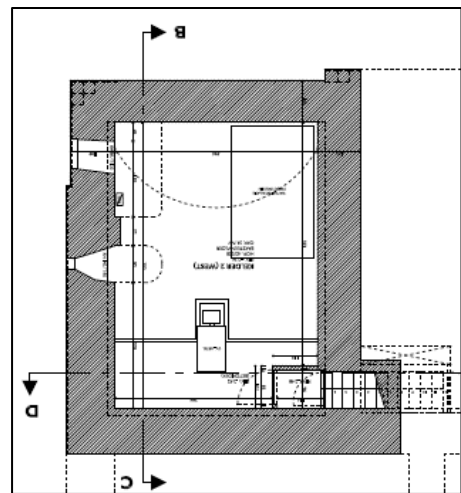
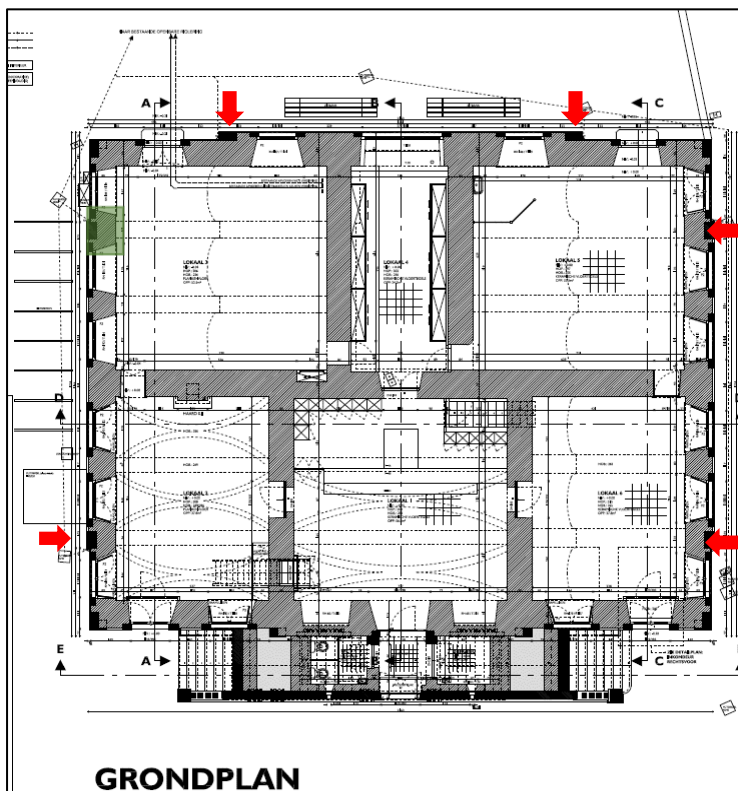
Afb. 38: Zone 3: doorgang voor nutsleidingen doorheen de gelijkvloers en opgevulde oude kelderruimte.

Afb. 39: Zone 3: voormalige kelder en keldergat, opgevuld met puin.

Afb. 40: Buitenzijde van het stadhuis, ter hoogte van de aansluiting op zone 3 met het keldergat.

Afb. 41 (links): Stadhuis grondplan niveau 0.

Afb. 42 (boven): Stadhuis kelderplan niveau -1, noordelijke ruimte.

2.2.3.2: Interpretatie

De oorspronkelijke kelder moet tot de oudste fase van het stadhuis behoren. Deze kelder was opgebouwd uit mergel (deels verbrand), kalkmortel en weinig natuursteen en baksteen (ook deels verbrand). Door de slechts beperkte uitgraving binnen de opgevulde kelder kon de exacte opbouw echter niet duidelijk beschreven worden.

2.3 SYNTHESE

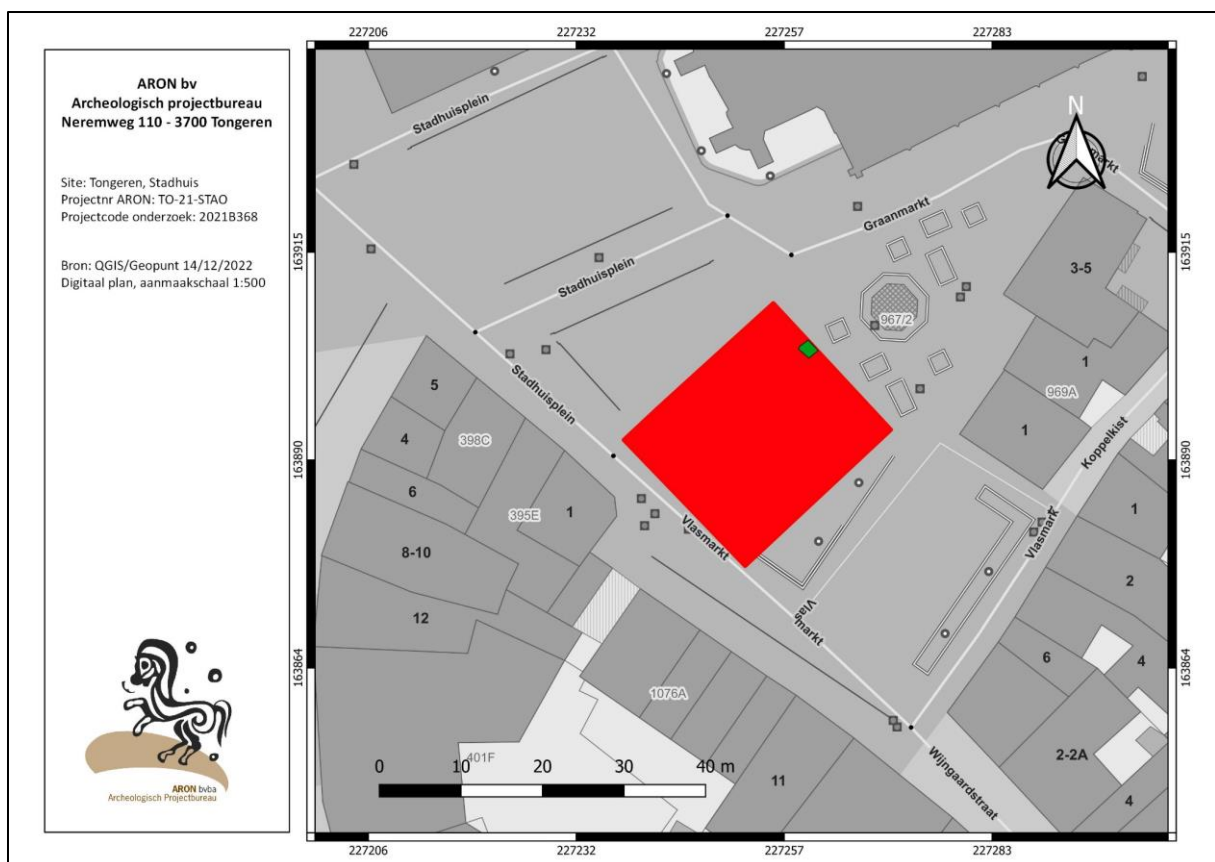
Tijdens de werfbegeleiding werden er drie zones archeologisch opgevolgd, alwaar er bodemingrepen werden uitgevoerd die een verstoring veroorzaakten.

In zone 1, ter hoogte van de voorgevel van het stadhuis, werden de oude fundering van het stadhuis en van de oude trappui aangetroffen. Verder werd, naast diverse postmiddeleeuwse lagen, ook één oudere muur en een mogelijk bijhorend gewelf aangetroffen. De ondiepe afgraving maakte dat deze echter niet duidelijk zichtbaar waren en bijgevolg ook moeilijk te interpreteren zijn. Gezien de grote onduidelijkheid over het uitzicht en de omvang van de voormalige lakenhalle blijft het ook onzeker of dit hier restanten van zijn.

Ter hoogte van zone 2, aan de noordoostelijke buitengevel, werd een reeds bestaande put voor nutsleidingen verder uitgebreid. Hierin konden de fundering van de buitenmuur van het stadhuis en de aansluitende zijmuur geregistreerd worden. Op ca. 4 m diepte kon een restje van het quartaire leempakket geregistreerd worden met hieronder residueel basisgrind op de overgang naar de tertiaire gelaagdheid.

In zone 3 kon, bij het creëren van een ondergrondse doorgang voor nutsleidingen, een opgevuld kelder geregistreerd worden die tot de oudste fase van het stadhuis moet behoren. Door de slechts beperkte uitgraving kon de exacte opbouw echter niet duidelijk beschreven worden.

Met uitzondering van zone 2, alwaar de moederbodem bereikt werd, blijft het volledige onderzoeksgebied als 'in situ' te behouden (Afb. 43: rood). Er kan dan ook enkel gesproken worden van een 'archeologie-vrije zone' ter hoogte van zone 2 (Afb. 43: groen). Bijkomend onderzoek is momenteel niet aan de orde.

Afb. 43: Uittreksel uit het kadaster met afbakening van de zone 'in situ bewaring' (rood) en 'archeologie-vrij' (groen) binnen het onderzoeksgebied.

2.4 SAMENVATTING

Voorliggend eindverslag behandelt de resultaten van de **begeleiding van werken vanuit wetenschappelijke vraagstelling** die uitgevoerd werd naar aanleiding van de werken aan het stadhuis te Tongeren (Prov. Limburg).

Het totale onderzoeksgebied heeft een oppervlakte van ca. 535 m² en is kadastraal gekend als Tongeren, 1ste afd, sie. C, perceel 967E en openbaar domein. Het project valt binnen de perimeter van de sinds 2010 beschermde archeologische site 'Basiliek Onze-Lieve-Vrouw-Geboorte en omgeving'.²⁶ Ook ligt het projectgebied binnen de in 2016 vastgestelde archeologische zone 'Historische stadskern van Tongeren'.²⁷ Het stadhuis zelf is beschermd als monument onder ID 3458.²⁸

Tijdens de werfbegeleiding werden er drie zones archeologisch opgevolgd, alwaar er bodemingrepen werden uitgevoerd die een verstoring veroorzaakten.

In zone 1, ter hoogte van de voorgevel van het stadhuis, werden de oude fundering van het stadhuis en van de oude trappui aangetroffen. Verder werd, naast diverse postmiddeleeuwse lagen, ook één oudere muur en een mogelijk bijhorend gewelf aangetroffen. De ondiepe afgraving maakte dat deze echter niet duidelijk zichtbaar waren en bijgevolg ook moeilijk te interpreteren zijn. Gezien de grote onduidelijkheid over het uitzicht en de omvang van de voormalige lakenhalle blijft het ook onzeker of dit hier restanten van zijn.

Ter hoogte van zone 2, aan de noordoostelijke buitengevel, werd een reeds bestaande put voor nutsleidingen verder uitgebreid. Hierin konden de fundering van de buitenmuur van het stadhuis en de aansluitende zijmuur geregistreerd worden. Op ca. 4 m diepte kon een restje van het quartaire leempakket geregistreerd worden met hieronder residueel basisgrind op de overgang naar de tertiaire gelaagdheid.

In zone 3 kon, bij het creëren van een ondergrondse doorgang voor nutsleidingen, een opgevuld kelder geregistreerd worden die tot de oudste fase van het stadhuis moet behoren. Door de slechts beperkte uitgraving kon de exacte opbouw echter niet duidelijk beschreven worden.

Algemeen gezien zijn de bodemingrepen in het kader van de werken vrij ondiep of geplaatst in een reeds verstoorde zone. Bijgevolg konden er vrij weinig archeologische sporen geregistreerd worden en was het ook niet mogelijk om duidelijke relaties te trekken met gekende archeologische gegevens uit de omgeving. Sporen uit de Romeinse periode of de zwarte laag werden met zekerheid niet aangetroffen maar kunnen op grotere diepte wel aanwezig zijn. Ook sporen van de brand van 1677 konden niet herkend worden. Er werd dan ook geen specifieke kenniswinst gemaakt die een aanvulling is voor de stadsgeschiedenis/stadsontwikkeling van Tongeren. Dit wil echter niet zeggen dat er geen archeologisch potentieel meer te bereiken valt ter hoogte van het onderzoeksgebied. Met uitzondering van zone 2, alwaar de moederbodem bereikt werd, blijft het volledige onderzoeksgebied als '*in situ*' te behouden. Er kan dan ook enkel gesproken worden van een 'archeologie-vrije zone' ter hoogte van zone 2.

Bijkomend onderzoek is momenteel niet aan de orde.

²⁶ <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/2099>

²⁷ <https://inventaris.onroerenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140056>

²⁸ <https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/3458>

3. DEPONEREN VAN HET ENSEMBLE

Het archeologisch ensemble bestaat uit het geheel van archeologische artefacten en onderzoeksdocumenten. Het bevat dus niet enkel de vondsten en stalen, maar ook de rapportering en alle aangemaakte onderzoeksdocumenten, zowel analoog als digitaal. M.b.t. de onderzoeksdocumenten gaat het om alle tijdens het volledige verloop van het onderzoek aangemaakte onderzoeksdocumenten, zowel ruwe data als verwerkte gegevens. Zowel analoge als digitale versies van documenten maken deel uit van het archeologisch ensemble.

Het archeologisch ensemble zal tijdelijk bewaard worden bij *ARON bv* aan de Neremweg 110 te Tongeren tot aan de publicatie van het eindverslag met een maximale termijn van 2 jaar. Vondsten kunnen tijdens de verwerking en rapportage in overleg met de eigenaar uitgeleend worden voor verdere studie. Dit heeft vooral betrekking op materiaalstudies. Stalen voor natuurwetenschappelijk onderzoek (bv. 14C-datering), worden opgestuurd naar gespecialiseerde onderzoeksinstellingen. Er werden bij het huidige onderzoek geen onvoorziene vondstcategorieën of stalen aangetroffen. De bewaringstoestand van de vondsten was zoals verwacht.

Het archeologisch ensemble zal in samenspraak met de eigenaar na het beëindigen van de verwerking en het opleveren van het eindverslag definitief gedeponneerd worden bij het erfgoeddepot van stad Tongeren.

We willen er op wijzen dat de eigenaar/ zakelijkrechthouder het archeologisch ensemble na oplevering ervan conform afdeling 2. Verplichtingen zakelijkrechthouders en gebruikers archeologische artefacten en archeologische ensembles van het Decreet van 12 juli 2013 betreffende het onroerend erfgoed, gewijzigd bij het decreet van 4 april 2014, als een geheel te bewaren, in goede staat dient te behouden en voor wetenschappelijk onderzoek beschikbaar te houden (art. 5.2.1). De eigenaar/zakelijkrechthouders die het beheer van een archeologisch ensemble toevertrouwt aan een erkend onroerend erfgoeddepot, voldoet aan de hierboven vermelde verplichtingen.

Indien de bewaarplaats van de vondsten gewijzigd wordt binnen het Vlaamse Gewest, dient dit binnen 30 dagen aan het Agentschap Onroerend Erfgoed gemeld te worden (art. 5.2.2). Indien de vondsten buiten het Vlaamse Gewest gebracht worden, dient dit minstens 30 dagen voorafgaand hieraan aan het Agentschap gemeld worden (art. 5.2.3).

BIBLIOGRAFIE

CGP: Code van goede praktijk voor de uitvoering van en rapportering over archeologisch vooronderzoek en archeologische opgravingen en het gebruik van metaaldetectoren, versie 4.0.

Baillien D., *Tongeren en zijn straten door de eeuwen heen*, Tongeren, 1995.

Baillien H., *De Sint-Maternuskapel en de Romeinse toren der vierde eeuw te Tongeren*, in *Miscellanea J. Gessler*, Deurne, 1948, 159-164.

Baillien H., *Het Leurenkwartier en de zuidelijke stadsverdediging van Tongeren*, in *Het Oude Land van Loon*, 9, 1954, 105-113.

Baillien H., *Sprokkelingen over Tongeren en omgeving: 9. De Jekerpoort*, in *Het Oude Land van Loon*, 9, 1954, 174.

Baillien H., *De molens van Sint-Jan te Tongeren*, in *Limburg*, 55, 1976, 198-211.

Baillien H., *Tongeren. Van Romeinse civitas tot middeleeuwse stad*, (Maaslandse Monografieën), Assen, 1979.

Bink M., *Tongeren. Plinius-terrein. Archeologisch onderzoek van resten uit het laat-paleolithicum, de ijzertijd en de nieuwe tijd*, (BAAC-rapport 06.177), 's-Hertogenbosch, 2007.

Borgers K., M. Steenhoudt & E. Van de Velde, *Een derde noodopgraving aan de Vermeulenstraat te Tongeren*, Leuven, 2008.

Borgers K., M. Steenhoudt & E. van de Velde, *Tweede en derde fase van het archeologisch onderzoek 'Anicius' aan de Elfde Novemberwal te Tongeren*, Rapportage, Leuven, 2009.

Borgers K., M. Steenhoudt & E. van de Velde, *Een derde noodopgraving aan de Vermeulenstraat te Tongeren. 1 oktober 2007-31 maart 2008*, in *Tongerse Annalen*, 23, 1, 2009, 11-16.

Borgers K. & M. Steenhoudt, *Tongeren: Vermeulenstraat 3*, in Creemers G. & A. Vanderhoeven (eds), *Archeologische Kroniek van Limburg 2007*, in *Limburg-Het Oude Land van Loon*, 89, 2, 2010, 150-154.

Breuer J. & H. Van de Weerd, *Les fouilles de Tongres en 1934 et 1935*, in *L'Antiquité Classique*, 4, 1935, 489-496.

Deeben J. & Rensink E. J., *Het Laat-Paleolithicum in Zuid-Nederland*, In: Deeben et al. (eds.), *De Steentijd van Nederland*, *Archeologie* 11/12, 2005, 171-199.

Defresne S., *In de schaduw van de Collegiale. De twaalf kanunnikenhuizen van het Onze-Lieve-Vrouwekapittel te Tongeren*, 2dln, ongepubl. proefschrift Universiteit Gent 1996-1997,

De Clercq W., Bastiaens W., Deforce K., Desender K., Eryvynck A., Gelorini V., ea. *Waarderend en preventief archeologisch onderzoek op de Axxes-locatie te Merelbeke (prov. Oost-Vlaanderen): een grafheuvel uit de Bronstijd en een nederzetting uit de Romeinse periode*, *Archeologie in Vlaanderen* VIII, 2001, 123 – 164.

De Geyter G., *Toelichtingen bij de geologische kaart van België. Vlaams Gewest. Kaartblad 34-Tongeren. 1:50.000*, Brussel, 2001.

De Schaetzen G., *Découvertes romaines à Tongres en 1937*, in *L'Antiquité Classique*, 12, 1, 1943, 37-46.

De Winter N., *Het archeologisch onderzoek op de hoek van de Pliniuswal en de Bilzersteenweg te Tongeren*, (Aron-Rapport 21), Sint-Truiden, 2009.

De Winter N., *Het archeologisch onderzoek aan de Vermeulenstraat te Tongeren*, Aron-rapport 666, Tongeren, 2008.

- De Winter N., *De opgraving aan de Vermeulenstraat te Tongeren (fase 4), (Aron-Rapport 666)*, Tongeren, 2018.
- Driesen P. & K. Borgers, *Archeologisch onderzoek aan de Kielenstraat te Tongeren, naar aanleiding van de uitbreiding van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum. Fase 1: interimrapport*, (Aron-rapport 19), Sint-Truiden, 2008.
- Engelen F., *Woningbouw Romeins Tongeren blootgelegd*, in *Archeologie in Limburg*, 31, 1987, 14-15.
- Ervynck A., K. Vandevorst & E. Oomen, *De Onze Lieve Vrouw Basiliek van Tongeren. Een ontzettend lang verleden*, Leuven, 2014.
- Gerits J., *Historische steden in Limburg*, Gent, 1989.
- Geukens P., *Zestien eeuwen kerkenbouw. Basiliek Tongeren 750 jaar*, Tongeren, 1990.
- Haneca K., Debruyne S., Vanhoutte S. en Ervynck A., *Archeologisch vooronderzoek met proefsleuven. Op zoek naar een optimale strategie (Onderzoeksrapport 48, OE)*, Brussel, 2016.
- Helsen J., W. Moermans, P. Severijns & E. Vandeplas, *2000 jaar Tongeren. 15 vóór Chr. tot 1985*, Hasselt, 1988.
- Hoebreckx M. & E. Wesemael, *Archeologische opgraving in de Kapittelzaal van Onze-Lieve-Vrouw-Geboortebasiliek te Tongeren. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van Verstraete & Vanhecke NV*, (Aron Rapport 237), Sint-Truiden, 2015.
- Huybrigts F., *L' hypocauste rue de St-Trond, à Tongres*, in *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, XXII, 1904, 308-316.
- Janssen G., *Les enceintes de la ville de Tongres*, in *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, VII, 1865, 25-56.
- Marinis T., *Urban Conservation Project in Hemelingenstraat*, Tongeren, Leuven, 2004.
- Mertens J., *Korte bijdrage tot het Romeins stadsplan van Tongeren*, in Baudot M.P. (ed.), *Miscellanea in honorem Josephi Remigii Mertens*, (Acta Archaeologica Lovaniensia 25), Leuven, 1986, 143-148.
- Nouwen R., *Tongeren. Een Romeinse stad in het land van Tungri*, Tongeren, 2012.
- Pacquay J., *Tongeren voorheen. Geschiedkundige schets*, Tongeren, 1934.
- Pauwels D., Van de Staey I. & Wesemael E., *Archeologienota Tongeren, Maastrichterstraat 85-85A. Afbraak dienst- en bijgebouwen in functie van een verdere ontwikkeling (ARON-Rapport 628)*, Tongeren, 2018.
- Pauwels D., De Langhe H. & Driesen P., *Archeologienota Tongeren, Maastrichterstraat 24. Omvorming van een bestaand pand tot wooneenheid (ARON-Rapport 757)*, Tongeren, 2019.
- Raepsaet-Charlier M.-Th. & A. Vanderhoeven, *Tongres au Bas-Empire romain*, in Ferdière A. (ed.), *Capitales éphémères. Des capitales des cités perdent leur statut dans l'Antiquité tardive*, (Revue Archéologique du Centre de la France, Suppl. 25), Tours, 2004, 51-73.
- Reygel P. & E. Wesemael, *Opgraving op het Vrijthof te Tongeren. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van Technum NV en de stad Tongeren*, (Aron-Rapport 100), Sint-Truiden, 2011.
- Scheepers A.-M., *Tussen Brand en revolutie. De collegiale kerk en het kapittel van Onze-Lieve-Vrouw te Tongeren 1677- 1797*, Tongeren, 2009, 2 dln.

- Sevenant M. e.a., *Ecodistricten: Ruimtelijk eenheden voor gebiedsgericht milieubeleid in Vlaanderen, I-III*, Brussel, 2002.
- Steenhoudt M. & M. Smeets, *Het archeologisch vooronderzoek aan de Holle Helverik te Tongeren*, (Archeo-rapport 238), Tienen, 2014.
- Thys Ch., *Le chapitre de Notre-Dame à Tongres*, Antwerpen, 1888, 3 dln.
- Ulrix E., *Les rues de Tongres à travers les siècles*, 1904.
- Ulrix F., *Het Romeins stadsplan van Tongeren*, in *Het Oude Land van Loon*, 13, 1958, 263-272.
- Ulrix F., *Nieuwe bijdragen tot de kennis van het Romeins straten plan van Tongeren*, in *Het Oude Land van Loon*, 18, 1963, 193-208.
- Van de Weerd H., *Opgravingen in den tuin van het koninklijk atheneum te Tongeren*, in *Bulletin de la Société scientifique et littéraire du Limbourg*, XXXIV, 1919, 17-43.
- Vanderhoeven A. e.a., *Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Hondstraat te Tongeren (prov. Limburg)*. Interimverslag 1989), in *Archeologie in Vlaanderen*, II, 1992, 65-88.
- Vanderhoeven A. e.a., *Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Veemarkt te Tongeren. Eindverslag 1988*, in *Archeologie in Vlaanderen*, III, 1993, 127-205.
- Vanderhoeven A., *The earliest urbanisation in Northern Gaul: some implications of recent research in Tongres*, in Roymans N. (ed.), *From the sword to the plough. Three studies in the earliest romanisation of Northern Gaul*, (Amsterdam Archaeological Studies, 1), Amsterdam, 1996, 189-260.
- Vanderhoeven A., *Das vorflavische Tongeren: die früheste Entwicklung der Stadt anhand von Funden und Befunden*, in Precht G. (ed.), *Genese, Struktur und Entwicklung römischer Städte im 1. Jahrhundert n. Chr. in Nieder- und Obergermanien*, (Xantener Berichte, 9), Mainz, 2001, 157-176.
- Vanderhoeven A., *Tongres au Haut-Empire romain*, in Hanoune R. (ed.) *Les villes romaines du Nord de la Gaule. Vingt ans de recherches nouvelles. Actes du XXVe colloque international de HALMA-IPEL UMR NR 8164*, (Revue de Nord, Hors Série. Collection Art et Archéologie, 10), 2007, 309-336.
- Vanderhoeven A., *The Late Roman and early medieval urban topography of Tongeren*, in R. Annaert e.a. (eds), *The very beginning of Europe? Cultural and Social Dimensions of Early-Medieval Migration and Colonisation (5th-8th century)*. Archaeology in Contemporary Europe Conference Brussels – May 17-19 2011, Brussel, 2012, 135-146.
- Vanderhoeven A., *The Late Roman Town of Tongeren in Germania Secunda*, in N. Roymans e.a. (eds), *Social Dynamics in the Northwest Frontiers of the Late Roman Empire*, (Amsterdam Archaeological Studies 26), Amsterdam, 2017, 127-178.
- Vanderhoeven A., *The slow and difficult search for early medieval Tongeren*, in Kars M. e.a. (eds), *Rural riches & royal rags. Studies on medieval land modern archaeology*, presented to Frans Theuws, Zwolle, 2018, 60-64.
- Vanderhoeven A., *Rapport van de vondstmelding aan de Hemelingenstraat 37 te Tongeren*, in voorbereiding.
- Vanderhoeven A. e.a., *Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Kielenstraat te Tongeren (prov. Limburg)*. Interimverslag 1990-1993. Deel 1. *De vóór-flavische bewoning*, *Archeologie in Vlaanderen*, II, 1992, 89-146.
- Vanderhoeven A. e.a., *Het oudheidkundig bodemonderzoek aan de Minderbroedersstraat te Tongeren (prov. Limburg)*, *Archeologie in Vlaanderen*, IV, 1994, 49-74.

- Vanderhoeven A. & M. Vanderhoeven, *Confrontation in Archaeology: Aspects of Roman Military Presence in Tongeren*, in F. Vermeulen, K. Sas & W. Dhaeze (eds), *Archaeology in Confrontation. Aspects of Roman Military Presence in the Northwest*, (Archaeological Reports Ghent University, 2), Gent, 2004, 143-154.
- Vanderhoeven A. & G. Vynckier, *De opgravingen aan het Vrijthof*, in *Tongerse Annalen*, 9, 1995, 59-61.
- Vanderhoeven A. & G. Vynckier, *Tongeren: 11de Novemberwal*, in Creemers G. & A. Vanderhoeven (eds), *Archeologische Kroniek van Limburg 1996*, Limburg-Het Oude Land van Loon, 77, 1, 1998, 44-45.
- Vanderhoeven A. & G. Vynckier, *Tongeren: Vermeulenstraat 1*, in Creemers G. & A. Vanderhoeven (eds), *Archeologische Kroniek van Limburg 1996*, Limburg-Het Oude Land van Loon, 88, 4, 2009, 374-378.
- Vanderhoeven A. & G. Vynckier, *De eerste en tweede noodopgraving aan de Vermeulenstraat te Tongeren*, in *Tongerse Annalen*, 24, 4, 2010, 62-70.
- Vanderhoeven A. & G. Vynckier, *Tongeren: Vermeulenstraat 2*, in Creemers G. & A. Vanderhoeven (eds), *Archeologische Kroniek van Limburg 1996*, Limburg-Het Oude Land van Loon, 89, 2, 2010, 147-150.
- Vanderhoeven A. & A. Eryvynck (red.), *Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de O.L.V.-basiliek van Tongeren (1997-2013). Deel 1: Vondstcatalogus*, (Relicta Monografieën 11), Brussel, 2016.
- Vanderhoeven A. & A. Eryvynck (red.), *Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de O.L.V.-basiliek van Tongeren (1997-2013), Deel 2: Studie van de vondsten*, (Relicta Monografieën 12), Brussel, 2017.
- Vanderhoeven A. & A. Eryvynck (red.), *Het archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de O.L.V.-basiliek van Tongeren (1997-2013), Delen 3-5*, (Relicta Monografieën), in voorbereiding.
- Vanvinckenroye W., *Het "Hypocaustum" in de Sint-Truiderstraat te Tongeren*, in *Limburg*, 50, 1971, 193-203.
- Vanvinckenroye W., *Opgravingen te Tongeren 1963-1964 door het Provinciaal Gallo-Romeins Museum*, (Publicaties van het Provinciaal Gallo-Romeins Museum Tongeren, 8), Tongeren.
- Vanvinckenroye W., *Tongeren. Romeinse stad*, Tielt, 1985.
- Vanvinckenroye W., *Some reflections on Tongeren (prov. Limburg) in the Augustan era*, in M. Lodewijckx (ed.), *Archaeological and Historical Aspects of West-European Societies. Album Amicorum André Van Doorselaer*, (Acta Archaeologica Lovaniensia, Monographiae 8), Leuven, 1995, 109-121.
- Verhelst K., *Archeologisch onderzoek Tongeren-Industriezone Oost, 2006-2007*, ongepubl. rapport.
- Verstraelen A., *Toelichting bij de Quartairgeologische kaart. Kaartblad 34-Tongeren*, Leuven, 2000.
- Van Ranst E. en Sys C., *Eenduidige legende voor de digitale bodemkaart van Vlaanderen*, Gent, 2000.
- Wesemael E. & P. Ercoskun, *Prospectie met ingreep in de bodem aan de Hondstraat te Tongeren. Onderzoek uitgevoerd in opdracht van Pantelis Group nv.*, (Aron Rapport 114), Sint-Truiden, 2011.
- Wesemael E., L. Klerckx & I. Van De Staey, *Archeologische begeleiding van de vernieuwing van de nutsleidingen en de herinrichting van het stadscentrum te Tongeren (Tongeren Centrum fase 2)*, (Aron rapport 144), Sint-Truiden, 2012.
- Wyns S., *Tongeren, de oude busstelplaats fase 1. Een Definitief Archeologisch Onderzoek*, (Vlaams Archeologisch rapport 2/ADC Rapport 1293), Amersfoort, 2010.

Websites:

<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/2099>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be/erfgoedobjecten/140056>

<https://id.erfgoed.net/aanduidingsobjecten/3458>

cartoweb.be

dov.vlaanderen.be

klip.vlaanderen.be

<http://cai.onroenderfgoed.be>

<http://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1024695¶m=inhoud&ref=search>

<http://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1023317¶m=inhoud&ref=search>

<https://geo.onroenderfgoed.be/>

<https://id.erfgoed.net/erfgoedobjecten>

<https://inventaris.onroenderfgoed.be/thesaurus>

https://www.onroenderfgoed.be/assets/files/content/images/Code_van_Goede_Praktijk.pdf

https://www.onroenderfgoed.be/assets/files/projects/downloads/Begrippenlijst_feb2013.pdf

https://www.onroenderfgoed.be/assets/files/news/downloads/stroomschema_stedenbouwkundig-verkaveling_v7.pdf

www.cartesius.be

www.geopunt.be

www.ngi.be

www.onroenderfgoed.be/assets/files/content/downloads/140915_LV_RWO_Brochure_regelgeving.pdf

BIJLAGEN

Bijlage 1: Lijst van afkortingen

Bijlage 2: Periodentabel

Bijlage 3: Lijst van plannen, tekeningen en kaarten

Bijlage 4: Fotolijst

Bijlage 5: Sporenlijst

Bijlage 6: Vondsten- en stalenlijst

Bijlage 7: Het assessmentrapport

Bijlage 8: Dagrapporten

Bijlage 9: Overzichtsplan met de aangelegde proefputten geprojecteerd op de huidige toestand

Bijlage 10: Overzichtsplan met de aangelegde proefputten geprojecteerd op de ontworpen toestand

Bijlage 11: Detailplannen geprojecteerd op de huidige toestand

Bijlage 12: Detailplannen geprojecteerd op de ontworpen toestand

Bijlage 13: Profielen

Kleur:

Blauw	BL
Bruin	BR
Donker (kleur)	DO
Geel	GE
Gevlekt	VL
Grijs	GR
Groen	GRO
Leemkleurig	LE
Licht (kleur)	LI
Mergelkleur	ME
Oranje	OR
Paars	PA
Roest(kleurig)	ROE
Rood	RO
Wit	WI
Zwart	ZW

Samenstelling:

Baksteen	Ba
Breuksteen	Bs
Grind	Gr
Hout	Ho
Houtskool	Hk
Kalk	Ka
Kalksteen	Ks
Kei	Kei
Kiezel	Kz
Klei	Kl
Leem	Le
Leisteen	Lei
Mergel	Me
Moederbodem	Moe
Mortel	Mo
Natuursteen	Ns
Dakpan	Dp
Silex	Si
Slak	Sl
Steenkool	Sk
Verbrand	Vb
Zand	Za
Zandsteen	Zs
Zavel	Zv
IJzeroxide	Fe
Fosfaat (groene band)	Ff
Mangaan	Mn

Hoeveelheid:

Zeer weinig	zw
Weinig	w
Matig	m
Veel	v
Zeer veel	zv

Periodes:

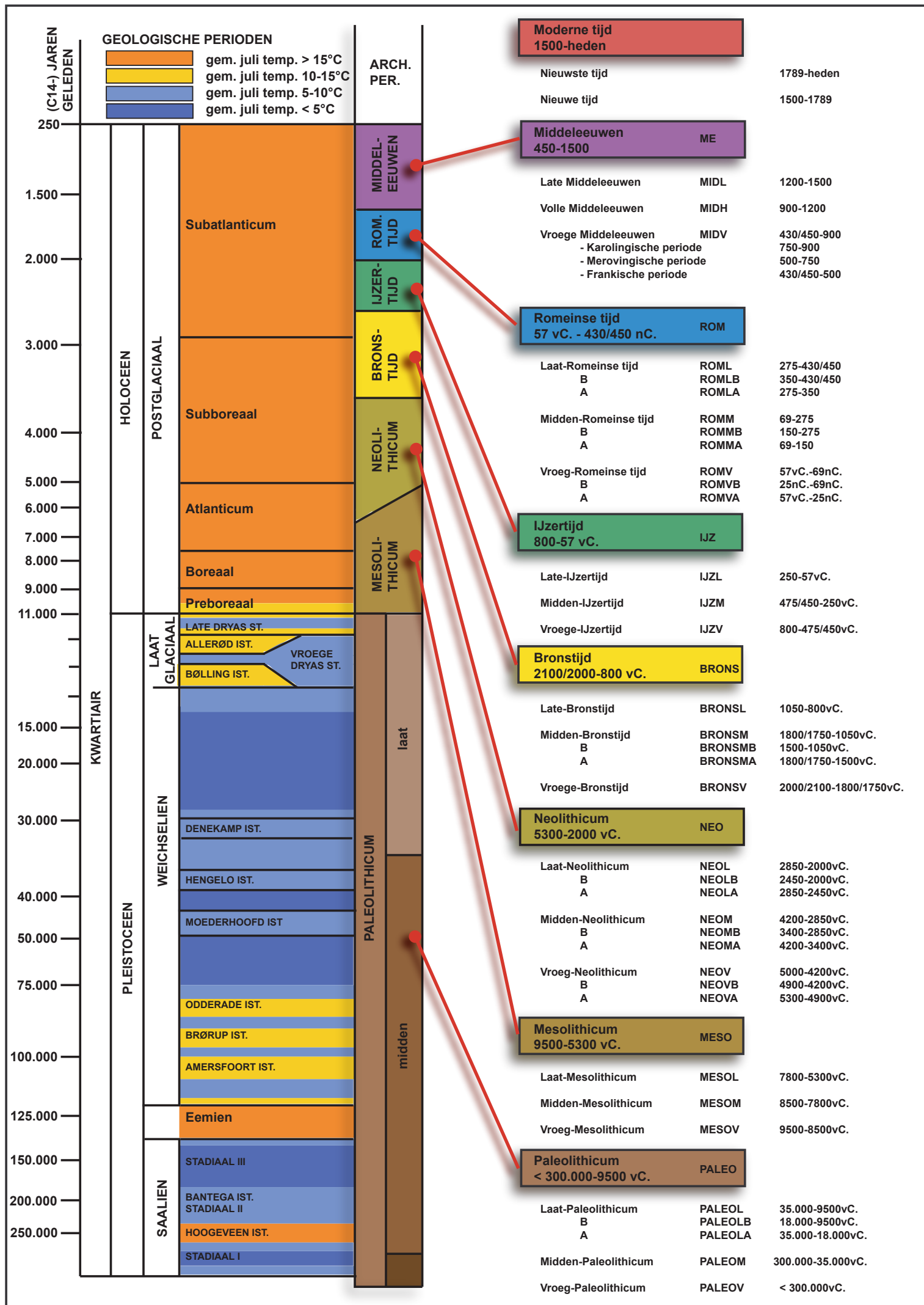
Bronstijd	BRONS
- Vroege bronstijd	BRONSV
- Midden bronstijd	BRONSM
- Late bronstijd	BRONSL
IJzertijd	IJZ
- Vroege ijzertijd	IJZV
- Midden ijzertijd	IJZM
- Late ijzertijd	IJZL
Romeins	ROM
- Vroeg Romeins	ROMV
- Midden Romeins	ROMM
- Laat Romeins	ROML
Middeleeuwen	MID
- Vroege middeleeuwen	MIDV
- Volle middeleeuwen	MIDH
- Late middeleeuwen	MIDL
- Post middeleeuwen	MIDP

Materiaalcategorie:

Glas	GL
Keramik	AW
Metaal	ME
Mortel	MO
Organisch	OR
Pleisterwerk	PL
Terracotta	TC
Steen	ST

Aardewerk:

Amfoor (ROM)	AM
Bijnasteengoed	BSTG
Dolium (ROM)	DO
Dunwandig (ROM)	DW
Gebronsd (ROM)	GB
Geglazuurd (MID)	+ GL
Geverfd (ROM)	GV
Gladwandig (ROM)	GW
Grijsbakkend (MID)	GRIJS
Handgevormd	HA
Kurkwaar	KU
Lowlands (ROM)	LL
Maaslands roodbakkend (MID)	MAAS-TG3
Maaslands witbakkend (MID)	MAAS-TG1
Pompejaans rood (ROM)	PR
Porselein	PORS
Protosteengoed (MID)	PSTG
Roodbakkend (MID)	ROOD
Roodbeschilderd (MID)	RBES
Ruwwandig (ROM)	RW
Steengoed (MID)	STG
Terra nigra (ROM)	TN
Terra rubra (ROM)	TR
Terra sigillata (ROM)	TS
Witbakkend (MIDP)	WIT
Wrijfschaal (ROM)	MO

Nr	Type	Soort	Onderwerp	Aanmaakschaal	Aanmaakwijze	Aanmaakdatum	Opmerking
1	Plan	Kadasterplan	Zone werfbegeleiding	1:1000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
2	Plan	Topografische kaart	Locatie projectgebied	1:5000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
3	Plan	Overzichtsplan	Zones werfbegeleiding	1:100	Digitaal (Qgis/Geopunt)	Oktober 2022	/
4	Foto	Orthofoto	Locatie projectgebied	1:1000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
5	Plan	Digitaal hoogtemodel	DHM overzicht	1:10000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
6	Plan	Digitaal hoogtemodel	DHM detail	1:1000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
7	Plan	Kadasterplan/schema	Hoogteprofiel	1:500	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
8	Kaart	Topografische kaart	Traditionele landschappen	1:15000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
9	Kaart	Tertiaire kaart	Tertiaire ondergrond	1:10000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
10	Kaart	Quartairprofieltypekaart	Quartaire ondergrond	1:10000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
11	Kaart	Bodemkaart	Verschillende bodemtypes	1:10000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
12	Plan	Reconstructieplan	Tongeren Aquaduct, Rom. stad, ...	1:8000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
13	Plan	Reconstructieplan	Detail Romeins stadsplan	1:2000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
14	Tekening	Reconstructie	Occupatie Kielenstraat	/	Vanderhoeven 2001	2001	/
15	Plan	Reconstructieplan	Detail insula	1:800	Aron/Vioe e.a. 2014/Reygel & Wesemael 2011	2011/2014	/
16	Plan	Reconstructieplan	Detail insula ROML / MIDV	1:800	QGIS/Ervynck e.a. 2014/Reygel & Wesemael 2011/Vanderhoeven & Vynckier 1995/Hoebreckx & Wesemael 2015	1995-2015	/
17	Plan	Reconstructieplan	10-13° E	1:1000	QGIS/ Ervynck e.a. 2014/Baillien 1979	1979-2014	/
18	Ets	Ets	Sint-Niklaaskerk	/	Stadarchief Tongeren	/	/
19	Foto	Historische foto	Stadswal/gracht	/	SAT 12.03.02-II-087B	/	/
20-21	Plan	Reconstructieplan	ME stadsmuur	/	Marinis 2004, o.b.v. Baillien 1979	1979-2004	/
22	Kaart	Historische kaart	Primitief kadaster	1:800	Digitaal (Qgis/Geopunt)	25/02/2021	/
23	Kaart	Historische kaart	Detail kadaster	1:1000	Digitaal (Qgis/Geopunt)	24/02/2021	/
24	Plan	CAI locaties	/	1:500	Digitaal (Qgis/Geopunt)	14/12/2022	/
25	Tekening	Profiel	Interventie 129	1:20	Wesemael 2012	2012	/
26	Tekening	Profiel	Interventie 117	1:20	Wesemael 2012	2012	/
27	Tekening	Profiel	Interventie 130	1:20	Wesemael 2012	2012	/
28	Tekening	Schets	Vlasmarkt 1966	/	Stadarchief Tongeren	1966	/
30	Plan	Overzichtsplan	Onderzoekszones	1:100	ARON bv	Oktober 2022	/
41	Plan	Overzichtsplan	Grondplan niv. 0	/	Opdrachtgever	/	/
42	Plan	Detailplan	Kelder niv. -1	/	Opdrachtgever	/	/

Fotolijst: Tongeren - Stadhuis (2021C464)

Zone 1

Overzicht

- TO-21-ST Overzicht zone 1: 7 foto's

Werkput Trappen

- TO-21-ST WP1 VL1: 39 foto's

Zone 2

Overzicht

- TO-21-ST Overzicht zone 2: 4 foto's

Profielen

- TO-21-ST PP1 PR1: 19 foto's
- TO-21-ST PP1 PR2: 3 foto's
- TO-21-ST PP1 PR3: 3 foto's

Vlak

- TO-21-ST PP1 Vlak 1: 4 foto's

Werkfoto

- TO-21-ST Werkfoto: 21 foto's

Zone 3

Detail

- TO-21-ST zone 3 detail: 17 foto's

Overzicht

- TO-21-ST overzicht zone 3: 9 foto's

Werkfoto

- TO-21-ST Werkfoto: 3 foto's

Spoornr	Laag	Werkput	Vlak	Gecoupeerd	Soort	Beschrijving	Vorm	Afmetingen (L x B x D (m))	Kleur	Samenstelling	Aard	Bioturbatie	Oriëntatie	Aflijning	Associaties	Relaties	Registratiedatum	Fotonummer	Identificatie coupe	Opmerking
1	0	1	1	ONWAAR	Fundering	muurfundering. Bevatte o.a. gerecycleerd bouw materiaal: kalksteenblokken met brandsporen, Silex, Baksteen (22x10 cm)	Langwerpig	Min; 14,7 x min. 2,6	GR	GR Mo, BaSt (m), Si (w), KaSt (w)	heterogeen	/	O-W	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
2	0	1	1	ONWAAR	Fundering	Kalksteenblokken deels onder huidige gevel stadhuis. Waarschijnlijk deel van S3, maar onduidelijk wegens beperkt zichtbaar in vlak/profiel.	Langwerpig	1,44 x min. 0,13	LIGGR	KaSt	homogeen	/	O-W	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
3	0	1	1	ONWAAR	Fundering	mortel- en baksteenfundering tegen S4 op gemetseld	Langwerpig	2,17 x min. 0,33	GR/RO	Gr Mo + BaSt	/	/	O-W	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
4	0	1	1	ONWAAR	Muurfundering	Baksteenmuur met relatief zachte, groengrijze mortel waarin kalk verwerkt zat.	Langwerpig	Min. 1,89 x 0,46	RO/GR	BaSt, Mo, Sp Ka (w)	/	/	N-Z	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
5	0	1	1	ONWAAR	Puinlaag	Bevat verbrand materiaal.	/	2,17 x 1,51	DOGR/RO/DOBR/GROGR	Le + Za + Fr BaSt (m tot v), GR LeiSt, Ka (w), Mo	heterogeen	zw	/	/	Idem aan S7	Jonger dan S1, 8-11	31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
6	0	1	1	ONWAAR	Puinlaag	In onregelmatig verband gelegde bakstenen groengrijze mortel. Grotendeels verstoord, zowel door S1 als door recentere graafwerken.	/	1,61 x 0,49	RO/DOBR	BaSt + Mo + Sp Ka (w)	/	/	/	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
7	0	1	1	ONWAAR	Puinlaag	Jongere puinlaag ter hoogte van ingang en westelijke traveeën. Dekt S10 af	Onregelmatig	1,57 x min. 1,18	DOBR/DOGR/ROBR	BaSt (gruis), Si (w), LeiSt (w), Fr KaSt, Sk (w)	heterogeen	zw	/	/	idem aan S5	Jonger dan S1, 8-10	31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
8	0	1	1	ONWAAR	Laag	/	Onregelmatig	Min. 16,3 x 1,18	GR-GROGR	Le + Kz (m-v), Si (w), BaSt (w), Ka (m), Fo (w), Sk (w), Hk (w)	heterogeen	zw	/	/		Relatie met S10 onduidelijk	31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
9	0	1	1	ONWAAR	Laag	Bovenzijde zwarte laag, waargenomen onder S10	/	0,65 x min. 0,64	DOBRGR	Le + Hk (w), Bast (w)	homogeen	/	/	/		Ouder dan S7, 10	31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
10	0	1	1	ONWAAR	Muurfundering	Oudere muurfundering onder S1	Langwerpig	/	RO/GROGR/LIGGR	BaSt, KaSt, Mo	/	/	O-W	/		Ouder dan S1, 7	31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
11	0	1	1	ONWAAR	Gewelf	Enkel aanzet aangetroffen tegen S4. Relatie met S4 onduidelijk	/	/	RO/GR	BaSt+Mo	/	/	/	/			31/03/2021	TO-21-ST WP1 VL1	/	/
12	0	PP1	1	ONWAAR	Muur	Postmiddeleeuwse muur die haaks tegen het stadhuis aan is gebouwd. Zelfde bouw wijze als fundering onder stadhuis	Langwerpig	/	OR	BaSt + Mo	/	/	ZW-NO	/			24/03/2021	TO-21-ST PP1 VL1 PR1	/	/
13	0	PP1	1	ONWAAR	Fundering	Diepe fundering onder muur S12	/	Min. 2 m diep	GRBR, WIGE, ORBR gev.	ZaLe + Si (w), Me (w) + Roze + Gele KaMo (m) + Ba (m) + Hk (w)	/	/	/	/			24/03/2021	TO-21-ST PP1 VL1 PR1	/	/

Vondst	Staal	Werkput	Vlak	Coupe / Profiel	Kwadraat	Spoor	Laag	Periode	Materiaal	Soort	Vorm	Type	R	W	B	O	MAI	Opmerkingen	Wijze inzameling	Maaswijdte mm	Invoer door	Datum invoer
1	ONWAAR	PP1	1	PR1	/	13	1		MO	KALK	/	/	0	0	0	1	1	Brok roze kalkmortel met baksteen inclusies.	Handverzameld	0	Lees, T.	24-mrt-22
1	ONWAAR	PP1	1	PR1	/	13	1		MO	KALK	/	/	0	0	0	1	1	Brok geelbeige kalkmortel met kalk en steen inclusies	Handverzameld	0	Lees, T.	24-mrt-22
1	ONWAAR	PP1	1	PR1	/	13	1		BK	ROOD	/	/	0	1	0	0	1	vlak stuk BK, mogelijk deel van DP of tegel 2,2 mm dik.	Handverzameld	0	Lees, T.	24-mrt-22

BIJLAGE 7: HET ASSESSMENTRAPPORT

INLEIDING: WAT IS EEN ASSESSMENT?

Een assessment is een beargumenteerde inschatting van het potentieel voor kennisvermeerdering van een terrein en de aanwezige archeologische site, én van de vondsten, stalen, sporen, spoorcombinaties en archeologische structuren die deel uitmaken van die archeologische site. De inschatting van het potentieel is daarbij zowel gebaseerd op wetenschappelijke waarnemingen als op interpretatie.

Door deze inschatting is het assessment tegelijk ook een motivering voor de selectie van onderzoek: het bepaalt welk onderzoek zinvol is als exploitatie van het aanwezige potentieel, en tegelijk de kaders waarbinnen dit onderzoek moet plaatsvinden. Een assessment beoogt dus niet het uitkiezen van archeologische sites of delen van een archeologisch ensemble op zich, maar wel het selecteren van onderzoek dat daarop moet of kan gebeuren.

Het doel van het assessment is te onderbouwen wat er verder qua onderzoek moet gebeuren op het ingezamelde archeologisch ensemble. Dat kan niets zijn, of een gedeeltelijke of volledige verwerking met het oog op het beantwoorden van de vraagstellingen. Het kan ook neerkomen op het aanduiden van onderzoekspotentieel dat niet past binnen het kader van het project maar eventueel wel in een ander, toekomstig kader. Op basis van deze onderbouwing wordt de uiteindelijke onderzoeksaanpak binnen het archeologisch project bepaald.

Het assessment gebeurt op drie niveaus: dat van de vondsten en stalen, in relatie met de sporen, dat van de archeologische structuren, en dat van de archeologische site als geheel.

Het assessment van de vondsten en de stalen gebeurt in continue wisselwerking met het assessment van de sporen. De vondsten bepalen bv. voor een deel of het spoor dateerbaar is (*terminus post quem*). Ook is de kwaliteit van de vondsten (voldoende aantal, tafonomische duiding, onderlinge samenhang, ...) bepalend voor de mogelijkheid tot interpretatie van het spoor. De harmonie of dissonantie van de verschillende materiaalcategorieën bepaalt voor een groot deel het potentieel van elk individueel spoor. Omgekeerd bepalen de kwaliteiten van het spoor (goede aflijning, afwezigheid van verstoring, mogelijkheid tot functionele interpretatie, ...) het wetenschappelijk potentieel van de vondsten die erin vervat zitten.

Eenmaal die stap is gezet, gaat het assessment naar het niveau van de structuren waarbij opnieuw sporen met veel potentieel ervoor zullen zorgen dat bepaalde structuren hoog worden ingeschat (of net andersom). Ook hier is het echter mogelijk dat interessante structuren sporen met weinig potentieel bevatten, en omgekeerd. Dezelfde redeneringen gelden op het niveau van het geïntegreerde assessment van de structuren en de archeologische site op zich.

Uit deze drie niveaus van assessment ontstaat een overzicht van het kennispotentieel van het archeologisch ensemble. Dan kan worden beslist binnen welk kader dit potentieel moet geëxploiteerd worden. Vervolgens wordt in functie van vraagstellingen een onderzoeksstrategie opgesteld die wordt uitgevoerd via een selectieve analyse van de structuren, de sporen en de vondsten, en uiteindelijk leidt tot een antwoord op de gestelde vragen.¹

Onderstaande tekst is een geschreven weerslag van het assessment dat na de opgraving werd uitgevoerd.

¹ Ervynck *et al.* 2015, 11-15.

1 HET ASSESSMENT VAN DE SPOREN EN DE ARCHEOLOGISCHE SITE

Patrick Reygel

Gezien de kleinschaligheid van het onderzoek worden zowel de sporen als de site hier samen besproken.

1.1 TERREINMETHODIEK EN OMGEVINGSFACTOREN

Voor een uitgebreide beschrijving van de methodiek gehanteerd tijdens het onderzoek verwijzen we naar de desbetreffende paragraaf in de hoofdtekst.

Kort samen gevat komt het er op neer dat er in het kader van de werken aan het stadhuis te Tongeren een begeleiding gebeurde van de bouwwerken die ondergronds erfgoed verstoorden. Deze begeleiding vond uiteindelijk plaats in drie zones:

Zone 1: Ter hoogte van de bestaande stadhuistrap en de omliggende bestrating (werkput 1).

Zone 2: Ter hoogte van een nutsleidingput tegen de noordoostelijke buitengevel (proefput 1).

Zone 3: In de zuidoostelijke gelijkvloers ruimte, alwaar een ondergrondse doorgang gecreëerd werd voor nutsleidingen.

De oorspronkelijk geplande drainage rondom het stadhuis, door middel van infiltratiekisten, werd uiteindelijk niet uitgevoerd door technische moeilijkheden.

1.2 INVENTARIS

Tijdens het onderzoek werden dertien spoornummers uitgeschreven, allen postmiddeleeuws van datering. De bewaringstoestand van de sporen is vrij goed. De aangetroffen sporen waren scherp afgelijnd en goed leesbaar.

1.3 POTENTIEEL OP KENNISWINST

Het potentieel op de verwachte kenniswinst is eerder matig. De kennis over het stadhuis kan worden aangevuld, maar er werden geen bijkomende oudere sporen aangetroffen.

1.4 VERDERE ANALYSE

De aangetroffen sporen zullen beschreven worden en vergeleken met eventuele oudere plannen van het stadhuis.

2 HET ASSESSMENT VAN DE VONDSTEN

2.1 ALGEMEEN

De aangetroffen vondsten worden in wat volgt niet per spoor of spoorcombinatie behandeld, maar op het niveau van de archeologische site op zich (TO-21-ST / 2021C464). De structuur van dit rapport volgt de indeling zoals opgenomen in hoofdstuk 22.3.2 van de Code Goede Praktijk: Assessment van vondsten.

Alle vondsten werden met de hand ingezameld bij de aanleg van de proefputten die steeds één archeologisch vlak hadden. Uiteraard brengt deze methode met zich mee dat niet alle op de site aanwezige vondsten zijn ingezameld, maar slechts een representatief deel. Dit is het nadeel dat verbonden is aan een niet-stratigrafische opgraving, maar het heeft weinig invloed op het wetenschappelijk potentieel van deze site.

Er werden uit één spoor twee stukken kalkmortel en één dakpanfragment in verzameld. De vondsten werden reeds gewassen, gedroogd en herverpakt.

Gezien het kleine aantal vondsten, die verder behandeld zullen worden in het eindverslag is een assessment per materiaalcategorie dan ook niet aan de orde.

2.2 CONSERVATIE

Deze vondstcategorieën dienen verder niet geconserveerd te worden.

Dagrapporten

Projectcode: TO-21-ST / 2021C464

Datum: 31/03/2021

Werkzaamheden:

- Opschonen WP1, VL1
- Fotograferen werkput en beschrijven sporen

Strategische en praktische keuzes:

/

Interpretaties:

VL1 bestond uit diverse ophogings- en puinlagen en funderingen, te relateren aan het stadhuis en mogelijk aan de oudere lakenhal.

Aanwezig:

Maxim Hoebreckx (veldwerkleiding), Jordy Moies (archeologisch assistent)

Specialisten:

Elke Wesemael (projectleiding)

Kraan:

Aanwezig

Weer:

Zonnig, 20°C

Opmerkingen:

/

Datum: 01.04.2021

Werkzaamheden:

Verdere registratie en opmeting WP1, VL1

Strategische en praktische keuzes:

Put G2: nog dieper aan te leggen.

Interpretaties:

Beton versteviging niet aanwezig in A3, wel in III.2.

Aanwezig:

Maxim Hoebreckx (veldwerkleiding), Joris Steegmans (topograaf)

Specialisten:

Elke Wesemael (projectleiding)

Kraan:

Aanwezig

Weer:

Zonnig, 15°C

Opmerkingen:

/

Datum: 18.08.2021

Werkzaamheden:
keldergat Zone 3 registreren

Strategische en praktische keuzes:
/

Interpretaties:
Opgevulde kelder

Aanwezig:
Patrick Reygel

Specialisten:
/

Kraan:
/

Weer:
Zonnig, 15°C

Opmerkingen:
/

Datum: 21.03.2022

Werkzaamheden:
Opvolgen werf

Strategische en praktische keuzes:
/

Interpretaties:
/

Aanwezig:
Tom Lees

Specialisten:
/

Kraan:
/

Weer:
Zonnig, 15°C

Opmerkingen:
/

Datum: 22.03.2022

Werkzaamheden:

Opvolgen werf

Strategische en praktische keuzes:

/

Interpretaties:

Put op te volgen op 24/3

Aanwezig:

Patrick Reygel

Specialisten:

/

Kraan:

/

Weer:

Zonnig, 15°C

Opmerkingen:

/

Datum: 24.03.2022

Werkzaamheden:

Zoeken naar diepte verstoring/moederbodem zone 2

Strategische en praktische keuzes:

/

Interpretaties:

Put is sterk verstoord. Nog niet diep genoeg.

Aanwezig:

Sebastiaan Augustin

Tom Lees

Specialisten:

/

Kraan:

/

Weer:

Zonnig, 15°C

Opmerkingen:

/

Datum: 06.04.2022

Werkzaamheden:

Diepere aanleg put zone 2

Strategische en praktische keuzes:

/

Interpretaties:

Moederbodem (leem) en quartair basisgrind aangetroffen op ca. -4 m

Aanwezig:

Patrick Reygel

Specialisten:

/

Kraan:

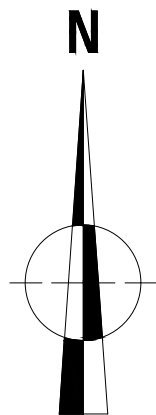
/

Weer:

Zonnig, 15°C

Opmerkingen:

/

Zone 1

(WP1)

Zone 2

(PP1)

Zone 3

Stadhuis

9

105.58

105.33

105.06

104.97

2021C464
TO-21-ST

Tongeren -
Stadhuis

Onderwerp

Overzichtsplan op bestaande toestand

Datum

Oktober 2022

Legende

Rand werkput

105.508

Absolute hoogte
(in m TAW)

Spoorcontouren

Verstoring

S1

Spoornummer

Muurwerk

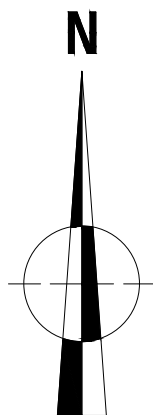
Schaal

1 : 100

0

5 m

Zone 1

(WP1)

Zone 2

(PP1)

105.58

105.33

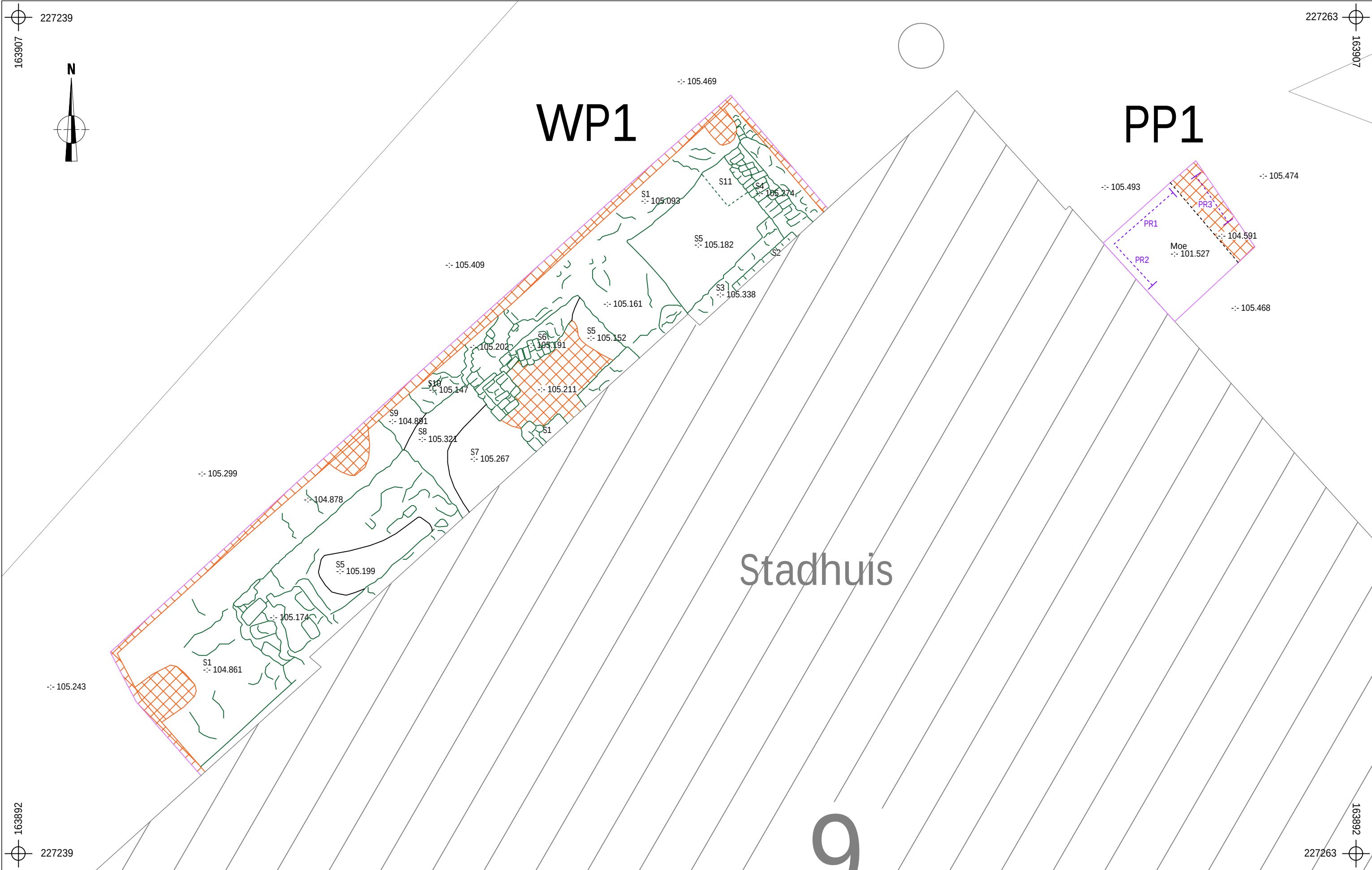
Zone 3

105.06

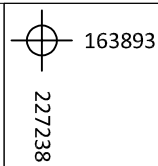
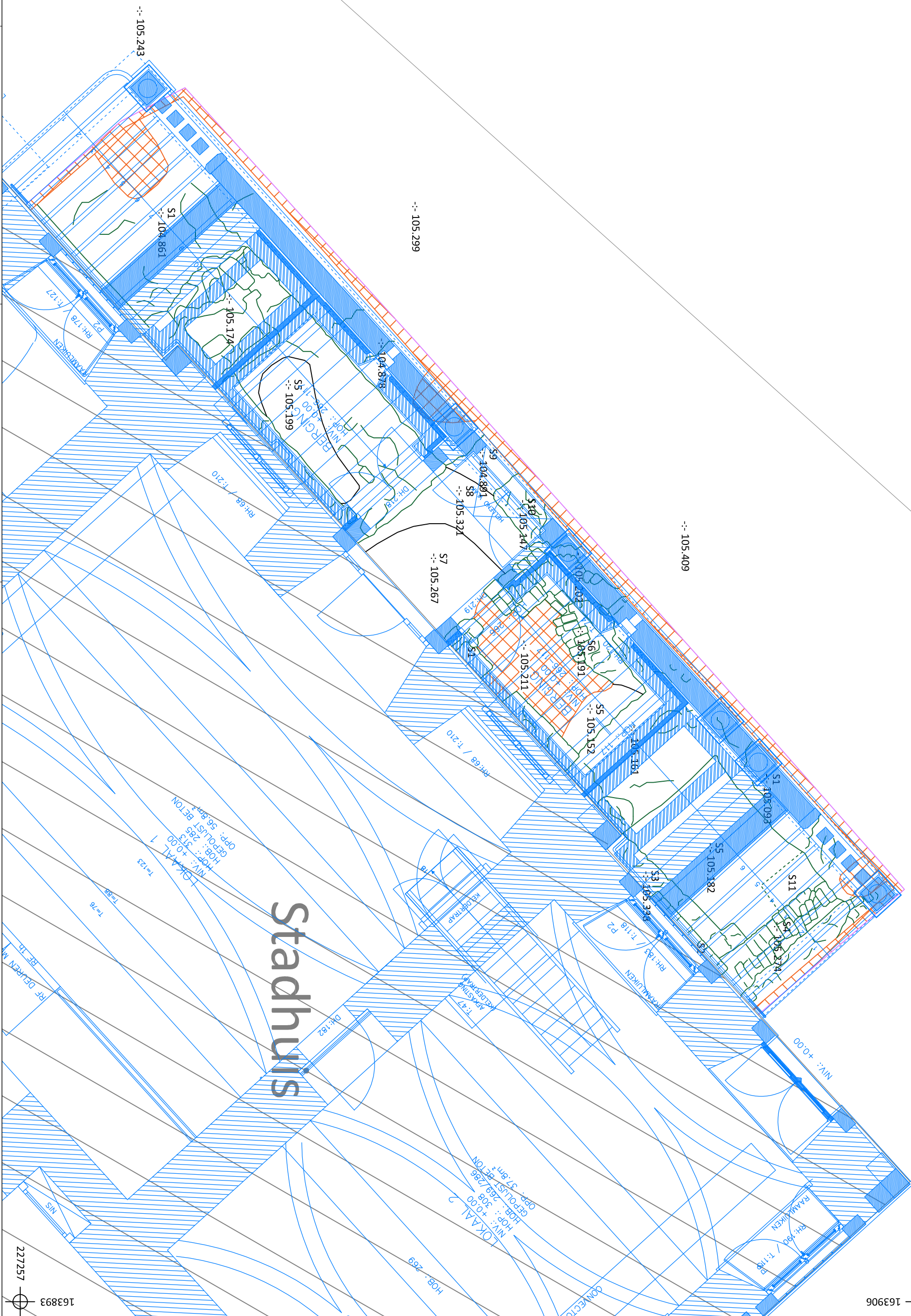
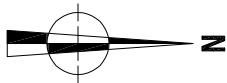
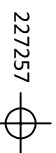
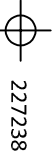
Stadhuis

9

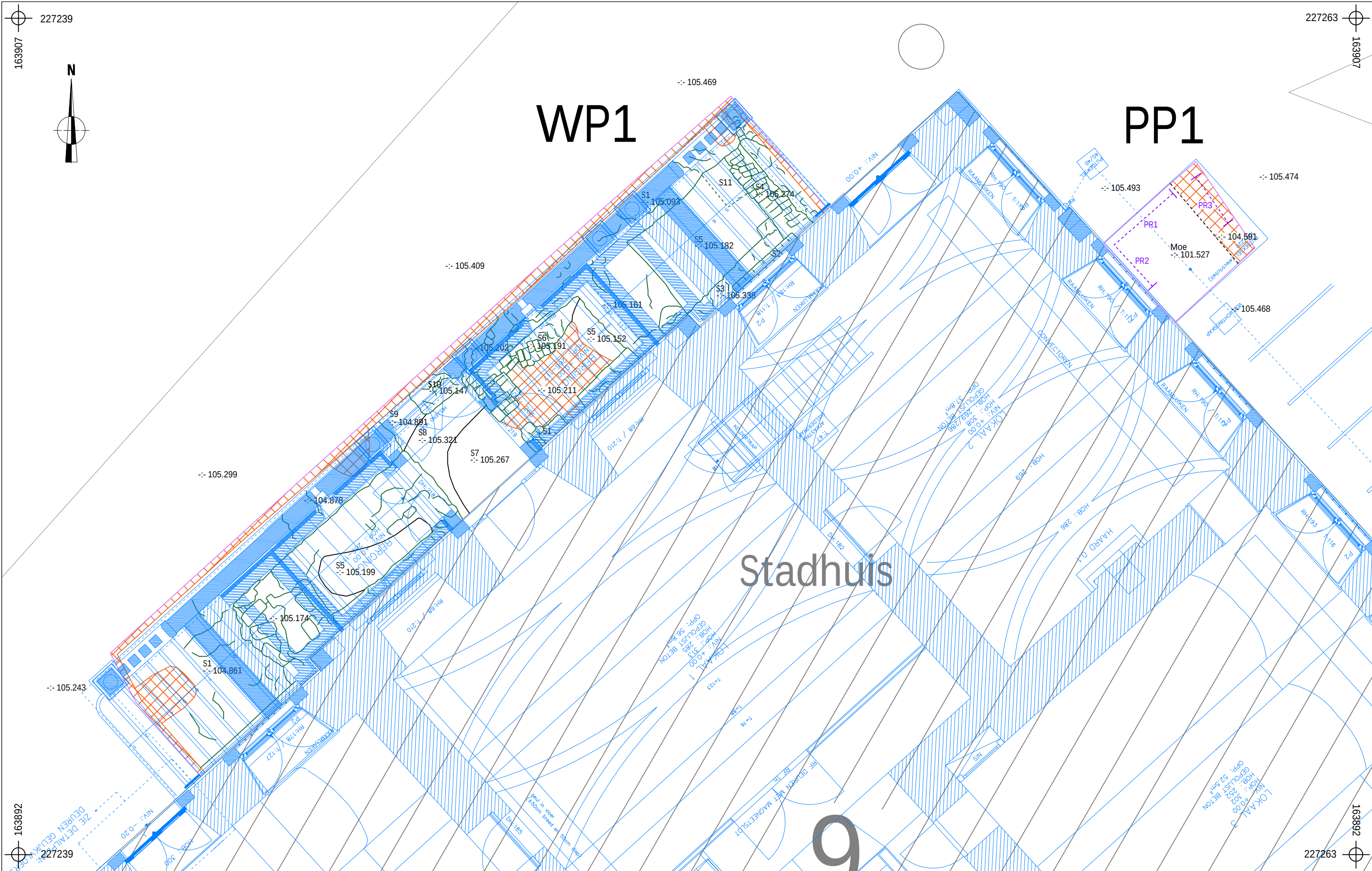
	2021C464 TO-21-ST	Onderwerp	Datum	Legende			
	Tongeren - Stadhuis	Overzichtsplan op ontworpen toestand	Oktober 2022	 Rand werkput	105.508	Absolute hoogte (in m TAW)	 Ontwerp
		Schaal 1 : 100		 Spoorcontouren	 Verstoring		
				S1 Spoornummer	 Muurwerk		

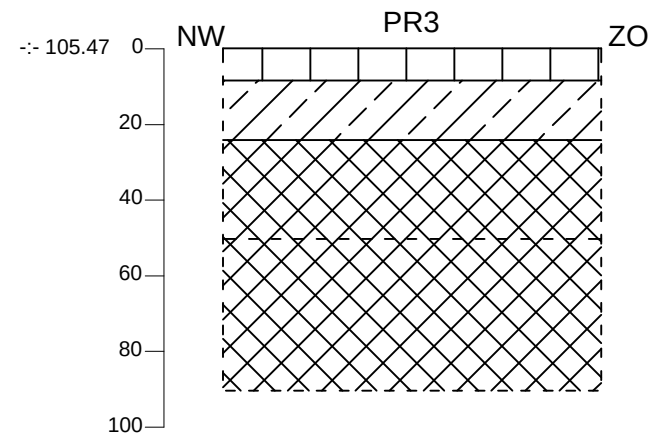
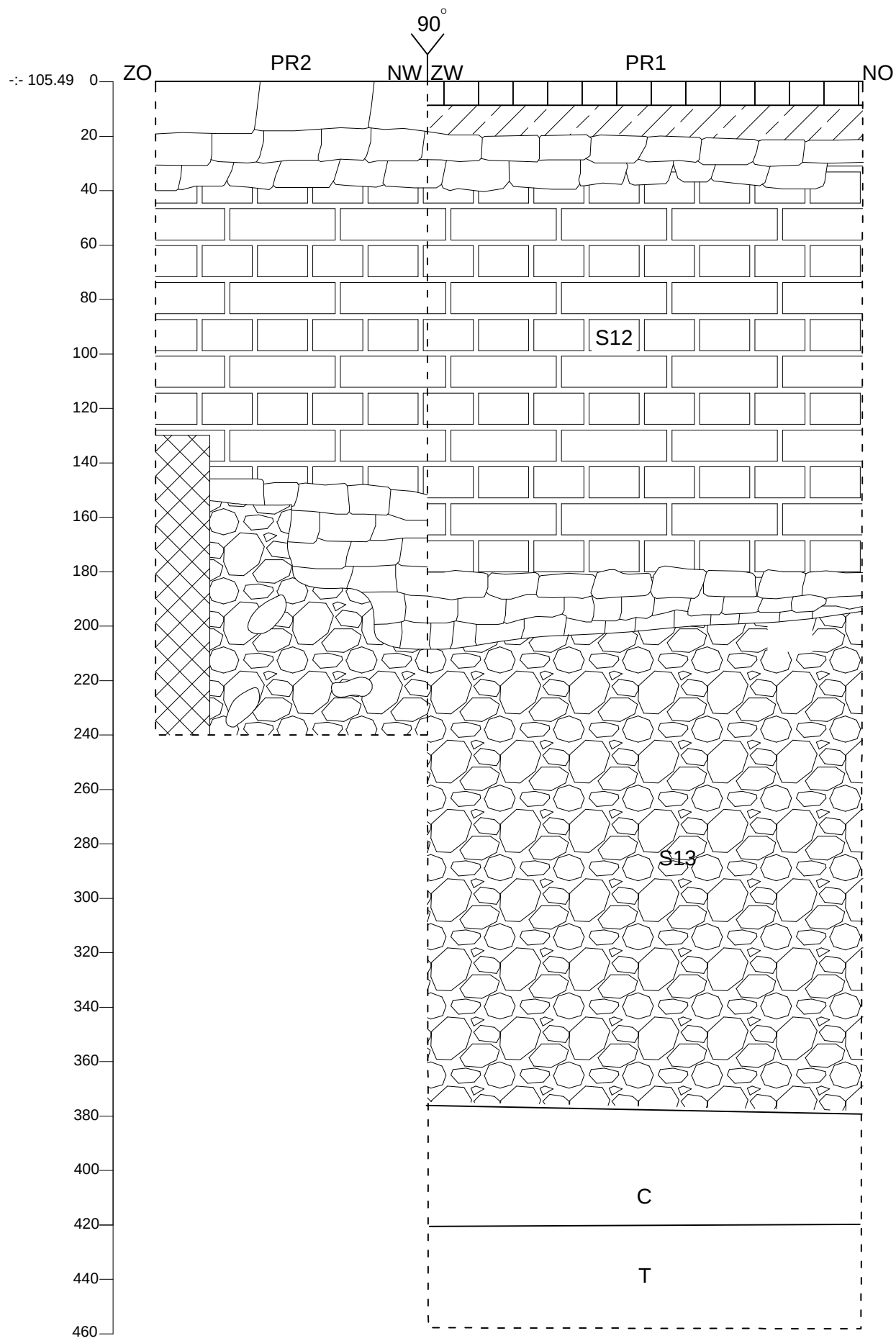
	2021C464 TO-21-ST		Onderwerp		Datum		Legende			
	Tongeren - Stadhuis		Overzichtsplan op bestaande toestand		Juni 2022					
	Schaal 1 : 60		0 3 m					Rand werkput	-- 105.508	Absolute hoogte (in m TAW)
							Spoorcontouren		Verstoring	
				S1	Spoornummer		Muurwerk			

2021C464 TO-21-ST	Onderwerp		Datum					
	Overzichtsplan op ontworpen toestand		April 2021					
Tongeren - Stadhuis	Schaal 1 : 50 02,5 m	Legende						
			Rand werkput	-:- 105.508	Absolute hoogte (in m TAW)		Ontwerp	
			Spoorcontouren		Versterking			
		S1	Spoornummer		Muurwerk			

	2021C464 TO-21-ST		Onderwerp		Datum		Legende			
	Tongeren - Stadhuis		Overzichtsplan op bestaande toestand		Juni 2022					
	Schaal 1 : 60		0 3 m				Rand werkput	-:- 105.508	Absolute hoogte (in m TAW)	Ontwerp
						Spoorcontouren	Verstoring			
						S1 Spoornummer	Muurwerk			

2021C464
TO-21-ST

Tongeren -
Stadhuys

Onderwerp

Profielen

Datum

December 2022

Legende

Bestrating

S1

Spoornummer

V1M

Monsternummer

-:- 105.16

Hoogte TAW

Stabilise

Ap

Teelaarde

T

Tertiair

Verstoring

V1

Vondstnummer

C

Moederbodem

Schaal

1 : 20

0

1 m

